

Ното politician

Причини упадку ПОЛЬЩІ

HOMO POLITICUS

ПРИЧИНИ УПАДКУ ПОЛЬЩІ

КРАКІВ

1940

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

Всі авторські права, зокрема перекладу
й передруку застережені.

Накладом »Українського Видавництва« Краків,
Кармелітська ч. 34, II.
Друк.: »Нова Друкарня Денникова« під комі-
сарською управою, Краків, вул. Ожешкової 7.

На цю книжку склалися статті, друковані в весною і літом 1940. р. у „Квадруплі” і „Квінтідах”. Це треба мати на увазі та вважати їх хибними, прикметними для кожної такої збірки та неминучі. Тому, що кожна часописна стаття мусить творити для себе цілість у собі. У статтях різні подробиці кількакратно повторюються. Розмір статті не дозволяє теж ви черпувати теми. Через те й фрагментаричний характер праці, яка не може мати претенсій бути історичною студією. Автор свідомий того та просить Читачів прийняти під увагу, що писав він свої міркування на еміграції, не маючи під рукою ані своєї історично-політичної бібліотеки, ані свого колишнього архіву, який спопелів у печі. Прийшлося послуговуватись головно пам'яттю та джерелами, здобутими здебільша випадково. Бувало теж, що авторові вдалося знайти друковану джерельну інформацію, чи потвердження свого спомину тоді, коли про дану справу стаття вже була появилась: треба було або ще раз завертати до тієї самої теми та свої попередні уваги доповнювати, або обмежитись до давнього загальника. Коли ж автор дістав урешті доступ до деяких часописів, то годі було зробити як слід усі потрібні виписки, бо друкарська машина не ждала і рукопис мусів бути доставлений до кожного числа часопису!

Автор сам приймає теж згори, як річ певну, що щодо деяких подробиць, які торкаються внутрішнього польського життя, треба буде додати поправки. Автор не мав змоги всесторонньо перевірити свої споми-ни у розмовах з тими, які були зорієнтовані у польських кулісах, хоч старався це зро-бити. А проте й годі було ждати зі спи-санням усіх тих речей до часу, коли зовсім змінені умовини життя, праці й середовища швидко покриють попелом забуття те, що бачили ми, чули й переживали за польської держави.

Історичною студією ця книжка не є. Автор теж і не думав писати її. А проте можна висловити переконання, що мірку-вання, списані у цій книжці, можуть дати історикові минулого Польщі товчок напи-сати основну історичну студію, яка ще кра-ще доказала б і підтвердила головну тезу автора про причини упадку Польщі у ве-ресні 1939 року.

Б Е З П Р Е Ц Е Д Е Н С Ю

(Замість вступу)

Упадок Польщі у вересні 1939. р. був чимось у всесвітній історії зовсім без прецеденсу. Можемо знайти в ній безліч прикладів на більшу чи меншу воєнну програму держави, ба навіть на справжній воєнний розгром, після якого приходив занепад держави, чи її кінець. Була колись Персія державою, якої король бичував море, що не хотіло коритися його волі; 22-літній македонський полководець поклав край перській потузі, зранивши її смертельно на її таки азійському терені. Впали Атени під ударами Спарти, впала й Спарта. Римська великодержавницька сила була, здавалося, вічна й непереможна: а все ж, завалилася вона безпосередньо під ударами германських племен, що нахлинули з півночі. Знає все-світня історія і Атилю, „Божий бич”, що зі своїми гунами замандрував аж на поля Льомбардії, знає Джінгісхана, який з Монголії пішов здобувати світ, переступив Гімалія, залив всю передню Азію і вислав до Європи загони, які вогнем і мечем зруйнували й Українську Державу наших князів. Упадок Візантії, над якою запанував мусульманський півмісяць, закінчив був середньовічний період всесвітньої історії. Але й у но-

вій чимало подібних прикладів. Нещасна буря у ляманському проливі знищила не тільки „велику армаду” Еспанії, але й знівечила її силу, що простягалася над країнами, в яких — як казалось тоді — „сонце не сходило й не заходило”. А вже наполеонські часи просто клясичні для щораз то нової зміни політичної мапи Європи! Вістрями багнетів своїх вояків зіштовхував „малий капраль” корони з голов королів та насаджував нові новим королям у старих і нових державних творах. І тому, як узагалі нема нічого нового під сонцем, так і в цьому випадку не слід було би дивуватися, що польська держава розпалась внаслідку великої воєнної невдачі. Це був би, повторяємо, не перший і напевне не останній випадок в історії світа. Але те, як вона розлетілась, час, в якому це сталося, і спосіб, в який це сталося, це щось досі ще небувале!

Небувала річ, щоб держава на близько 400.000 кв. км. з поверх 30 мільйонами населення, з 2¹/₂ мільйоновою модерною армією, яка вже стояла під зброєю, з цілим великим державним апаратом, з велитенськими експансивними амбіціями, про які виразно писалось і говорилося у польському громадянстві, щоб держава, яка буквально ще напередодні війни говорила про війну, як про щось, чого не тільки не треба лякатись, але від чого слід сподіватись віковичного закріплення державницької потуги, отже щоб держава, оперта на сильному апараті, на власному війську й на бажанні дальше розбудо-

увати свою силу коштом сусідів, щоб така держава розлетілась буквально впродовж кількох днів! Тут річ уже не у програній війні. Те, що ми своїми очима оглядали, це була не тільки воєнна поразка. Адже ми бачили нагле заломання геть усього, з чого складається держава і що складається на поняття держави. Ми ж бачили, як на очах, впродовж днів, впродовж годин, анархія обхопила величезні терени, які були — чи радше повинні були бути — ще запіллям. Ми бачили, як впродовж днів і годин коміть головою переверталось усе, чим жила польська держава і польське громадянство повних 20 літ. І це було без прецеденсу в історії.

Тому надзвичайно цікаво, потрібно й корисно розглянути причини того небувалого у всесвітній історії прецеденсу. Не мали ми, очевидно, змоги читати те, що на цю тему написала досі міжнародня преса й публіцистика. Але не маємо сумніву, що й досі широкий світ не може вийти з дива над загадкою, якої і досі не в силі розгадати: „як це сталося, як це було можливе?!” Не можуть цього напевне зрозуміти чужинці, бо й не розуміють самі поляки, які самі вічно задають собі ті питання, не находячи на них відповіді. Польська закордонна пропаганда старається упрощувати справу: польська держава, мовляв, просто не могла встоятись перед ударом сильнішого воєнного противника, який зломив її перевагою своєї численнішої, краще вивінованої армії, яка ще й записала на свій рахунок всі користи, що їй

має завжди той, що атакує, а не той, що борониться. Така пропаганда має, очевидно, на меті звести всю дискусію на тему причин упадку Польщі на площину воєнної гри сил, іншими словами на площину *цілком фальшиву*. Бо нема ніякого сумніву, що на провалі польської державности заважили чинники *посередні і безпосередні*, та що про безпосередні причини треба казати *щойно на самому кінці*. Бо сама війна і її вислід, це були лише жнива. Дозрівала доля польської держави впродовж цілих 20 літ. Зерна, з яких виріс її упадок, були засіяні вже при самих народинах і впродовж повних 20 літ польська нація, її відповідальні громадські і державні діячі, не зробили нічого, щоб ті зародки завчасу вбити. Навпаки, вони докладали всіх зусиль, щоб приготувити загибель власної держави власними таки руками. Не німці, не українці і не москалі, *ніякий інший дійсний чи вигаданий ворог Польщі й поляків польської держави не завалив. Нікому іншому тільки самому собі можуть приписати заслугу цього.*

Як то, — може хто скаже, — чи Польща могла довше боронитися, та більше встоятись, ніж Норвегія, Бельгія, Голляндія, ба — сама Франція, та Франція, що була наймогутнішою сухопутною мілітарною силою світа та проте скапітулювала по кількох тижнях, відколи німці повели наступ на західному фронті?! Повторюємо: це кепське порівняння і фальшивий підхід. Бо ніодии начальний вожд у ніодній із названих дер-

жав не втік від своєї армії у першому тижні війни, не порозбігалися на всі сторони міністри, державно - політичної та військової верхівки ніде не опанувала була думка „рятуй свою шкуру та по дорозі зарви, що можеш”. Норвежський та голяндський вожди проводили своїм арміям, як довго була змога боротися, і закінчили боеві дії військовим приказом до своїх вояків, коли побачили, що війна програна. Бельгійський король залишився при армії, французький уряд і французьке начальне командування стояли при народі й армії в їх долі та не долі. Гураган перейшов понад усі ті держави, з землею зрівняв цілі міста й села, румовищами покрити країни, сотні тисяч людей втікали, верталися, блукали та своєю мандрівкою до решти дезорганізували життя, стояли порозбивані потяги на підірваних залізничних шляхах, зірвані дроти внеможливіювали телефонічну й телеграфічну сполуку. Так було не тільки в Польщі. Але тільки в одній Польщі відразу, на самому початку війни, разом із першими позначками воєнної програми розлетілася вся державна верхівка, зпоміж якої ніхто навіть не думав: що буде з державою, з країною та її народом, коли всі втечуть?! Ніде й ніколи цього не бувало, щоб увесь державний — і військовий і політичний — провід наставився зараз у перших днях війни виключно лише на рятування своїх осіб, на втечу й на еміграцію, на залишення армії та всього народу без одного слова якихось директив, без

керми й без вітрил. Ніде й ніколи не було явищ такої повної деморалізації державного проводу та безсилля державної організації, як у вересні 1939 року у Польщі. І тому ми кажемо, що це подія без прецеденсу і тому ми ставимо тезу, що винуватцями цієї катастрофи були самі поляки. Очевидно: німецька армія показалася такою могутньою, що ніхто не може мати претенсій до польської армії, що вона не боролася довше, ніж боролася. Але політичний розвал у Польщі ішов ще швидше від військових невдач. Про Норвегію, Бельгію, Голландію, Францію кажемо, що вони *програли війну*, до якої дали себе легкодушно вплатити. Про Польщу кажемо, що вона *впала*, бо була така *слаба*, що воєнна хуртовина її перевернула. Це велика різниця! Проводирі тамтих держав гнали державу й нарід до воєнної катастрофи, — польські проводирі самі підготовляли катастрофу своєї батьківщини.

Очевидно, що це твердження кожний поляк і чужинець міг би вважати наклепом, або бодай зловим і безпідставним обвинуваченням, коли б не — докази, — коли б — не факти. Оцими вступними рядками розпочинаємо низку статей, щоб саме дати ті докази, щоб пригадати й навітлити польське національне й державне життя у найрізноманітніших ділянках, які разом творили страшний тягар, що чимраз більше тяжів на Польщі і щораз невідхильніше зіштовхував її по крутій стежці — у пропасть. Не будемо

кермуватись при цьому злістю та жалем, які могли накопирити в серці кожного українця впродовж 20-ти літ наруг, що їх прийшлося нам, як нації, зазнавати. Завданням нарисів, які казатимуть про причини упадку Польщі, не буде доказувати, що українцям зле велося у Польщі, тільки, що поляки так правили своєю державою, що довели її до катастрофи. Не думаємо при цьому тенденційно натягати факти й підтягати всі явища польського державного життя під нашу тезу. Не маємо теж ніякого наміру „бити того, що лежить”, бо воно не дає ніякого задоволення. Щоб оминати закиду тенденційности й односторонности, будемо старатися зберігати якнайбільшу об'єктивність та зокрема вистерігатися всякої словесної бомбастики. Навіщо міцних слів, коли факти кричать найголоснішою мовою!

Доказуючи нашу тезу про польську вину в упадку польської держави, будемо вказувати передусім на головні причини психологічної і організаційної натури. Психічна структура польського громадянства, суспільно-політичний хаос, наскрізь помилковий державний устрій, помилкова політика закордонна, військова, пресова, погоня за наживою, всевлада протекціоналізму та дилетантизму — це все ті причини, які чейже не прийшли до Польщі досвітком 1. вересня 1939 року, тільки мешкали в ній 20 літ. Метою цієї книжки є пригадати всі ці факти та с'як-так усистематизувати їх, щоб творили один образ: образ дійсної Польщі.

Пишучи про польську вину в упадку польської держави не будемо кермуватися тією спонудою, яка була рішальна при величезній більшості польських ходів супроти українців: щоб українцям зробити пакість, щоб докучити їм, вивести їх з рівноваги, щоб — навіть дорогим інколи коштом — зробити собі приємність, дивлячись на безсилля українського гніву. Ні, ціль наших міркувань зовсім інша і зовсім виразна: *ствердити історичну правду*. З черги та правда *спростує* легенди, які вже тепер поширюються серед польського громадянства про винуватців польської трагедії та матиме велике повчальне завдання: як *не* треба правити державою! Стара це правда, що легше державу здобути, ніж її втримати. Та й сам Пілсудський знав, що „можна завоювати край багнетами, але сидіти на них не можна”. Пригляньмося ж ближче, які то діяли в Польщі чинники, які обезсилили силу 2 і пів мільйонової польської армії, що впродовж кільканадцяти днів розвіялась як дим. Пригляньмося ближче, які то сили підмулили державницький польський — здавалося б — залізо-бетонний будинок, який розлетівся, як дімок із карт, засипуючи своїм румовищем усе, чим жив і втішався польський нарід.

Застерігаємося теж згори проти заміту, що його міг би дехто зробити, немов автор цих рядків хоче „вчити поляків”. Це невірне, бо й понад сили. Не вірю в правду польської приповідки „мудрий поляк по шкоді”.

Що більше, мені здається, що коли б доля полякам знову всміхнулася і вони знову прийшли до власної держави — відносини в ній мабуть не змінились би на краще, якщо не погіршали б (щоб „відбитися”)! Проречисто свідчать про це польські настрої, які шукають винуватців: то в німцях, то в українцях, то в одному тільки польському таборі, який в останніх роках був при владі, то в одному тільки гуртку міністрів та генерального інспекторату військ! Всі ці пошуканки хочуть *виправдати* катастрофу, хочуть *скинути на когось вину*, хочуть спекатися тягару відповідальности. Ми ж маємо тільки одно на .оці: правду.

ПРОКЛІН МИНУЛОГО

(Вдача і настрої)

Можна різно й усяко підходити до історії давньої Польщі. Але назви історика не була б вартна людина, яка піддала б у сумнів безперечну історичну правду: що всіх трьох поділів Польщі у другій половині XVIII ст. не спричинила ні Прусія, ні Австрія, ні Московщина, тільки — внутрішній польський суспільно - державний розклад. Цей розклад відомий під коротким іменням шляхетщини, байдуже, чи під шляхетщиною будемо вважати поганий державний устрій і суспільну структуру тодішньої Польщі (вільна елекція, привілеї шляхетської верстви, кастовість і панщина, погане законодавство і брак судово-карної екзекутиви) чи повний упадок обичаїв, про який уже Баторій казав у своєму універсалі, вказуючи в ньому, що „замість обичаїв прийшли страшні злочини”. Вже Жигмонт Август залишив був Польщу у повному правно-обичаєвому хаосі, а проте від його смерті до першого розподілу Польщі минуло рівно 200 літ. Цей факт створив не тільки розгрішальну формулу „Польща стоїть безлад-дям” („Польска нержондем стої”), але й цілу історіософічну теорію, немов то мірою прикмет польського народу є його хибн,

а слабість мірою його сили. Очевидно, що така парадоксальна теорія не витримує критики: анархія історичної Польщі могла втримуватись лише так довго, як довго сусіди були слабі, коли ж тільки сусіди скрипилися — вона мусіла потягнути за собою упадок держави.

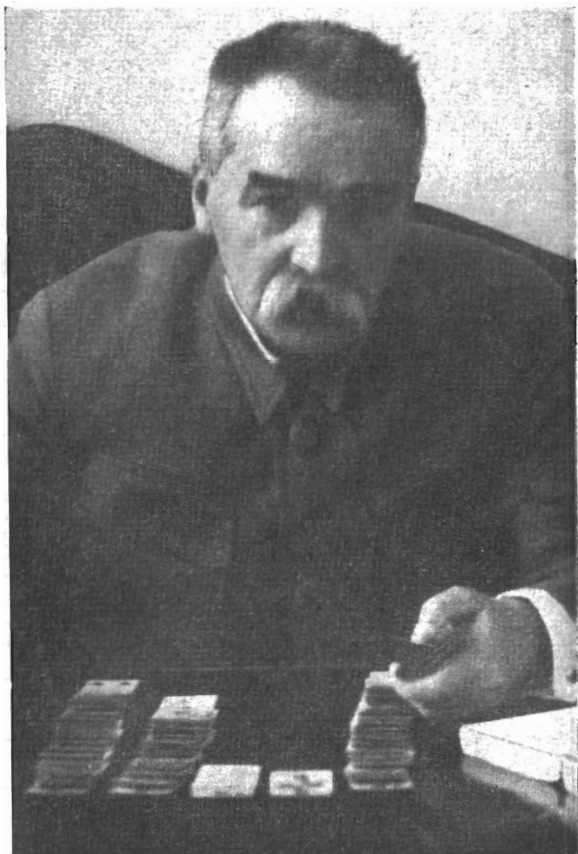
Не Катарина і не Фридрих, ані Йосиф були винуваті, тільки всі ті Браніцькі, Ржевуські, Чарториські, Огінські зі запроданським Станиславом Августом на чолі. Але й вони не виринули у періоді розподілів Польщі, як „*deus ex machina*”: вони мали своїх гідних попередників у постатях Радзейовського, Вишневецького, Януша Радивиля, у власній „фамілійній традиції”, на яку складалася діяльність і ментальність поколінь. Скажете: це однобокий підбір, бо по другому боці можна б представити галерію безперечних польських патріотів, хоробрих боєвиків, розумних політиків. Так, без сумніву це правда, але — цих останніх було *менше*. І цих перших було більше і вкінці *вони* мали перевагу, *вони* надавали напрямок подіям, *вони* витиснули страхітливую печатку на передрозподільній історії Польщі.

А проте трагічний кінець шляхетського безправства, гульні й анархії не вплинув на переоцінку цінностей у польському громадянстві. Єдина політична школа за часів займанщини — школа краківських консерватистів — ніколи не мала симпатій серед поляків, не прийшла теж до голосу у від-

родженій Польщі. Сентимент до давнього минулого був саме сентиментом до шляхетщини, яка знайшла свою апотеозу у Сенкевичівській „Трильогії”, що з черги стала євангеліям нових польських поколінь. Зберегли надалі свою вартість дві найбільш питоменні риси історичної шляхетщини: 1) *нетолерантність* і 2) *фразеологічна буфонада*. Тому в парі йшла ненависть до всього непольського, з покликуванням себе на гасло „за вашу й нашу свободу”. Матейко знайшов у постатях Скарги й Рейтана вдячну патріотично-дидактичну тематику для своєї артистичної творчості, але *політичної науки* з помилок минулого польське громадянство не винесло ніякої. Поетичні „сни про потугу” висловлювались в гаслі „од моржа до моржа”, яке стояло під спільним знаменником з гаслом „паньства народового”: була це третя найбільш питоменна риса, одіичена з часів історичної Польщі та в усій ширині збережена у новій Польщі: *повний брак політичного реалізму, повна відсутність вичуття і зрозуміння нефальшованої і немальованої „дійсної дійсности”*.

Ніде інде, тільки у передовій статті офіційальної „Газети Польскої” стверджував її головний редактор, колишній посол у Будапешті та міністр фінансів, І. Матушевський: „Не тільки Польща визволювалась з неволі, — з нею разом визволювалось знову те, що було причиною самої неволі. Разом з поворотом до життя оживлювались елементи смерти. Стара польська анархія

Той, що здвигнув Польщу з упадку, та не зумів і не
встиг її від нового упадку охоронити.

*Й. Пілсудський, 1-ий маршал Польщі; у хвиликах
сумнівів часто шукав розваги й поради в „па-
сіансі”.*

Із днів іграшок Пілсудського з соймом.

Пілсудський відкриває, як прем'єр уряду 27. III.
1918 р. нововибраний сойм.

простувала злежалі кости” („Спроби синтез”).

Найбільшим нещастям для поляків стало те шалене несподіване щастя, що вони його мали при відбудові їхньої держави у ХХ-му ст. Сталося чудо, яке діється раз на сотні літ: одночасно перестали існувати всі три монархії, які брали участь у розподілах Польщі. Франція, шукаючи собі протинімецького союзника та призначаючи Польщі роль „жандарма Сходу Європи”, йшла по лінії максималістичних вимог поляків, без огляду на те, чи ті вимоги правильні, чи ні. Таким робом прийшло до відродження Польщі у границях, про які не мріяв ніодин поляк. Творення легенди збройного чину пішло в Польщі так далеко, що велика частина польського громадянства широко почала вірити, що це легіони Пілсудського вибороли самостійність. Знову ж вороги Пілсудського вірили, що Польща завдячує своє відродження париському НКН-ові („Начальни Комітет Народови”) Дмовського та армії Галлера. Очевидно, не можна заперечувати вартості польської політичної боротьби в Австрії, Росії і Німеччині, їх конструктивної праці, культурно-господарських надбань і зручно веденої міжнародньої пропаганди в часах між рр. 1772 до 1918. А проте нема чейже більш яскравого прикладу, що значить така *кон'юнктура*, як перемога Антанти й революція в Росії в рр. 1917—18: польською заслугою було вправді використання тієї кон'юнктури на 100 проц., — але

й на цьому кінець. Тимчасом поляки, прийнявши, що те, що вони дістали, здобули собі самі та що все воно їм справедливо належалося, від першого моменту відродження Польщі повірили у таку власну могутню силу і силу своєї молоді держави, що замість бути скромнішими, ніж були їхні предки, знялись на небувалі вершини зарозумілості. Сталін сформулював був раз такий психічний стан (хоч і не під адресою поляків): „запаморочення від успіхів”. Запаморочення від успіхів характеризувало польську урядову верхівку та все польське громадянство впродовж повних 20-ти літ польської державности.

Очевидно, що дійсність раз-у-раз билася з уявою. Реальні можливості перечили бажанням. З такого конфлікту зроджувався конфлікт і в польській психіці. Хто безупинно стрічався з польською офіційною і громадською верхівкою та стежив за розпорядками влади і настроями широких низових кол польської, здебільша урядничої, інтелігенції, того мусіла вражати дивна змішка двох психологічних елементів у польській вдачі: *мегальоманії* та *комплексу нищоти*. І так польський уряд, рішальні військові чинники та вся ендецька більшість інтелігенції вірила, що справді вони, поляки, вже творять на всіх окраїнах Польщі більшість, або, що місцевий непольський елемент надзвичайно кволий та безвартний, тому напр. вірили вони, що жменя польської бюрократії плюс осадники, кольоністи і військово-

поліційний натиск вимаже всяке українство не тільки з Полісся, а й із Волині, себто з землі, яка — поруч із Станиславівщиною — мала найбільший відсоток українців та могла справді звати себе однородно-українською. Але одночасно поруч із такою самопевністю, поруч із відмовлюванням українцям навіть прикмет окремої нації — вічно чували ми про „українську („руську“) небезпеку”: небезпечними були чейже навіть фірмові вози „Маслосоюзу” і раз-ураз польська преса, ба навіть польські офіційльні заяви алярмували світ про щораз нові українські змови. Нема ніякого сумніву, що ославлений процес проти „Білоруської Громади”, що відбувся за міністрування колишнього цареславця Мейштовича, зродився з того почуття меншевартності, яке робить людей (націю) перечулено-вразливими на чужі вимоги і каже їм проявляти свою силу та переконувати себе самих про неї — репресіями проти тих, кого ненавидять та кого підсвідомо бояться. Львівський СППОС (Секретаріят Порозуміння Польських Суспільних Організацій), який від часів ген. Токаржевського на становищі команданта ДОК VI став був другою неофіційною владою (по-правді надвладою) на три східньо-галицькі воевідства, пильнував старостів і земельні управи, щоб ніодин морг ґрунту не дістався в українські руки, ще навіть перед появою закону про „оборот землю”. Але одночасно один вищий урядовець тернопільського староства, де за

воеводи Маліцького й полк. Пашкевича найбільше шалів протиукраїнський курс, — отверто признавався перед знайомими, що він тримає наготові спаковані валізки: це було тоді, коли ще нікому не снилася війна з Німеччиною і збирався той польський гурра-патріот утікати не перед німцями, ні москалями, лише перед тими самими українцями, що їх екзистенції не признавав, сидючи за канцелярійним бюрком. Це може відокремлений випадок, але характеристичний для настроїв польського громадянства: з одного боку нехить затвердити українському селянинові явно і славно куплений від діди́ча кусень землі, що його від віків управляли українські таки руки, або звернути українцям бодай їхнє давнє, забране і знищене, народне шкільництво, з другого боку страх, що прийдеться втратити цілу територію. Нема ніякого сумніву, що з комплексу меншевартости, з почуття власної слабости, походив впертий польський спротив заснувати у Львові український університет: коли відпав аргумент, що „нема українських учених” та що „нема студентів”, залишився єдиний аргумент: що Львів є „польське місто, яке не може бути наражене на небезпеку українізації”. І не розуміли поляки, що такий аргумент найбільше їх дискредитує: бо що вартна ціла польщина кількасоттисячного міста, коли вона боїться двох-трьох тисяч молоді, яка стоїть під контролею не тільки власної професури, але й усіх адміністраційних органів

влади?! Вивласнення „на військові цілі” спеціально площі „Сокола Батька”, масове перекидання учителів-українців на корінно-польські землі („для добра школи”), вперте зберігання офіційної назви „руські”, боротьба навіть з дитячими садками, всі експерименти з москвофілами і т. д. і т. д. — реєстрові цьому ніже бисть конца — всі ці вигадки безперечно родилися зі свідомого або підсвідомого почуття *страху*, невідлучного прояву комплексу меншевартости. Страху перед легковаженою меншиною, кожною зокрема і всіми меншинами, — страху, що його мала приглушити лявіна фраз про великодержавницьку потугу держави.

Брак політичного реалізму був у Польщі просто неймовірний. Просто неймовірне було незнання примітивних *фактів* із державної та міжнародньої дійсности не тільки у широких верствах польської інтелігенції, але й у найчільніших та найбільш відповідальних політиків, у партійних лідерів, у міністрів. Коли будемо ще окремо казати про національну політику в Польщі, як про одну з головних причин внутрішньої слабости польської держави, а через те одного з головних винуватців польської катастрофи, наведемо не один конкретний приклад повного незнання меншиневої проблеми у польській громадянській та державній верхівці. Тут пригадуємо тільки вибухи реготу або обурення на польських соймових лавках на згадку українських послів про „кілька міль-

йонів українців у Польщі”, наче б то промовець сказав якийсь дотеп або дозволив собі на безличний вискок; пригадуємо виступи міністрів Мейштовича, Незабітовського, Перацького, Складковського, послів Жиборського, Вагнера, Остафіна, „знання проблеми” у шефа ООН-у ген. Скварчинського, підхід до меншиневої проблеми у цілому ендецькому таборі. Річ не в тім, що це були протиукраїнські промови і думки, що це була протиукраїнська, протибілоруська чи протинімецька меншинева політика. Річ у тім, що це взагалі не була політика, а була якась дика забава, оперта на жахливому анальфабетизмі, на незнанні примітивних правд і фактів.

І так було майже в кожній царині. Не було взагалі *поважного* підходу до *поважних* справ. Наприклад: хто з поляків насправді поважно цікавився геополітичною ситуацією Польщі? Скільки було одиниць, які здавали собі справу з основної проблематики всієї польської закордонної політики, проблематики, яку створювало саме положення Польщі поміж великою Німеччиною і великою Росією?

Хто поважно думав і передбачав *немигуче* банкруцтво версайської системи? Хто пригадувався над конечністю пристосуватися до змін, які мусять прийти в Європі?! Скажете: Пілсудський. Так. Пілсудський мав зрозуміння для польської геополітичної проблематики, але одночасно той сам Пілсудський зробив президентом Мосціцького,

(в дні 1 червня 1926. посол з „Клубу Праці” Косцялковський, який їздив за наказами до Бельведеру, привіз до сойму та роздавав послам вибитий на шапірографі життепис Мосціцького, бо мало хто з „електорів” знав, хто такий Мосціцький!), і той сам Пілсудський призначив на свого наступника Ридза Сміглого, покликав ще за свого життя чотирократно Складковського на премієра, вишрубовував і толерував дилетантів на найвищих становищах, ніби глядів у будучину та оперував широкими категоріями на далеку мету, але не зробив нічого, щоб забезпечити здійснення та закріплення своїх задумів бодай на якийсь час. Коли ж і поза Пілсудським були *одиниці*, які розуміли польську дійсність, то саме вони не знаходили собі послуху і мали *найменший* вплив на прилюдну опінію та на хід державної, внутрішньої і закордонної політики. Висловлювати тверезий погляд, який відбігав би від трафаретів урядового оптимізму та ендецької тромтадрації — значило наражуватися відразу на закиди гасителя духа, дефетиста та — чого доброго — й державного зрадника (Мацкевича зі „Слова” арештували і післали до Берези, Бохенським з „Політики” грозили військовики з Тернополя на конвентиклю у Золочеві, що сплять їм двір у Поникві, Бончковський із „Мислі Польскої” ледви з життям утік з Тернополя з власного відчиту.

Були й у відродженій Польщі *одиниці*, які бачили похилу площу, по якій котиться

польський державний віз. Але їх було мінімально, так мало, що їх ніхто не бачив. Здебільша теж тії, які зараховували себе до опозиції, належали до неї тому, що не були при владі. Інші знову (теж лише одиниці) були цілком інертні, проголошували гасло „моя хата з краю” та задовольнялися ролею іронізаторів у гуртку довірених знайомих. І за своїм іронічно-насмішливим підходом вони самі не бачили *цілої правди*.

Царила у Польщі атмосфера *втєчі від правди*. Допускальне було лише те, що було *приємне*, про неприємне не казалося, наче б порушування немилих справ із внутрішньої політики належало до поганого тону. Правда не рішала, таксамо як не рішало значіння проблеми, — рішав настрій і смак вулиці, якій саме у суттєвих справах ніхто, ні партії, ні санаційна верхівка, не мав відваги протиставитися, не знаючи зрештою і самому, на яку *іншу* ногу треба стати. Панувала *фраза*, великою силою великих слів задурманювали польські діячі свій нарід і самих себе, не виявляючи до останнього дня катастрофи бажання перейти з країни крилатої і нещирої фрази у країну правдивої оцінки всіх явищ політичного життя.

Чи дивниця, що громадянство, яке 20 літ перебувало у такій атмосфері, громадянство, яке не знало, що таке політична освіта, та яке мало провідників політично неосвічених, вірило у вересні 1939 року, що польські війська „напевне” займуть Берлін і Східні Пруси, та що — потім — Совіти йдуть полякам „на поміч”?!

УСТРОЄВІ ПІДВАЛИНИ ТА СУСПІЛЬНО ПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ

УСТРІЙ І ВЛАДА.

Зерна внутрішньої слабости Польщі були засіяні в усіх трьох конституціях, що їх мала польська держава у своєму 20-тилітньому існуванні. Усі три конституції були джерелами найповажніших внутрішніх політичних суперечок, які інколи доводили до потрясень, що й безпосередньо грозили державі загибеллю. Ніодна з отих конституцій не замикала політичної боротьби, кожна з них була лише кінцем одного та початком другого періоду боротьби, яка назверх була боротьбою за устрій, але по суті була боротьбою за владу. Таким робом у Польщі влада не була функцією устрою, тільки устрій був засобом влади. Бо автори всіх трьох польських конституцій мали „задню думку”, зрештою всьому світові відому: ні в одному з отих трьох випадків автори не думали про те, щоб державі дати добрий і тривкий лад, пристосований до соціального та національно - політичного укладу сил, ні в одному з отих трьох випадків автори конституції не здійснювали в ній своєї політичної програми, себто не реалізували свого політичного світогляду, лише завжди

конституція мала служити їм на те, щоб позбавити влади їх противників та дати владу їм самим. Конституція у Польщі була знаряддям боротьби за владу, яка тривала повних і безупинних 20 літ.

Формально початок польської держави датується від дня 11. листопада 1918 року, себто від дня повороту Пілсудського до Варшави (про це навіть появився закон з 22. квітня 1937 року „про свято самостійності”). Декрет Пілсудського з 22. листопада 1918 р., як начальника держави, про найвищу репрезентаційну владу у Польщі нормував тимчасовий устрій Польщі до дня 20. лютого 1919 року. Тоді то т. зв. законодатний сойм (у відрізненні від пізніших т. зв. конституційних соймів), зложений виключно з самих поляків, прийняв „малу конституцію”. „Мала конституція” у своїй першій статті затверджувала надалі Пілсудського на становищі начальника держави (відкриваючи законодатний сойм Пілсудський склав свою владу в його руки), але вже всі дальші статті були зроджені з думки, щоб Пілсудського позбавити всякої фактичної влади. До того часу Пілсудський мав диктаторську владу: він іменував по своїй впадоби уряд, затверджував закони та оголошував їх у формі декретів, перед ніякою установою за свою політику не був відповідальний. Тимчасом права більшість законодатного сойму нічого у світі так не лякалася, як диктатури Пілсудського, нікого теж у світі так не нена-

виділа, як Пілсудського, начальника власної держави! Отже „мала конституція” сувереном держави виразно визначувала — сойм; начальник держави був відповідальний перед соймом нарівні з іншими міністрами; закони проголошував не начальник держави, тільки маршал сойму з контрасигнатою голови ради міністрів та дотичного ресортового міністра; за начальником держави залишалось щоправда право покликувати новий уряд, але з застереженням, що це має ставатись „у порозумінні зі соймом”. Стосунки у практиці цієї конституції, головню останньої згаданої клявзулі, виглядало так, що „суверенні послы” з маршалом того сойму Войтіхом Тромпчинським на чолі затроїли і зогидили життя тому Пілсудському, якого народ тільки що витав як творця і будівничого держави.

Забава у піжмурки з Пілсудським ніби повинна була припинитися з хвилиною вирішення нової, тривкої, конституції, себто 17 березня 1921 року. Але законодапний сойм так засмакував в ній, що штучно продовжив свою каденцію аж до другої половини 1922-го року, себто до часу вирішення виборчої ординації та розписання перших виборів. Літом того року боротьба між соймом та начальником держави дійшла була до шпилью: з початком червня димісіонував під натиском Пілсудського уряд Поніковського, а боротьба за нового кандидата, за інтерпретацію слів конституції про „порозуміння з соймом” при покликуванні нового

уряду, боротьба за престиж і компетенції тривала 2 місяці, в яких панував повний хаос: Пілсудський рішуче відмовився переговорювати з Корфантим, як кандидатом сойму на прем'єра, а після 9-тиденного урядування кабінету Слівінського — щойно 31-го липня склався кабінет проф. Новака. За того кабінету були переведені перші в цілій Польщі вибори. З виборів вийшов сойм і сенат, який 9. грудня 1922 року вибрав першого президента польської республіки, в особі Габрієля Нарутовіча, приятеля Пілсудського. А рівно в тиждень пізніше, 16. грудня 1922, Елігій Невядомський, активний член польського національно-демократичного табору, застрілив Нарутовіча. На судовій розправі щиро признався, що його куля була спершу призначена для Пілсудського.

Пілсудський склав владу ще на руки Нарутовіча, на два дні перед його вбивством. Уже 20. грудня черговим президентом держави став Станіслав Войцеховський. Нова конституція почала діяти, але нездорова політична атмосфера тривала далі. Витворювала її дальша боротьба між Пілсудським та соймом, витворювали її саме ті „задні думки”, які товаришили авторам і березневої конституції в їхній праці. Її головним автором був проф. Дубановіч, лідер найправішої соймової групи „ха-енів”, „християнсько-народової партії”, яка хотіла бачити Польщу монархією з королем; це не перешкоджувало, що монархіст склав консти-

туцію демократичної республіки. Правиця (ендеція Гломбінського-Грабського, згадані „хаєни” Дубановіча-Стронського та „хаєки”, християнські демократи, Корфанто) була в засаді за сильною, радше автократичною, владою. Але тому, що та влада могла дістатися Пілсудському, правиця йшла далі у демоліберальному устроєвому захопленні, ніж сама лівиця (ППС, Стронніцтво Хлопске, „Визволене”). Отже всі вони разом спутали президента республіки цілою низкою постанов і соймових обичаїв, які впливали чи то з букви конституційного закону, чи його тенденції: сойм мав право провалювати кожний уряд звичайною більшістю голосів та користав у практиці з того права напр. так, що „вилускував” поодиноких міністрів (робив це головно після травневого перевороту, коли не мав відваги висловлювати недовіря цілому кабінетові!); президент не мав права розв'язати сойму перед кінцем п'ятилітньої каденції, хіба що згодився на це сенат більшістю 3/5 свого законного числа членів (а що саме сенат був здебільша „правий”, то у практиці було річчю неможливою, щоб аж 66 сенаторів на 111 заявилося проти волі сойму); законодавча процедура йшла мимо президента та його роля зводилась по суті до чисто репрезентаційних функцій.

Страх перед приходом Пілсудського до влади казав польській політичній правиці відповідно препарувати конституцію, виборчу ординацію та соймовий регулямін. Дру-

гим засобом асекурації перед цією самою „небезпекою” була така організація найвищої військової влади, щоб за все відповідав військовий міністр, з черги відповідальний перед — соймом. За ту- то організацію військової влади велась дальша боротьба, без огляду на те, чи Пілсудський урядував у Бельведері чи писав книжку „1920 рік” у Сулеювку. Зрікся всіх становищ (шефа генерального штабу та голови „вузької військової ради”) літом 1923-го року, безпосередньо після приходу до влади уряду т. зв. „Хієно-Пяста” з Вітосом, як прем'єром (бл'юк об'єднаної правиці, що звала себе „хшесціянська єдність народова” та рахувала у соймі 161 голосів, з центровим „Пястом”, що мав 70 голосів: сойм складався, як відомо, з 444 послів). Коли звеличники Пілсудського уладили йому на прашання бенкет у „малиновій” салі варшавського „Брістолю” та запитували його, чому відсувається від державних справ, він порівнював свою незавидну долю до долі Юзефа Понятовського, який „згинув у болоті” (в річці Ельстері) та нав'язував до слів на пам'ятнику Понятовського у Варшаві „Честь і батьківщина”: „...Шукаєш чести? Знайдеш свого наслідника теж у болоті, ріднім болоті. Болотом його напоїли... Хочу тільки ствердити, що це болото є, та має воно повагу і значіння у Польщі...”

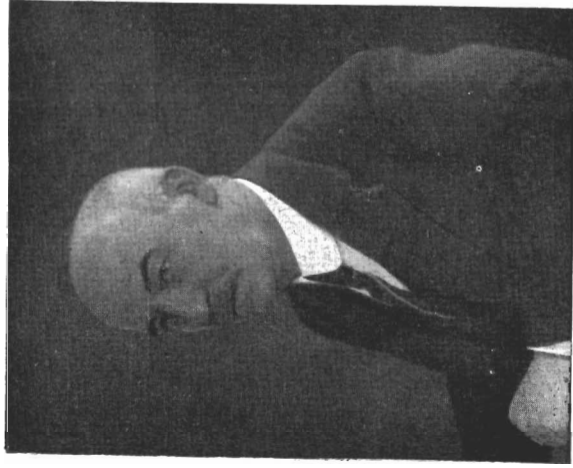
Як Пілсудський розумів боротьбу з тим болотом — це ще напевне тямить чимало людей, тим більше, що після переможного, здавалося, закінчення тієї боротьби, болото

зовсім не щезло, бо самі люди Пілсудського згодом ще більше його розмазали. Давав у Сулеювку інтерв'ю до газет, „перестерігав” през. Войцеховського перед генералами В. Сікорським і Ю. Галлером, як тими, що втягають військо до політики, всіми способами поборював проєкт Сікорського про організацію начальної військової влади. Політична атмосфера у Польщі від тієї боротьби не кращала. Зізнаючи у процесі пор. Блонського, який буцім то очорнив своїх зверхників, склавши рапорт, що вони дали йому, Блонському, приказ інвігілювати Пілсудського, сам Пілсудський так характеризував відносини у Варшаві з літа-осени 1923 року: „Тоді панували у нашій державі дивоглядні відносини. Дивоглядні тому, що всі люди казали про якісь державні замах... Вже підчас мого урядування в Польщі був стосований телефонічний підслух на найвищих становищах... Ген. Шептицький (військовий міністр у кабінеті Вітоса) ночував раз у команді міста у звязку з поголосками про замах...” Коли ж урешті справа законопроекту про устрій військової влади не рухалась з мертвої точки, не вважаючи на заходи ген. Желіговського в уряді Скшинського (листопад 1925 до травня 1926) і коли на зміну тому останньому урядові прийшов знову „центро-правий” уряд Вітоса, який першим своїм ділом сконфіскував інтерв'ю Пілсудського у „Кур'єрі Пораннім” — Пілсудський підняв збройне повстання, відоме під назвою травневого перевороту. Перший прези-

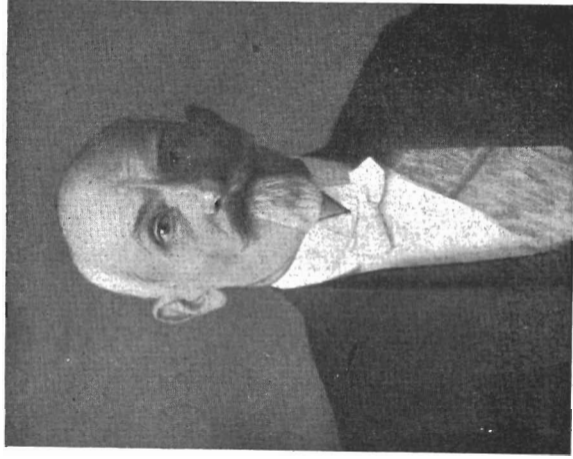
дент Польщі згинув від кулі. Другий утік пішки бельведерськими городами і мокотівськими полями до замочку у Вілянові, де зрікся своєї президентури. Пілсудський знову став фактичним диктатором. Але від того моменту почали діятися знову цілком несамовиті історії, які не тільки не поклали краю внутрішній політичній боротьбі за владу і не тільки не оздоровили атмосфери, але ще більше її наелектризували.

Пілсудський накинати ніякої зміни конституції не хотів, диктатури у свої руки не взяв, президентури також не прийняв, хоч 31. травня 1926 року невідомий йому сейм вибрав його президентом 292-ма голосами (проти 196, які впали на ендека Бнінського). Ствердивши, що „у відродженій державі не прийшло відродження душі народу” (26. V. 1926) — Пілсудський почав „перевиховувати” польське громадянство і його політичну верхівку методами, які доводили до цілком протилежних наслідків. Посипались ординарні лайки з найгіршими вуличними вульгарними висловами, які були специфічною сензацією для всієї великої чужинецької преси. Цими лайками розпочав Пілсудський свою „співпрацю” з сеймом таки від травня 1926 року, коли то „запросив” представників усіх польських сеймових клубів до президії ради міністрів (за кабінету Бартля) габляти їх помями, які вони мовчки облизали, не найшовши між собою ніодної людини, яка застереглась би проти таких епітетів. Ті лайки повторювались спорадично у

Жерти анархії власного народу.

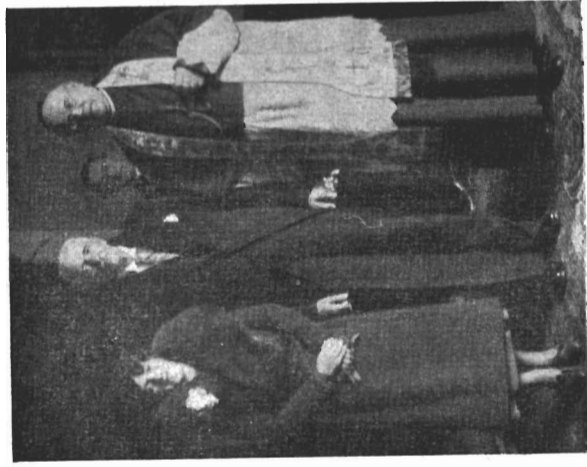

Габрієль Нарутовіч,
1-ий зчерги прсзидент Польщі, що його
вбив 16. XII. 1922 р. Е. Невядомський.

Станіслав Войцеховський,
2-ий зчерги президент Польщі, зрікся
14. V. 1926 р. президентури.

Із щасливих днів третього й останнього президента Польщі — І. Мосціцького.

Зліва: Вінчання през. І. Мосціцького з розведеницею свого ад'ютанта кап. Нагурського.
Зправа: Остання весела зима останнього президента Польщі. І Мосціцький на міжнар.
спорт. змаганнях у Закопанім 1939 р.

статтях „Дно ока”, „Погасаючому світові”, у зізнаннях на розправі мін. Чеховича і при всяких нагодах. Зі свого боку соймова більшість робила Пілсудському далі всякі пакости, з тією різницею, що тепер змінилося обличчя тієї більшости. Бо Пілсудський, всупереч льогіці і загальному переконанню, лаяв учорашніх своїх звеличників із лівиці нарівні з ворогами з правиці, а відкидаючи і диктатуру і демократію — не проголошував сам ніякої позитивної устроєвої програми. Таким робом змобілізував проти себе і правицю і лівицю, зате спірався на партійному новотворі, що прийняв назву „Безпартійний Блок співпраці з урядом” (ББ). Вся ж роля ББ полягала у тому, щоби сліпо виконувати волю Пілсудського, а коли тої волі ніхто не знав — щоб її по своїй вподобі відгадувати і своєю інтерпретацією всіх противників тероризувати. Конкретно ББ мав два завдання: у соймі перевести нову конституцію, а в краю бути допоміжним органом державній адміністрації. Але, не маючи ніякої програми (єдина політична партія у світі!) та жонглюючи лише фразою про „ідеольогію маршала Пілсудського” без ніякої точнішої політичної дефініції, що значить ця ідеольогія, ББ став табором, який швидко перетворився у прибіжище кар'єристів та спритарів: сунули туди перебіжчики з усіх інших політичних партій, ішли туди протеговані державної адміністрації, всі тії, яких можна було купити та які хотіли на „ідеольогії” нажитися.

Популярним став вислів, що у ББ найчисленнішою із трьох колишніх легіонових бригад є бригада — четверта. Знайшлися у тій четвертій бригаді і польські магнати, які зраділи, що Пілсудський відвернувся від демократичної лівиці та відразу переорієнтувались (голосний „пакт несвержський”, на замку кн. Радиви́ла у Несвержі в кінці жовтня 1926 року, де прийшло до безпосередньої зустрічі Пілсудського з польською магнатерією з нагоди декорування саркофагу поляглого у 1920 р. адютанта Пілсудського, Станіслава Радиви́ла: через те потім до уряду Бартля ввійшли консерватисти (Мейштович і Незабітовський). Сиділи вони бічобіч з жидівським банкиром Вісліцьким, з колишніми соціялістами Морачевським та Яворовським, з такими п'ястівцями, як Маріян Домбровський з краківського „ІКЦ”-а, з українськими „бебеками” з Волині. Пілсудський тих усіх найбільш характеристичних рис ББ та деморалізації, яку ББ сіяло у польському громадянстві й у цілій державі, не бачив. Вияснюючи, чому він кандидує на першому місці листи ББ у виборах до сойму у 1930 році, Пілсудський заявив: „У ББ зосереджуються люди, які вміють переходити до денного порядку над усіми дрібними інтересами і вигодами, над інтересом чи вигодою своєї групи, для праці над спільним добром”... Тієї праці ніхто більше, на жаль, не міг добачити. А проте ББ своє завдання таки виконав: перевів зміну конституції.

Не пішло це так легко. Сойм, вибраний у 1928 році, мав 122 послів ББ. Була це замала група, щоб перешкодити соймовій більшості, яка поставила перед державний трибунал міністра фінансів Чеховича за надбюджетове видаткування сум з приказу Пілсудського. Але вибори у 1930 році Пілсудський зробив при допомозі „пацифікації” у Галичині та масового виарештування лідерів польської і непольської опозиції і віддачі їх до військової в'язниці у Бересті, де командантом став ославлений Костек Бернацький. З такої пародії „виборів” у соймі з 1930 року з'явилося уже 249 послів ББ. Була це всетаки замала кількість, щоб легально перевести зміну конституції, бо для цього потрібна була більшість 3/5 при присутності найменше половини всіх послів. До того ще й ББ не зголосив готового проекту конституції, лише конституційні „тези”. Одночасно інші клуби позголошували свої проекти конституційних змін. Заварилась дискусія, яка тривала від 31. жовтня 1928 року до 28 квітня 1935! Тоді то врешті побачила світ нова конституція. Побачила — завдяки хитрому маневрові: посли ББ скористали з одного моменту, коли опозиційні лавки світили пусткою на засіданні сойму 26. січня 1934 р., перевели на лоб пашию переставлення черги нарад, переіменували наголовок „конституційні тези” на „конституція” і переголосували в усіх трьох читаннях. А потім, коли трохи вшліфований текст вернувся 23. III. 1935

р. з сенату назад до сойму, прийняли всі поправки. звичайною більшістю голосів (260 проти 139), інтерпретуючи по своєму, що це вже звичайний закон! Очевидно, що залежало послам ББ не на направи устрою, бо нема такого кепського устрою, при якому не можна б добре правити державою, якщо громадянство є внутрі зіспоєне, політично освічене та має кадр справжніх, державних діячів, які *вміють правити*. Єдина ціль, яка просвічувала таборові ББ була: закріпити владу за собою та виключити від влади конкурентів з інших партійно-політичних таборів. А поняття влади було у більшості членів ББ тотожне з поняттям почестей, високих платень, синекур, знаменитих посад, матеріальної наживи, з поняттям упривілеєної верстви.

І трагедією Польщі не було те, що вона мала кепські устрої, тільки те, що поміж кожночасним устроєм та кожночасною владою не було ніякої гармонії. При складанні конституційного закону думали про одно, писали що інше, а для написаного не мали виконавців. З найбільшою яскравістю показалося це якраз після вирішення нової конституції, себто в останньому 4 і пів літньому періоді Польщі.

ПРОГРАМА, ПРОВІД, ОРГАНІЗАЦІЯ.

Коли був у Польщі державний діяч, який мав широкий політичний овид, умів і любив приймати самостійно ризиковні постанови, приказувати та брати за свої постанови і прикази відповідальність, себто — коли був діяч, який мав усі дані бути диктатором, то у Польщі існував устрій партійницької гіпер-демократії, а політично зорганізоване польське громадянство ставилось до того свого провідного діяча так, що (кажучи його власними словами) „остогиджували (йому) життя постійною нагінкою, обмовами і найпоганішими наклепами”. Коли ж не стало в Польщі того діяча й не було нікого, хто міг би справді компетувати на становище провідника держави і нації (не своїми амбіціями, а прикметами), тоді у Польщі завівся культ вождівства, а голові держави надано права і компетенції більші, ніж їх мав якийнебудь монарх в Європі чи президент Злучених Держав Півн. Америки. На президенті польської держави тяжіла — згідно з новою конституцією — „відповідальність супроти Бога й історії за долю держави”: „в його особі зосереджується однастайна і неподільна державна влада”.

Коли розпочиналась боротьба за ревізію конституції, то звеличники Пілсудського казали, що треба її переробити на міру Пілсудського. Але роки минали і з весною 1935 року було вже відомо, що Пілсудський *ніякої* влади вже мати не буде, бо він безнадійно хворий. Колись ще може виявиться,

яке було його безпосереднє становище до проекту нової конституції. Казали, що проєкт ББ (фактично: Цара і Подоського, — один став за це у черговій каденції маршалом сойму, другий віцемаршалом) саме тому переходить крізь стільки редакцій у самих його авторів, бо Пілсудський буцім то пристосував до нього ядерну й багатомовну характеристику, вживаючи свого улюбленого, хоч нецензурного вислову: „до д...”. Казали теж, що прочитавши первісний конституційний проєкт ББ висловився: „нехлюйна робота”. Чи це правда — невідомо. В усякому разі надзвичайно цікаво, що в 10-ти томовому найповнішому виданні творів Пілсудського, де зібрано не тільки все те, що Пілсудський написав, але й цікавішого сказав, відтворене на підставі записок учасників, а також деякі протоколи розмов (напр. розмова з марш. сойму Дашинським підчас наскоку кількадесяти старшин на сойм 31 жовтня 1929), нема там *ані слова* про якунебудь розмову з Пілсудським на тему конкретних змін конституції після травневого перевороту і після створення ББ. Чи можливо, щоб на цю тему не було у Бельведері нарад?! Але фактом є, що Пілсудський нову конституцію підписав, у характері міністра військових справ у тодішньому кабінеті Козловського(кажуть, що після димісії уряду Єнджеєвіча у травні 1934 року предложили Пілсудському список кількох кандидатів на нового прем'єра, між ними Козловського, як такого, що його Пілсудський напевне счерк-

не, як кандидатуру гумористичну: Пілсудський саме його „на злість” вибрав). Це був останній підпис Пілсудського на державному акті, бо в шість тижнів пізніше, 12. травня 1935, саме в девятиліття перевороту, Юсиф Пілсудський помер.

Похоронили його з королівськими почесностями, склавши домовину на Вавелі та серце на цвинтарі на Росі у Вільні. І щойно після смерти відчували поляки пустку, що її витворив *брак усякого авторитету, брак якоїнебудь індивідуальности у державі*. Властиво таким авторитетом повинен був бути президент, вивінований тепер у величезні прерогативи влади. Але Ігнатій Мосціцький вправді гарно презентувався у фракку з ордерами чи у спортовому або мисливському одязі, одначе поваги не мав ніякої: він відразу зрозумів був свою роллю, як паравану Пілсудського, льяоально цю роллю виконував і до ніякої іншої не був здібний. Щойно згодом, коли почалася боротьба між кандидатами на президента — друга жінка Мосціцького, розведениця його адютанта сотн. Нагурного (це був теж гарний скандал з отим подружжям!) викресала у своєму „відмолодженому” старцеві амбіцію влади, яка проявилась в хисті лявірувати у сітці інтриг, що сповивали трасу між варшавським замком та ГІШ-ом („Генеральни інспекторат сіл збройних”). Тепер треба було на-лоб-нашию творити новий авторитет. Мав ним стати наступник Пілсудського в армії — ген. Ридз-Смігли.

Пісудчики не вдовольнилися тим, що Ридз став генеральним інспектором армії, себто кандидатом на начального вождя на випадок війни. Почали відразу „віндувати” його на найпершу особу в державі, бажаючи, щоб він зайняв в цілості й моральну позицію Пілсудського, себто, щоб став безспірним авторитетом узагалі в усіх справах, що торкалися всіх ділянок державного життя та організації і духа польського народу. Для тої мети мав служити обіжник Складковського з 13. липня 1936 про Ридза, як про „першу особу в Польщі після президента”. В листопаді того самого року дістав титул маршала, після його повороту з Парижа адміністрація вибудувала здовж залізничних рейок тріумфальні брами та викрешувала „масовий ентузіазм нації”. З Ридза робили генія і вмовляли в нього, що він геній. Навіть пересічно розумній людині могло б від такого кадила (найотруйнішого з усіх газів!) завернутись в голові. Що ж казати про людину, яка не мала *ніяких* даних до ролі провідника народу і вождя армії, що не тільки не був державним діячем, але не мав зеленого поняття про політичні течії у світі й у краю, про вагу політичних проблем, про можливості розв'язки найпекучіших питань державного життя!

Пісудчики всетаки орієнтувались у тому, що Ридз — це щонайвище тільки вивіска, а поза тією вивіскою треба мерщій творити „щось”, що було б тривкіше та більш змістовне. На цьому тлі розпочались відразу

Доми — символи.

„Дворек” Пілсудського в Сулєювку, звідки він боровся
за санацію відносин і поворот до влади.

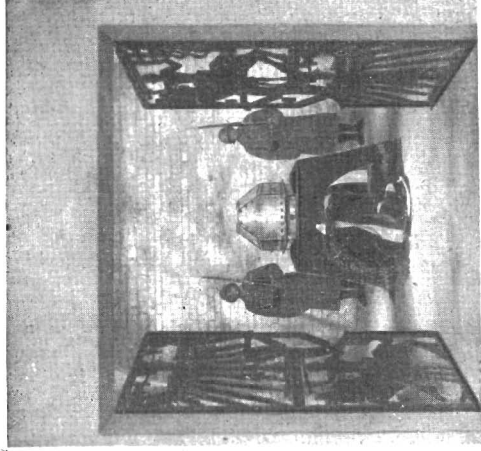

„Бельведер” у Варшаві, з якого Пілсудський правив Польщею.

Спiр за мiсце вiчного спочинку.

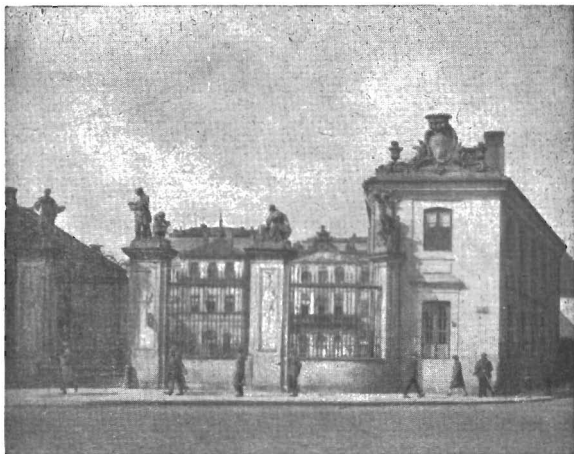

Архієп. Савіа, що перенесенням до-
мовини Пiлеудського до Велі „Сріб-
них Дзвонів” викликав кризу уряду.

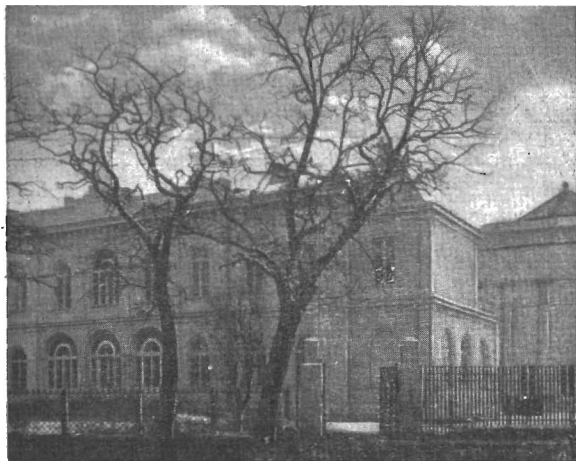

Домовина Пiлеудського у крипті на
Вавелі, що за неї йшов гострий спiр
мiж архієп. Савією та урядом.

Гарні доми — сумні символи інтриг і облуди.

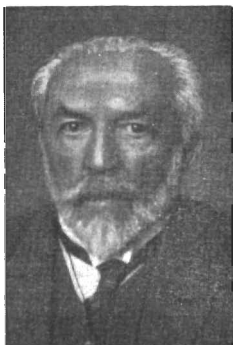

Міністерство закорд. справ, резиденція закованішої думки версальської системи.

Варшавський сейм — арена безнастанної гризні.

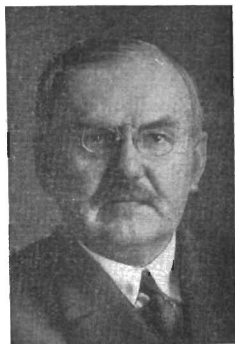
З галерії чільних польських діячів.

Проф. М. Бобжинський, кол. галицький намісник, чільний історик, у відродженій Польщі без впливу й значіння.

Проф. Дубановіч, консерватист-монархіст, автор республікансько-демократичної конституції з 17. III. 1921.

Володислав Грабський, творець польської валюти, прем'єр уряду т. зв. „національної оборони” з 1920 р.

Ігнатій Матушевський, посол у Будапешті, потім міністр фінансів, голов. редактор „Газети Польської”.

суперечки внутрі пілсудчиківського табору. Валери Славек, один із найстарших пілсудчиків і приятелів покійного маршала, після травневого перевороту трьохкратний прем'єр, творець і голова ББ, станув був на становищі, що нова конституція дає достаточні підвалини для організації і держави і народу та що ніякі політично-суспільні організації непотрібні, бо „має володіти право”. Тому він розв'язав ББ, як організацію, яка „виконала своє завдання”. Але що конституція та ще гірше нова виборча ординація була в огні критики і мала проти себе ввесь однастайний фронт всієї польської опозиції та всіх національних меншин, що сойм не мав ніякої поваги, а Мосціцький і Ридз не були ніякими індивідуальностями — табор Пілсудського мусів шукати підпори в новій суспільно-політичній організації. Зорганізувати цей табор Ридз Смігли доручив 24. травня 1936 року, на зїзді легіоністів, нововибраному голові „Звйонзку легіоністів” полк. Адамові Коцові. І та „організаційна праця” пішла як з Петрового дня. Тривала до 21. лютого 1937 року, себто до проголошення т. зв. ідеологічної декларації Коца, після якої щойно розпочався набір членів. На першому зїзді нової організації охрестили її „Обуз Зєдночєня Народовєго”, прозваний іронічно ОЗОН-ом.

І щодо Ридза Сміглого і щодо ОЗОН-у найбільше уваги присвячували поляки не сутньому змістові та фактичній вартості вождя й організації, тільки зверхній декора-

ції. Таксамо, як вони думали, що можна штучно створити вождя, коли його нема, таксамо вірили, що можна створити організацію самими фразами про її потребу та поручальними заявами найвищих державних чинників. Мосціцький виголосив у радіо промову за ОЗОН-ом, Ридз Смігли заявився за нею на черговому зїзді легіоністів. На державний кошт видрукували 3 мільйони величезних афіш з деклярацією Коца та виліпили ними цілу Польщу. З державного скарбу поплили величезні гроші на газети, що стали підтримувати ОЗОН, з варшавськими „Газетою Польською” та „Курієром Поранним” на чолі. Чуючи, що за ОЗОН-ом стоять найвищі державні достойники та ввесь державний апарат — розпочався до ОЗОН-у „маратонський біг підхлібників”: бігло туди все колишнє ББ. Але воно нічого не помогло: бо ББ мав тільки скромну ролю влегчувати Пілсудському переводити в життя його особисті постанови та помагати адміністрації, а ОЗОН взяв на себе місію виповнити *ідейну та суспільно-політичну прогалину*. Тимчасом забракло саме того ідейного змісту: замість конкретної, ясної і виразної *програми* — ОЗОН оперував самими загальниками, такими, які ніби мали зєднати *всіх*. У висліді не задовольнив нікого. Шукаючи популярности на польській вулиці, проїнятії ендецькими ідеями, ОЗОН щораз більше наближувався до того польського націоналістичного табору, який затроїв був життя Пілсудському. Це не шко-

дило, що староендецька партія, яка тепер звалась „Стронніцтвом Народовим”, була надалі у гострій опозиції до режиму. Одночасно всередині ОЗОН-у почались гострі суперечки. Виступив звідти „Леґіон Млодих”, проти нього заявила санаційна робітнича організація „Зєдначене Звйонзкув Заводових” (ЗЗЗ) старих пілсудчиків Морачевського-Шуриґа, всередині ОЗОН-у повсталала опозиція з т. зв. леґіонової лівіці (сен. Квашневський) та з „інтегральних пілсудчиків”, до яких зараховували частину і колишньої „ґрупи полковників” Славека і ґрупу „направлячів” (колишній „Звйонзек Направи Ржечипосполітої”) шлеського воеводи Гражинського. Коц щораз більше компромітувався. Коли 20. липня 1937. року бомба розірвала під віллею Коца у Свідрах Малих під Варшавою якогось Войтиха Бєґанка, людину з кримінальним минулим, всі казали, що цей атентат був зорґанізований на те, щоб підтримувати підупавший авторитет голови ОЗОН-у (до кінця Польщі так і не відбувся процес у справі того атентату і ніякий офіційний комунікат не вияснив його!). Восени того самого року відійшов шеф штабу ОЗОН-у полк. Ковалевський (покликаний до цієї місії з Букарешту, де був військовим аташе), в січні 1938 р. щез з поверхні політичного життя і сам Коц. Заступив його ген. Скварчинський, який на політиці розумівся стільки само, що Ридз Сміґли і Коц, та якого найбільшою політичною кваліфікацією мало бути те, що оженився з розумною вдо-

вою по своєму братові Адамові Скварчинському, колишньому ідеологові пілсудчиків і редакторові „Дроги”. Про ОЗОН-ову еліту, яка зібралась у першому соймі, що вийшов з нової конституції і нової виборчої ординації, один із чільних членів тієї еліти, головний редактор офіційної „Газети Польської”, післятравневий міністр і пізніший маршал сенату Богуслав Медзінський, висловився з нагоди дискусії над потребою організації ОЗОН-у в соймі, у жовтні 1937 року, як про „племя рудих малп, без провідника й організації”...

ХТО ПРАВИВ ПОЛЬЩЕЮ?

„Хто правив Польщею перед травневим переворотом? Чи не кожний потрохи та ніхто насправду?” — писав колись І. Матушевський у „Газеті Польській” і писав безумовно правду. Перед травневим переворотом, себто у рр. 1918—1926, був період т. зв. *соймовлади*, бо 3-місячний час диктатури Пілсудського не заважив на внутрішньо-політичній структурі Польщі. Формально існував потім начальник держави та від грудня 1922 року президент республіки, існував теж уряд, як виконний орган влади, відповідальний перед законодавчою установою. Фактично влада належала до *політичних партій*, при чому ті самі партії могли з тактичних мотивів (з уваги на т. зв. парламентарну арифметику) вязатися у комбінації цілком протилежного, взаємно собі суперечного ідеологічного характеру. Так напр. у першому кабінеті після повороту Пілсудського з Магдебурга, себто в кабінеті Енджея Морачевського, засідали представники лише *лівих* партій, ППС, Визволення і людовців Вітоса; ці останні *тоді* були партією центральною. Сам Вітос був у тому кабінеті три тижні (!) міністром без портфелю. Той сам Вітос стояв на чолі уряду „великої коаліції” від липня 1920 року до вересня 1921 („ржонд оброни народowej”), але вже у травні 1923 року склав уряд, що спірався головню на коаліції націоналістичної ендеції і „Пяста”, себто мав виразно *правий* харак-

тер. Те саме повторилося з центро-правою комбінацією, яка покликала була до влади третій уряд Вітоса у травні 1926 року. Однак весною 1930-го року „Пяст” Вітоса належав уже знову до союзу з *лівими* партіями і під фірмою „Центроліва” уладжував масові збори проти тодішнього режиму Пілсудського. Таксамо робітнича партія НПР („Народова Партія Роботніча”) була готова бльокуватися то з правицею, то з лівицею. Ба, навіть польські соціялісти, яких центральний пресови орган („Роботнік”) пишався постійним великим надписом „Пролетарі всіх країн, єднайтеся”, „ділилися” ресортами державної управи з націоналістичними ендеками та клерикальними хадеками, віддаючи напр. польським націоналістам цілу внутрішньо-національну (меншиневу) політику й усе шкільництво — за ресорти публичних робіт і суспільної опіки (читай: за право обсаджувати своїми партійними людьми всі багаті „каси хворих” у Польщі): так було з урядом Скшинського (листопад 1925 — травень 1926).

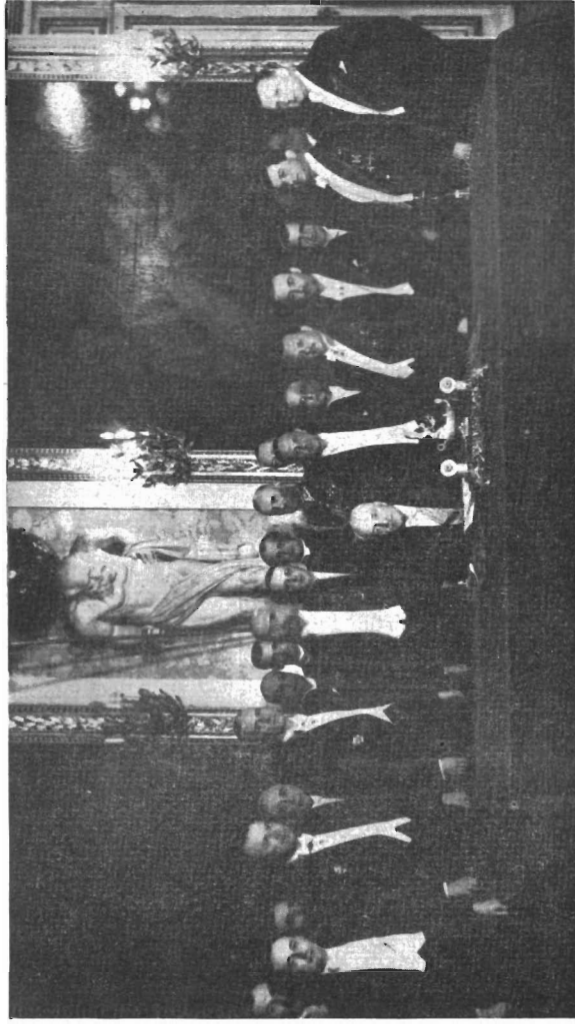
Таким робом склад проводу Польщі і суспільно-політичний напрямок влади залежний був у першому періоді польської держави від 1) ходу боротьби з Пілсудським і 2) від соймово-кулюарних партійних розмов, які вічно обертались довкола арифметичних обрахунків щодо „більшости” і „меншости”. Це був типовий демо-ліберальний парламентарний устрій з тим застереженням, що 1) польська демократія не мала ніяких власних

державно-творчих традицій та найліпше, що знала, навчилася з австрійського парляменту, 2) у такій найважливішій ділянці внутрішньої політики, як меншинева політика, польська демократія не признавала демократичних принципів, і 3) у польському демократичному таборі не було індивідуальностей понад пересічну мірку, не було людей виразного світогляду і сильної волі, а найчесніші й найрозумніші одиниці були теж звичайно людьми найслабшої волі і найслабших нервів, що підпадали під вплив партійно-політичних грачів (напр. Станіслав Тугут). Тому не можна ніяк казати, що до травневого перевороту правила у Польщі демократія: це була *карикатура демократії і карикатура парламентаризму*, це було саме таке зловживання демократичною фірмою, яке — поруч із подібними зразками російської „демократії” Керенського, німецької демократії веймарського часу чи італійської псевдо-демократії урядів Сонніна і Факти — доводило до компромітації і дискредитації самої ідеї демократії і демократичного державного устрою.

Хто ж правив *після* травневого перевороту? Тільки наївна людина, цілковито незорієнтована у польських відносинах може відповісти на це питання: Пілсудський. По-перше Пілсудський завжди цікавився тільки якоюсь *одною* ділянкою державних справ, зовсім не цікавлючись усіми іншими справами. І так у перших роках після перевороту цікавився боротьбою на внутрішньому поль-

ському відтинку, розсаджував із внутра та розбивав польські партії, вислав до Берестя лідерів опозиційних партій, патрунував „бебекам” та „санував” польське життя. Як відомо, те зацікавлення швидко ослабло було; до кінця життя Пілсудського залишились були лише дві домени, на які він зберігав безпосередній вплив: військо і закордонна політика, не рахуючи історично-політичної та військово-політичної полеміки, без якої не міг жити. Позатим державні справи або його зовсім не цікавили, або не вважав за відповідне до них вмішуватися, даючи вільне поле для попису своїм прибічникам. І тут саме починалося нещастя. Бо прибічники Пілсудського складалися з дилетантів, які робили головокружну кар’єру, не маючи ніяких даних, щоб займати ті становища, що вони їх займали. Очевидно, кожна революція висуває на поверхню людей, до того часу широкому загалові невідомих. Але нагле й масове обсаджування всіх — від найнижчих до найвищих — становищ у польському державному апараті в усіх його ресортах легіоністами та тими, що втішались протекцією у достойників із „першої бригади”, — ішло разом з якимось культом дилетантизму, нефаховости, погорди до всіх і всього, що нагадувало фахове знання і досвід. Так було у державній адміністрації, яка раптом „не потребувала” правників, так було у закордонній політиці і в міністерстві фінансів (полк. Коц головою Банку Польського!) і в пресі (полк. Вижел-

Польська конституція, як джерело конфліктів і засіб боротьби за владу

Акт підписання конституції в дні 23. IV. 1935 р., яка між іншим касувала закон про автономію Сх. Галичини з 26. IX. 1922.

Боротьба за владу.

Вінцентій Вітос, польський селянин-політик „без краватки”, кількакратний прем'єр передтравневого періоду.

Проф. Казимир Бартель, кількакратний прем'єр післятравн. періоду, противник „полковницької” групи ББ.

Полк. Валерій Славек, кількакратний прем., колись революціонер ППС, творець і голова ББ, застрілюється 2. IV. 1939.

Полк. Богуслав Мєдзінський, колишній сел. радикал, потім „бебек”, мін. пошт, останній маршал сенату.

Сцержинський головою Союзу польських журналістів). Так було в першу чергу з самими післятравневими міністрами, зпосеред яких найдовше „правив” ген. Складковський: він був прем'єром рівно три роки й чотири місяці, а міністром внутрішніх справ у різних урядах рівно 6 і пів літ, себто половину цілого післятравневого періоду.

Генерал Феліціян Славой-Складковський перейде безумовно до історії не тільки формально як останній прем'єр відродженої польської республіки, але як тип людини, яка не повинна бути прем'єром та взагалі міністром. Закоханий у Пілсудському позував і собі на „оригінала” та через те любився у красномовних виступах, що мали б йому здобути славу „найоригінальнішого промовця зпоміж міністрів”, як також у „реформах”, якими заскакував усю державу та тероризував усе її населення. Такими „реформами” була акція, що її приказав та ригористично особисто контролював, місяцями розїздаючи автом по державі, — акція будування виходків по селах. На тему тих домиків, що дістали були популярну назву „славойок”, кружляли тисячі дотепів, що осмішували міністра. Але це не дотеп, тільки справдішня правда, що більшість таких „люксових” будок стояла по польських селах чистенька, не вживана, замкнена на колодку — у вичікуванні міністеріяльної інспекції. Другою такою реформою була акція цементування всіх подвір у Варшаві; скандал склався аж тоді, коли показалось, що

якась жидівська фірма заробила мільйони на тім інтересі. Врешті прийшло з особистого приказу прем'єра міністрів і міністра внутрішніх справ та під ригором найбільших кар — малювання штахет і плотів. Передмістя Варшави пашіли какофонією красок. Дурійка малювання плотів дійшла до того, що її жертвою падали й чудові деревляні старинні церковці, пам'ятники архітектонічного мистецтва, а під надзором поліціантів гуцули та ґуралі мусіли мазати вапном тини й перелази на високих полонинах. Як же той „державний діяч” розумівся на державних справах та як їх полагоджував, про це хай свідчить одна збірна польсько-українсько-жидівська авдієнція у нього, в одній із найважливіших справ краю. Уніфікуючи державний устрій та лякаючись яких-небудь автономістичних тенденцій окремих частин Польщі (в даному випадку Східньої Галичини), Варшава рішила зліквідувати галицький Самоуправний Виділ, який мав давати фікцію самоуправи, замість скасованого ще в січні 1920 р. галицького союму та Краєвого Виділу. Це було в грудні 1927 р. На авдієнцію до міністра внутр. справ зголосились всі члени б. Краєвого Виділу, самі старі діячі, різних національностей і партій, всі — фахівці самоуправи й державного права. Всі вони станули в один ряд та кожний промовляв кілька слів, мотивуючи з іншої сторони потребу зберегти Краєвий Виділ. Складковський сидів на столі і слухав, баламкаючи ногами. Коли скінчив промов-

ляти останній делегат, він зіскочив зі стола і заявив: „Коли б я хотів вам, панове, відповісти на все, що ви тут порушили, то я мусів би мати вдсятеро більшу голову, ніж її маю. До побачення панам”...

Очевидно, що такий міністр не мав поваги ні в міністерстві внутрішніх справ, ні в президії ради міністрів, ні тим менше у соймі, де він радо пригадував, що промовляє, як „посол”. Всі найважливіші справи розлазились по *референтах*: *державою правила анонімові референти*, — найбільше у міністерстві внутрішніх справ, але й також по інших міністерствах. Устрій був зуніфікований та зцентралізований, але „Бог високо, цар далеко”, то й про Варшаву не думала нижча адміністрація. У воевідських містах правила референти воевідства, передусім віділ безпеки („суспільно-політичний”), у повітових містечках старостинські „качки”, по селах — поліціянти. Варшавська верхівка мала інші турботи, ніж накреслювати політичні напрямні, координувати діяльність державної адміністрації і контролювати правильне виконання доручень центральної влади. Варшавська верхівка поринала з головою у боротьбу за престиж („перша” чи „друга” особа в державі?!), за кандидатуру до наслідства після Мосціцького на президентському стільці, за впливи в ОЗОН-і та за приєднання собі різних клік і котерій, які повстали поруч з партіями і поза партіями у самому санаційному таборі.

ОЗОН став партією, до якої ніби мали довіря найвищі державні чинники. А проте ОЗОН не творив уряду і в уряді все засідали люди, щодо яких було невідомо, чи вони є членами ОЗОН-у чи ні (напр. міністр фінансів Квятковський, чи хліборобства Понятовський). Один із міністрів був „чоловіком замку”, другий „мужем довіря санаційних селян”, інший „легіонової лівіці”, цей „направляч”, той „полковник”, усіх ніби об'єднував пієтизм до імені Пілсудського, але не об'єднувала їх спільна конкретна програма у цілій низці конкретних справ, програма, якої ні вони, ні ніхто поза ними не знав. Прилюдна опінія була зайнята безупинною боротьбою котерій довкола осіб президента та генерального інспектора військ. У тій ситуації було таксамо важко зорієнтуватись, хто править державою, як важко було визнатись у повені старих і нових політичних польських партій.

Серед таких відносин найбільший вплив на владу здобула собі польська вулиця. Модний був навіть вислів, що „влада лежить на вулиці, треба її лише підняти”. Ніхто тої влади від вулиці не брав, зате кожний старався підлещувати їй, або йти по лінії найлегчого спротиву та повинуватись гаслам демагогів. Цілими роками йшли авантури на вищих польських школах. У жовтні 1936 року Складковський заповів уже виразно, що „уряд буде боротися з анархією у високих школах”. Всеодно зараз таки у листопаді того самого року

авантури вибухли зі ще більшою силою у варшавській політехніці й університеті. Всі знали, що націоналістичні гасла, якими прикривається польська молодь у боротьбі проти „інородців”, це тільки формальна сторона справи, бо по суті кермує цими авантурами „Стронніцтво Народове”, яке використовує настрої молоді для своєї боротьби з режимом. Тимчасом і ОЗОН і уряд переймалися самі щораз більше шовіністичними гаслами ворожої ендеції, яка через те не слабла, тільки росла в силу, як найактивніша ідеологічна течія: течія гурра-патріотичної фразеології, нетерпимости, заїлости і мегальоманського засліплення.

Хто ж тоді правив Польщею?!

ПАРТІЇ, ГРУПИ, КЛІКИ, КОТЕРІЇ, МАФІЇ

Травневий переворот у Польщі зробив Пілсудський, як відомо, проти т. зв. соймової влади, тотожньої з пануванням політичних партій. Коли ліві польські партії гадали, що цей переворот звернений тільки проти правих і тому його підтримали, то грубо розчарувалися, бо Пілсудський поборював у такий самий драстичний спосіб ППС і ліві селянські партії, що й ендецію та „Пяста”. І від травневого перевороту впродовж 13 літ чували всі безупинне нарікання людей польського режиму, що партійництво було нещастям Польщі, з якого вирятували її Пілсудський та його наслідники. Тимчасом фактом є, що кількість польських політичних партій після травневого перевороту не тільки не зменшилась, але незмірно зросла, при чому виринули й неіснуючі до того часу політичні групи, кліки та котерії, що жерлися взаємно, опутували суспільне життя сіттю інтриг, робили золоті інтереси, боролися за владу та витворювали в державі атмосферу повної ідеологічної та суспільно-організаційної анархії. Найбільший і головний щоденник режиму „Газета Польска” делікатно окреслив той стан, як „декомпозицію”: цей термін дав притоку до безлічі насмішливих дотепів. Всі спроби зліквідувати „декомпозицію” чи то шляхом порозуміння режиму з найповажнішими опозиційними партіями (раз правих, то знову лівих) чи шляхом втягання окремих діячів

опозиції до нової проурядової партії та охоплення нею всього громадянського польського життя — скінчилися повною невдачею. У рр. 1937-38-39 не було в Польщі вже буквально одиниці, яка справді добре та не заглядаючи до записок могла вичислити всі партії, групи, кліки, котерії і мафії, що грали якусь роль або намагалися її грати. Річ небувала в ніодній правовій державі!

У першому виборному соймі були заступлені такі політичні партії, чи пак табори (йдучи від „права” до „ліва”): 1) „Стронніцтво Хшесціянсько-Народове” (ХН), монархисти проф. Дубановіча; 2) ендеція, яка за 20 літ кількакратно змінювала партійну назву (найважливіші: „Звйонзек Людово-Народови” і „Стронніцтво Народове”). Духові її батьки — Роман Дмовський і Як Поплавський, старі австрійські діячі Ст. Гломбінський і Ст. Грабський, із Познанщини В. Тромпчинський, Й. Бартошевич, а з молодших — проф. Рибарський, адв. Ковальський, інж. Добошинський, Верчак і ін. — 3) Хадеція, чи пак „Стронніцтво Хшесціянсько - Демократичне” В. Корфантоґо, 4) „Народова Партія Роботніча” (НПР) Попеля, 5) „Пяст” В. Вітоса, 6) „Стронніцтво Хлопске” Яна Домбского, 7) „Визволене” Возніцького, 8) „Польська Партія Соціялістична” (ППС). Лідери: Дашинський, Марек, Морачевський, Перль, Познер, Діяманд і ін. 9) „Незалежна Партія Хлопска” (НПХ), комунізуюча група Воевудзкого, 10) комуністи Варського-Варшавського та Сохацького. У

„П'ясті" було безліч розламів і елемент у всіх трьох польських селянських партіях був пливкий. Такі польські селянські діячі-лиси, як старий Стапінський, Бойко, Валерон і ін., то виринали, то потапали у різних партіях і групах. Слід згадати з таких розламових груп „Партію Праці" (4 особи у соймі) Ст. Тугута-Косцялковського. НПХ і комуністичну партію влада ровязала, „П'яст", „Стронніцтво Людове" і „Визволене" об'єднались у „Стронніцтві Людовім під головуванням Вітоса, „хаєни" злилися з ендеками, „Партія Праці" щезла, передавши частину членів ББ, частину людовцям. Зате під кінець 1927 р. повстало ББ, яке замість розбити опозицію та сконсолідувати громадянство у собі, дало початок до нової партійницької деморалізації. Процес розпорошення пішов однаково в таборі проурядовому, як і опозиційному.

У склад парламентарного клубу ББ входили у рр. 1928/30 посли й сенатори з таких політичних груп: 1) „Стронніцтво Праці Народовей", 2) „Стронніцтво Хшесьціянсько-Рольніче", 3) „Стронніцтво Католицько-Людове" (група Матакевича), 4) „Польська Організація Заховавчей Праці Паньство-вей" (консерватисти), 5) „Зєднчене Стану Сьреднего", 6) „Партія Праці", 7) „Зєднчене Праці Всі і М'яст". Потім прийшли ще туди „Звйонзек Хлопскі" старого Бойка та НПР-лівця. На Шлеську ББ називалось „Народово Хшесьціянське Зєднчене Праці" (демагогічно-конкурентційна назва су-

проти хадеків Корфантого, для позискання робітників). Коли в 1930. році ББ „здобув” 247 послів та 74 сенаторів (деякі з них, напр. пос. Голинський, промисловець з Варшави, який кандидував на Поліссі, де мабуть його нога в житті не станула, „здобули” більше голосів, ніж було взагалі виборців в окрузі!), то майже кожний посол і сенатор зараховував себе до якоїсь політичної чи суспільної організації. Разом були там 4 групи: 1) консервативна, 2) людова, 3) робітнича, 4) працівнича. Крім того були ще представниці двох жіночих організацій і послы, які ходили „самопас”. Деякі з тих організацій і груп були просто фікціями, що їх підтримував сам уряд, щоб могли виказатися, що він спірається на такий-то суспільно-зорований „силі”. Сам ББ застерігався, що він не є партією. І. Матушевський писав у липні 1935 р. у „Газеті Польській”, що „нова конституція, складаючи завдання творити уряд у руки президента — відбирає існуванню політичних партій, як інструментів боротьби за владу, всякий сенс”. Чи був який сенс, чи ні, це інша справа, але фактом є, що партії плодилися, як гриби на дощі, до них долучалися кліки і мафії, та всі вони боролися за владу, включно з самим президентом, який також мав свою кліку і також боровся за владу. Фактом теж є, що в самому ББ були теж гострі ферменти й суперечки, головню на ґрунті закону про виборчу ординацію, проти якої м. ін. виразно був один із найстарших пілсудчиків, ко-

лишніх ППС-ів, Єнджей Морачевський та його дружина, чільна польська суспільна діячка Софія Морачевська.

Аліція Белціковська, авторка кількох статистично-інформаційних публікацій про політичні партії у Польщі, пише у книжці „Політичні партії і професійні союзи у Польщі супроти виборів до сойму і сенату у 1935 році”, що „політичних партій у Польщі є тепер (у 1935 р.) около 100”, враховуючи в те число й партії непольських народів у Польщі. Вибираючи найважливіші й найповажніші, вичислює 14 (чотирнадцять) польських партій: 1) „Стронніцтво Народове” Дмовського - Бартошевича, гол. орган „Варшавські Дзеннік Народови” (кол. „Газ. Варш.”), 2) „Звйонзек Млодих Народовцув”, група ендецької молоді, що пристала до післятравнового т. зв. санаційного табору, під проводом Здзітовецького, Шталя, Грабика, 3) „Польске Стронніцтво Хшесціянскей Демокрації” Корфантого, головні щоденники „Польонія” у Катовицях і „Глос Народу” у Кракові, 4) „Зєдначене Хшесціянсько-Сполечне”, голова адв. Р. Носкевич, головні діячі проф. Ю. Макаревич та колишній корфантівець кс. Ян Шидельський зі Львова, пресовий орган „Нова Мисьль” у Варшаві. 5) „Хшесціянське Стронніцтво Людове”, що повстало з розламу у хадеції Корфантого, головні діячі адв. Янчевський, пос. Бітнер, кол. премієр Поніковський, пресовий орган — тижневик „Польска Газета Людова” у Варшаві. 6) „Хлопске Стронні-

цтво Рольніче", основане кількома колишніми послами людовців, як Кулісевич, Міхалкевич й ін. Орган: „Газета Хлопска” у Варшаві; 7) „Стронніцтво Людове” Вітоса, офіц. органи тижневик „Зельони Штандар” у Варшаві та „Пяст” у Кракові, 8) „Стронніцтво Хлопске”, голова д-р Врона, прес. орган тижневик „Польска Людова” у Варшаві та місячник „Сіла”, 9) „Народова Партія Роботніча” К. Попеля, прес. орган „Оброна Люду” в Торуні, 10) „Народове Стронніцтво Праци”, санаційна група ННІР під проводом А. Цішака і Л. Вашкевича, 11) „ППС, давна Револ. Фракція”, санаційна група ППС, голова кол. посол Р. Яворовський, прес. орган тижневик „Валька” у Варшаві, 12) „Польска Партія Соціялістична”, голова Томаш Арцішевський, гол. прес. орган щоденник „Роботнік” у Варшаві та щоденники „Напшуд” у Кракові, „Дзеннік Людови” у Львові і „Газета Роботніча” у Катовицях, 13) „Незалежна Соціялістична Партія Праци”, прес. орган „Незалежни Соціяліста”, 14) „Комуністична Партія Польскі”, нелегальна, але активна в напрямку творення „людового фронту” з легальними соціялістичними польськими й непольськими партіями у Польщі.

Так було у році 1935. Але з кожним роком було у Польщі під оглядом суспільно-політичної організації польського громадянства гірше. У „Меркуріюші Польскім” появилася стаття Юліяна Бабінського, видана потім окремою брошурою, п. н. „Географія

політична у Польщі у році Божому 1937". Віддаймо голос тому польському публіцистові:

„...На початку 1937 року політичні відносини в Польщі пригадують відносини, які панують у пляшці, до якої наливо дві течії різного питомого тягару та різної хемічної породи, напр. води й оливи, та пляшку кількакратно потрясено, швидко та сильно. У пляшці повстає мішанина, яку фізики називають емульсією: мішанина дрібненьких кульок обох теч, взаємно не получених, які є у вічному русі та змагають до того, щоб получитись, але не можуть зробити цього через те, що ними потрясли... Нема ані одної політичної групи у Польщі, яка становила б правдиву силу, себто великої, суцільної і однородної групи... У політичний мряці краю немов зарисовуються два кристалізаційні осередки бігуново протилежного собі характеру, але ті осередки ще не скристалізувались. Всі партії у Польщі є розбиті, постійно панує колотнеча... Громадянство систематично обріхуване пресою, залежною від окремих таборів і людей... Політичний архіпелаг не тільки тим відзначається, що він зложений з рою маленьких острівців. Його характеризують ще дві інші риси: тайні переходи та сірі еміненції. Майже між усіма групами у Польщі, головними, які зложені з професійних політиків, функціонують підземні коритарі, які лучать на перший погляд найбільш собі суперечні відлами". І автор подає приклади, до яких

куріозів доводять установи тайних коритарів та сірих еміненцій: назверх, про людське око, йде між деякими партіями або партією та режимом, гостра боротьба, але вона не перешкаджає, щоб час до часу „непримирні вороги” стрічалися для якогось інтересу. То знову найбільш „незалежними” партіями і діями правили одиниці зпоза куліс. А назверх усі виступали в ролі Катонів моралі. За найістотнішу „лінію поділу” автор уважає поділ не на формально існуючі партійні фірми та призначені для вулиці заяви, лише на дві генерації: стару і молоду.

Із груп старої генерації, що трясли Польщею, на першому місці автор вичислює т. зв. „Направу”, — скорочена назва колишнього „Звйонзку Направи Ржечипосполітей”, якої родовід автор виводить від „Стражи Кресової” з 1918 року, „котра була така славна з масової участі елементу карієристів, що дійсно ту карту історії слід нині рішуче замазувати”. У „Направі” була група „Зажеве”, якої членами були і ліберали-демократи і націоналісти. Спільним органом був тижневик „Наруд і Паньство”. Одночасно „Направа” мала союз з санаційно-соціалістичною організацією Морачевського („Звйонзек Звйонзкув Заводових”) та з ЗНП („Звйонзек Научицельства Польскего”), який схильовався до концепції „людового фронту”. Як вождів „Направи” автор називає: шлеського воеводу Гражинського, вождя ославленого з протинімецьких погромів „Польського Звйонзку Заход-

него", Стефана Швадовського, робітничого діяча, Єржого Шуріґа, „спеца" від національних справ Ст. Папроцького, сіру еміненцію того табору Б. Сроцького, „рекіна важкого промислу" Пшедпелського, якого місячний дохід обраховували на 60 тисяч золотих, голову Найвищого Адміністраційного Трибуналу Гелчинського, директора Банку Господарства Краєвого Кожуховського, двох секретарів міністра фінансів Квятковського, Януша Раковського і Мартіна та багатьох інших, яких назвища дійсно вказують на те, що автор слушно називає „Направу" на першому місці польської політичної географії.

До другої найповажнішої групи старшого покоління автор зараховує консервативів, серед яких називає два табори: ліберально-промисловий, репрезентований варшавським щоденником „Час" та націоналістичний, репрезентований виленським „Словом" і познанським „Дзенніком Познанським". Перша група це Януш Радзівіл, сен. Вельовейський, кол. мін. Штрасбургер, — друга група це граф Тишкевич, ред. Цат-Мацкевич, гр. Бнінський, гр. Тарновський та інші аристократи.

„Група полковників" колись трясла Польщею. Належали до неї полк. Коц, полк. Матушевський, полк. Пристор, полк. Шецель, полк. Бженк-Осінський, два брати Єнджеєвичі, Цар, Світальський — всі колись на найвищих державних становищах, прем'єри, міністри, маршали сойму та сена.

ту, всі під проводом свого вождя Славека. Та група розпорошилась, одні перейшли до політичної „резерви”, інші — як полк. Медзінський — робили „індивідуальну політику”.

Далі йшли т. зв. селянські діячі санаційної породи, з яких найважливіша група „кадихлопів” Валерона, які примазались до „Звйонзку Млодей Всі” і проурядових рільничих „кулек”. Осторонь без впливів залишились колишні старі „визволенці” Маліновський та Руг. Людовці Вітоса-Ратая належали до т. зв. „Фронту Морж” (назва від віллі Падеревського у Швейцарії, де відбулась була зустріч між ним, Корфантим та Вітосом), куди належали й „хадеки” та генерали Сікорський і Галлер. Молоді людовці мали окрему організацію „Віці”, яка не належала до „Фронту Морж”. Була зате прибудівка того „фронту”, яка навязувала до консервативного „Часу” та навіть до ендецького „Гоньца Варшавського”. Це діялось за посередництвом д-ра Тадея Борковського, секретаря великого капіталіста й промисловця Альфреда Фальтера, якого автор називає вождом окремої котерії. Окремою групою, що мала дуже сильні впливи, був „Левятан”, організація великого промислу, фінансів та торгівлі. Та група мала звязки з консерватистами, „Фронтом Морж”, ендеками та взагалі з усіми політичними польськими партіями. Ендеки мали аж три відлами: ортодоксів загальних, ортодоксів познанських і „групу молодих”.

Був ще „Звйонзек Млодих Народовцув”, якого „душа” Козіцький редагував „Мисль Народову”. Зате співробітники того ендецького часопису Рембелінський і Мілашевський заклали часопис „Подбіпента”, що пропагував об'єднання всіх „народових” елементів. Соціалісти ділилися теж на старих і молодих, при чому одні і другі хитались між впливами комуністичними та націоналістичними. До груп старої генерації належала теж „група Юрати”, гурт людей, яких вязали спільні переживання у люксових віллях на Гелю. Ця котерія була сильна своїми товариськими зв'язками. Її органом був „Зачин”. Група „Пломика” це були люди, зближені до сильного організації та фінансами вчительського табору ЗНП. Ціліві елементи, яким автор закидає „акцію культурного большевизування громадянства”. Групка „Господарки Народової” була невеличка, а проте не позбавлена впливів. Вона повстала з клубу „Нови Свят” при вул. Кошиковій у Варшаві та оснувала власний „Клуб Сполечно-Народови”. Пресовим органом тієї групи був двотижневик „Господарка Народова”, лідером Чеслав Бобровський. Інший власний клуб мав Здзіслав Грабський, колишній достойник т. зв. „Бюра акції і плянування”, що існував свого часу при президії ради міністрів. Той клуб мав зв'язки з ген. Кордіяном Заморським (гол. командантом польської поліції) та іншими впливовими особами. Група тижневіка „Ютро Праци” репрезентувала на-

Польське партійництво.

Роман Дмовський, вождь „ендеції”, творець „Обозу Велькей Польскі”, найбільший противник Пілсудського.

Ігнатій Дашинський, вождь ППС, маршал сойму в рр. 1928—1936, спершу зведичник, потім ворог Пілсудського.

Полк. Адам Кок, чільний член „полковницької групи”, голова „Зв. легіоністуф”, 1-ий голова „Обозу Зєдн. Народ”.

Ген. Ст. Скварчинський, команд. ДОК III. Вильно, 2-ий і останній нещасний голова ОЗН (від 11. І. до вересня 1939).

**Корифеї сойму й сенату.
Вороги й приятелі Підсудського.**

Войтіх Тромчинський, маршал 1-го „констит.” сойму та 1-го „законодатного” сенату, фанатичний „ендек”.

Мацей Ратай, міністр освіти, маршал 1-го „законодатного” сойму, потім голова „Стронніцтва Людового”.

Станіслав Цар, співавтор квітневої конституції, міністр судівн., за введення конституції — маршал сойму.

Казимир Свігальський, міністр освіти, маршал сойму в рр. 1930—35, один із ініціаторів габсбурзької „пацифікації”.

ціонально-радикальний напрямок та мала у соймі з 1935 року 6-ох послів, які робили чималий „вітер”, осмілюючись час до часу виступати самостійно і проти уряду. Це були Бакон, Гоппе, Будзинський, Дудзінський, Мадейський і Щепанський. „Легіон Млодих” колись належав до ББ і зраджував комуністичні нахили, потім навязав зі „старими” та перекинувся радше до націоналістичного - проурядового табору. Серед молоді діяла теж група „Бунту Млодих”, названа так від тижневика тієї назви, що виходив у Варшаві під ред. Є. Гедройця. „Звйонзек Млодих Народовців” чи пак „млодзежи народовей” (ЗМН) повстав з розколу в ендеків: це група Шталя-Грабика, зі щоденником „Дзеннік Польскі” у Львові та місячником „Авангарда Паньства Народового” у Познані. З ферменту ендецької молоді повсталала також „Організація Народово-Радикальна” (ОНР), в якій з черги почало кишити від різних груп, що взаємно себе поборювали всіма можливими засобами, включно до револьвера, ножа і палки, висуваючи раз того то знову іншого кандидата на вождя польського народу, якщо з цієї ролі хотів би зрезигнувати Ридз.

— Просимо вибачити Ш. Читачів за той довгий та нудний виклад. Але наводили ми зумисне повищий поіменний список (багато названих діячів уже не в живих), покликуючись на польські публіцистичні джерела, щоб дати доказ, що дійсно польське громадянство подавало до потрясеної шклян-

ки води з оливою. При тому не слід забувати, що нема тут ще кліки Мосціцького, кліки Ридза Сміглого, кліки військового міністра Каспшицького, різних формально зареєстрованих „партиї” (напр. „Стронніцтва Демократичн-ого”), нема ще мови про ООН, в якому теж було безліч клік і котерій, нема згадки напр. про дуже впливовий „Клюб 11-го листопада”, в якому ендецька ідеологія опановувала чільних діячів після-травневого режиму. Цитований п. Бабінський натякнув теж лише на масонерію, як на „золоту ручку” на внутрішньо-польському політичному терені, але ближче своєї тези не розвинув. Зрештою, „золотою ручкою” можна б назвати таксамо уряд і всю польську державну систему, яка теж культивувала вічні інтриги та щедро фінансувала прерізні віддані собі групи і кліки, викидаючи гроші просто в болото.

Такий стан тривав до самого кінця, себто до вересня 1939 року. Конфлікт з Німеччиною сконсолідував польський фронт тільки у підході до німців, однак у найменшій мірі не вплинув на зміну взаємних відносин між партіями, кліками, групами та котеріями, „офіційними” і „приватними”. Відвідини лідерів різних партій на варшавському замку були не так маніфестацією польської національно-політичної єдності, як радше демонстрацією спільних почувань супроти III Німеччини, однак через те вчорашні польські противники не стали приятелями. Не заперестали своєї гри групи,

кліки і котерії: вони щонайвище відложили її на пізніший час, коли розвіються міжнародні хмари. У цьому був теж переконаний і сам режим, який тому — не вважаючи на жагучу конечність польської консолідації — заздро до самого кінця зберігав монополь влади: платформа уряду так і до самого кінця залишилась та сама і верховна кліка всю владу й усю формальну відповідальність за долю Польщі так і взяла з собою — до Румунії та на Мадярщину.

БОРОТЬБА ЗА ВІТОСА ТА ЗА ВИБОРЧУ ОРДИНАЦІЮ.

29-го червня 1930 р. відбувся у Кракові прилюдний зїзд зблєкованих центрo-лївих польських опозиційних партій. Гострі опoзиційні промови й резолюції та заповідь дальшої боротьби з режимом, спонукали уряд повести репресії проти опозиції, яких епільгом був судовий процес т. зв. берестейських в'язнів, що відбувся у Варшаві у жовтні 1931 р. (три українські послы, що теж сиділи у Бересті, мали окремі процеси й засуди). Центральною особою процесу був Вінкентій Вітос, попередній трьохкратний прем'єр, власник найвищого відзначення у Польщі — ордеру „Білого Орла”. Засуджений на 1½ року в'язниці, Вітос утік за кордон (таксамо як засуджені колишні чільні польські діячі-послы Ліберман, Багінський і ін.). Здавалося, що вони своєю втечею викреслили себе з політичного життя. Справді, неприсутности більшости отих перших польських політичних емігрантів із відродженої Польщі у краю не помічали — з виїмком особи Вітоса. Щодо цього останнього, то не здійснилася французька пословиця, що „неприсутні не мають рації”: Вітос, хоч неприсутній, грав далі найповажнішу роль у внутрішній польській політиці. Всі три польські селянські партії: „Пяст”, „Стронніцтво Хлопске” і „Визволене”, які знайшлись в опозиції до режиму (хоч „Визволене”, ба навіть частинно „Стр. Хлоп.

ске” до травневого перевороту палко підтримували Пілсудського), виреклись взаємного суперництва, об'єднались під спільною назвою „Стронніцтва Людового” та демонстраційно на всіх своїх конгресах вибирали Вітоса своїм головою. І популярність Вітоса не слабла, навпаки, його особа набірала в очах польських селян ореолу „мучеництва”. Боротьба опозиції за амнестію для берестейських в'язнів перетворилась фактично у боротьбу за особу Вітоса. Зміна виборчої ординації з 8. VII. 1935, передтермінове розв'язання сойму і розписання нових виборів — це були дальші гасла опозиції. Усіх інших раніших своїх домагань опозиція поступово зрікалася: вона годилася вже й на саму квітневу конституцію, яку спершу проголосили були „неважним” актом, що йому не треба повинуватися, — але вичислені вимоги творили „*conditio sine qua non*” співпраці з режимом.

Санаційна верхівка про це й слухати не хотіла. Який сенс був для неї ділитися з іншими політичними партіями тими впливами, що їх вони неподільно дістали на підставі нової конституції та виборчої ординації? У незорганізованому санаційному таборі (себто у періоді між розв'язанням ББ та заснуванням ОЗОН-у) і пізніше в ОЗОН-і панували дві течії: одна була за тим, щоб табор пілсудчиків (ОЗОН) став лише осередком і посередником польської національно-політичної консолідації, друга вважала, що сам ОЗОН уже є такою консолідацією

і тому кожний, хто хотів би консолідації — повинен просто вступити до ОЗОН-у. Першу течію репрезентував в останньому уряді віцепрем'єр Квятковський, якого називали мужем довіря президента. У квітні 1938 року він виголосив у Катовицях промову, яку буцім то узгіднив безпосередньо перед тим з Мосціцьким на замочку у Вислі (на Шлезьку), в якій досить проречисто пропагував ідею міжпартійних бльоків. Та промова викликала сенсацію і сподівання „нового курсу”. Тому противники такої концепції з урядового табору подбали, щоб негайно її спаралізувати: Медзінський із „Газети Польскої” перевів „вияснююче” інтерв'ю з Квятковським, в якому було заперечення всього того, що було суттєве у катовицькій промові. Консолідація взяла в лоб, а віцепрем'єра і міністра фінансів скомпромітував головний офіціоз, що тягнув від уряду (від того самого міністра) величезні субвенції!

А проте спроби „договоритися” не вгадали і своєю невдачею компромітували не тільки міністрів. Ще передтим, заки полк. Коц після рівно дев'ятимісячних „студій” сплотив заяву, що покликувала до життя ОЗОН (після того знову треба було аж 14 місяців, щоб сформувати першу головну раду ОЗОН-у), себто тоді, коли властиво ведення всіх політичних справ спочивало в руках уряду і президента, — уряд використовував особу Ридза Сміглого для спроб приєднати собі людовців. 30 червня 1936 р

уладжено величезну парад у селі Новосільці у Зах. Галичині ніби у честь польського селянського героя з 1624 року Міхала Пижа, фактично для кокетування польського села та ще й у самому центрі вітосівських впливів. Польські хлопці дефілювали перед Ридзом і вітавали на честь його й армії, але й на честь... Вітоса та зголосили негайно меморіал з домаганням амністувати того хлопського лідера. В шість тижнів пізніше людовці уладили контрманіфестацію у родиннім селі Вітоса Вержхославіцах, де вже отверто демонстрували проти уряду й усього режиму. До речі: Ридз цією компромітаційною невдачею зовсім не збентежився. Коли не вдалося зеднати собі (не якимись річевими реформами, лиш виключно гарними словами) людовців — він ту саму гру застосував супроти ендеків, — з тим самим успіхом. 18. травня 1937 року він узяв участь в урочистому комерсі корпорації варшавських студентів-ендеків „Арконія”; за спільним столом сидів м. ін. адв. Стипулковський, оборонець інж. Адама Добошинського, який несповна рік тому, у червні 1936 р. на чолі 49-ти озброєних селян напав на повітове містечко Мисленіце під Краковом, „облягав” старосту у комірці та звів правильний бій з поліцією і військом (до речі: коли Добошинський станув перед судом присяжних, всіх 12 присяжних суддів *заперечило* вину Добошинського!). Флірт з ендеками скінчився такою перемогою ОЗОН-у, що ОЗОН — як уже була про

це згадка — перейняв від ендеків чимало ідеологічного баясту, а ендеки даліше були смертельними ворогами режиму. ОЗОН, Новосільці і „Арконія” — це три яскраві докази політичної зрілості і мудрості Ридза Сміглого!

Ендеки витворювали в державі стан постійного кипіння безупинними авантюрами студентів та ескападою Добошинського, — людовці аранжували різні страйки: літом 1936 р. ті страйки прийняли характер правдивої революції, з засідками на військо. В рік пізніше воно знову повторилось. Це був організований шантаж супроти уряду, щоб вимусити на ньому амністію для Вітоса та вможливити Вітосові продовжувати вже в краю боротьбу за владу. Як відомо, Вітос не дочекався амністії. Він вернувся і без неї на весну 1939 року, коли такі густі хмари затягнули польський міжнародний овид, що вже дійсно поляки не могли не відчувати потреби консолідації. Вітоса арештували були на кордоні та притримали „символічні” три дні в арешті, після чого випустили на волю. Він виїхав лікувати нирки до Трускавця. У звязку з виїздом туди також львівського воеводи Білика кружляли поголоски, що між Вітосом та режимом таки дійде до порозуміння. Може воно було б і дійшло до того (хоч дуже сумніваємось), але було вже — як звичайно у поляків — запізно.

Так само ніщо не вийшло з другої кардинальної вимоги опозиції: зміни виборчої

„Аси” протименшиневої політики.

Бронислав Пєрацький, міністр внутр. справ у рр. 1930—1934; покровитель москвофільства, вбитий членом ОУН.

Олександр Мейштович, колишній царславець, міністр судівництва в рр. 1926—28, погромщик білорусинів.

Міхал Гражинський, „залізний” шлесський воєв., запеклий ворог німців, оперетковий міністр преси у 1939 році.

Станислав Грабський, кількакр. міністр., голова „Зв. Пол. Зємі Червенської”, гробокопатель укр. шкільництва.

Терор, кольонізація, фальші.

Полк. Кост. Бернацький,
командант берестейської
тюрми, поліський воєво-
да, творець Берези Кар-
туської.

Юрій Понятовський, мін.
хліб. в останніх 5-и рр.
Польщі, фанатичний ре-
алізатор кольонізації на
укр. і білорус. землях.

Маріян Домбровський,
видавець і гол. ред. ос-
лавленого ІКЦ, ворог
всіх меншин, демораліза-
тор прилюдної опінії.

Едвард Штурм де Штрем,
дир. головного статист.
уряду, що затвердив по-
діл на „українців” і
„русинів” в офіц. стат.

Білі круки серед польських політиків — без впливу.

Станіслав Тугут, віцепрем. в рр. 1921—25, подався до дімісії, не погоджуючись з протименшин. тенденціями уряду.

Леон Васілевський, міністр, закорд. справ у першому уряді Польщі, автор численних творів про пол.-укр. проблеми.

Антон Суйковський, міністр освіти, дімісіонований головню за замір актуалізувати справу українського університету.

Пйотр Дуїні-Борковський, кол. львів. воєвода, публ., протестував проти „пацифікації”; робив безуспішні спроби пол.-укр. згоди.

До історії „нормалізації”.

Маріян Косцялковський, міністр внутр. справ після Перацького, прем'єр у рр. 1935/6, потім міністр суспільної опіки.

Генрик Кавецький, довголітній дир. політ. департаменту міністерства внутрішніх справ, потім сенатор.

Бедіна Пражмовський, ген. кавалерії, львівський воєвода у 1935 р., опісля синекуральний голова Акц. Сп. „Явужна”.

Альфред Білик, останній львів. (раніш терноп.) воєвода, загирав останні можливості мінаціональної злагоди.

ординації. Перший сойм, що вийшов на підставі нової виборчої ординації (у 1935 р.) це був такий нещасний експеримент з комедією парламентаризму, коли вибір послів був всеціло залежний від доброї або злої волі державної адміністрації, той експеримент був такий невдалий і так воно яскраво кидалось усім в очі, що коли президент розв'язав сойм у вересні 1938 року, то в декреті, яким розписував нові вибори, вказував сам на потребу змінити виборчу ординацію. Але тому, що нові вибори мали відбутися ще знову на підставі старої виборчої ординації — всі польські опозиційні партії вибори збойкотували, а нововибраний сойм не квапився вирішити ту справу зараз таки у першій своїй бюджетовій сесії. Потім уже не було коли...

МОСЦІЦЬКИЙ — РИДЗ — БАРТЕЛЬ — СЛАВЕК.

Коли наївні громадяни Польщі та незорієнтовані чужинці читали в розпорядку президента Мосціцького з 13 вересня 1938, що він тому рішився розв'язати законодавні палати, „щоб вони могли у своїй праці виявити повніше течії, які нуртують у громадянстві”, бо — мовляв — „зросло в широким масам розуміння потреби активнішої праці для добра держави” — то нікому й на думку не могло прийти, що все це лише облудні фрази та що справа суспільно-політичної активізації польського громадянства, себто справа зміни виборчої ординації і шукання плятформи для порозуміння з опозицією, це тільки формальна зачіпка, якої вхопився президент, щоб розв'язати сойм, вибраний 8 вересня 1935 р. на 5 літ. Сутньою причиною передвчасного розв'язання останнього сойму та розписання останніх виборів у Польщі була гра Мосціцького, щоб забезпечити собі дальший *вибір на президента*. Ця справа вимагає ближчого пояснення:

Ігнатій Мосціцький був вибраний президентом вперше 1. VI. 1926, вдруге 8. V. 1933, як та безбарвна людина, на яку ще розмірно найлегше могли погодитися різні розсварені партії і групи. Тому, що каденція президента тривала 7 літ, отже — згідно з конституцією — у травні 1940 року мали відбутися нові вибори. Ті вибори зганяли сон з очей

двом таборам, що на них саме в цій справі поділилася була польська офіційна верхівка: таборів І. Мосціцького та таборів Ридза Сміглого. Всі ті, які близько стояли біля кожного з отих двох достойників, хотіли закріпити свої впливи у державі (і свою кар'єру), коли їхній протектор стане президентом. Бо бути президентом у Польщі це не була пуста формальність. Формальністю було президентувати за життя Пілсудського, який чи з Бельведеру, чи навіть з Сулеювка притолочував би кожного мешканця варшавського замку своєю індивідуальністю. Але коли Пілсудського не стало, то людина, яка не хотіла би бути тільки фірмантом кліки, могла справді мати великанський вплив і значіння у державі, бо нова конституція давала президентові величезні права й прерогативи. Звідси пішло і бажання клік мати „свого” чоловіка, і страх, щоб не став таким чоловіком хтось, хто не був даній кліці по нутру.

Амбіцію Мосціцького далі президентувати і то на підставі нових, майже диктаторських прав та прерогатив, роздмухала, як уже ми згадували, його друга, на більше ніж 20 літ молодша жінка, яка ледви чи була пройнята аж такою любов'ю до старого президента, щоб задовольнятися ролею „ко-лишньої” президентової. Знову Ридзові Сміглову перевернули в голові підхлібники та вся кампанія, що мала на меті вмовити в поляків і чужинецький світ, що Польща має гідного наслідника Пілсудського. Квітнева

конституція, писана ще за життя Пілсудського, допускала об'єднання найвищої цивільної і військової влади або її роз'єднання, якщо цього бажав би собі сам президент. І так у 12 ст. казалось, що „президент є верховником збройних сил”; у ст. 13, в якій вичислено „особисті права президента”, „що творять його прерогативи”, признано президентові право „призначати і звільняти начального вождя та генерального інспектора збройних сил”; 63-тя стаття конституції давала президентові право визначувати декретом організацію верховницьких влад війська і рішати про вжиток збройних сил для оборони держави. Декрет з 5-го травня 1936 упорядковував справу верховництва над збройною силою Польщі. Те верховництво зберігав президент за посередництвом генерального інспектора військ, який на випадок війни був передбачений на начального вождя. 3-тя точка 63-тої статті конституції казала, що „в разі іменування начального вождя, право диспонувати збройними силами переходить на нього”, але „начальний вождь відповідає за акти, зв'язані з вождівством, перед президентом, як верховником збройних сил”. Таким робом Ридз Смігли, іменований Мосціцьким, формально підлягав цьому останньому. Коли Ридз повірив, що він геній, така підпорядкована позиція йому не подобалася, а що грати роль диктатора зпоза куліс (як Пілсудський) він не вмів, то й на цьому тлі почалось тертя між ним і Мосціцьким, тимбіль-

ше, що одного і другого взаємно підюджу-
вали дорадники клік. Дійшло було до того,
що Мосціцький відгрожувався, що іменує
ще двох інших генералів маршалами: Сосн-
ковського і Токаржевського! Коли ж трап-
лялися зпоміж поляків люди з хребтом і
характером, які мали відвагу та змогу ви-
словлювати свою негативну думку про під-
тягання Ридза Сміглого понад мірку, до
якої він і так не доріс та яку йому визначу-
вала конституція і декрет про організацію
військової влади, то такому смільчакові да-
вали негайно по пальцях: так було зі ста-
рим ген. Желіговським, який мав відвагу
голосно звернути в соймі увагу, що розпо-
рядок Складковського про встановлення
Ридза Сміглого „другою особою після
президента” є суперечний з конституцією.
Сойм поділився тоді відразу на прихильни-
ків і противників не Желіговського, а Ри-
дза, при чому всі знали, що ті, які підтри-
мують Желіговського, стоять по стороні
Мосціцького в його боротьбі з Ридзом.
Камариля Ридза зголосила на військовій
комісії сойму недовіря Желіговському, як
голові тої комісії. Довго тягнувся той не-
абиякий скандал, аж поки таки Желігов-
ського, одного з найстарших і найвірніших
Пілсудському польських генералів, „ви-
звольника Вільна” — скинули з голову-
вання у військовій комісії! Не диво, що
такі люди як Божого бича боялися індиві-
дуальности, яка була б з іншої глини, ніж
Мосціцький та Ридз, і всіх узяла б за лоб.

Політичних індивідуальностей було у Польщі (в усякому разі в активному суспільному житті) мінімально. Конкретно називали поважно двох „небезпечних” кандидатів „збоку”, себто таких, які силою своєї індивідуальности, свого імени, могли були перешкодити обом „засілим” кандидатам: Мосціцькому та Ридзові Сміглому. Тими особами були: проф. Казимир Бартель зі Львова та полк. Валери Славек. І ось, гра, як запевнити собі вибір на президента, була — поруч із боротьбою опозиції за Вітоса і виборчу ординацію — другою справою, яка впродовж останніх кількох літ *тримала в напрузі всю увагу й абсорбувала всю енергію державної й суспільно-політичної польської верхівки.*

Казимир Бартель, який зі слюсаря власною працею добився позицій ученого та становища професора політехніки, був товаришем з одної високої школи з Мосціцьким та мав марку приятеля Пілсудського. У першому конституційному соймі належав до невеличкого „Клубу Праці”, після травневого перевороту був прем'єром у трьох перших кабінетах. Потім ще двічі Пілсудський (формально Мосціцький) покликавав його на становище голови уряду. Відійшов у половині березня 1930 року, знеохочений та скажений на „полковників”. „Вони мене шпіонували навіть тоді, коли я до кльозету ходив”, оповідав потім знайомим. Від політичного життя цілком відсунувся, але коли лише їздив до Варшави, від-

відував куртуазійно Мосціцького і тоді все розходились поголоски про якісь політичні „зміни”. У травні 1938 року став сенатором з номінації президента на опорожнене місце після смерти сен. Бобровського. Це була найбільша тоді сенсація польського політичного дня, тим більша, що кандидатом на те становище був сам ген. Скварчинський, шеф ОЗОН-у. Було ясно, що Бартель входить до сенату, як „чоловік президента”, щоби „пилнувати кандидатури Мосціцького” при президентських виборах у травні 1940 року. Не було виключене, що коли б Мосціцький сам рішився в останній хвилині вже не кандидувати (його друга жінка напевне була б йому не дозволила резигнувати), то — спіраючись на своїх конституційних прерогативах (ст. 13. а) — був би саме Бартя вказав як свого кандидата. Тоді, згідно зі ст. 16 конституції, загальний плебісцит рішав би поміж кандидатом президента та тим, що його виберуть „збори електорів”. Все ж, наражуючись на небезпеку, що черговий сойм буде „гірший” з погляду президентських виборів, президент рішився розв’язати передчасно той сойм, вибраний у 1935 р., бо несподівано виринула небезпечна постать іншого суперника. Тією постаттю був Валери Славек.

Колишній революційний діяч - конспіратор з рр. 1905—08, з похмурим обличчям, що його покалічила власна бомба, один із найближчих людей Пілсудського, після травневого перевороту спершу „урядовець

для спеціальних доручень” у президії ради міністрів, потім трикратний прем’єр, — був духовим батьком нової конституції та нової виборчої ординації. Ненавидів партії, не мав зрозуміння для ніяких політичних програм, не терпів преси, стояв на становищі, що все те повинно заступити „право”, на якого сторожі стоїть державно-адміністративний апарат. Був таким „вічним конспіратором”, що казали про нього, що коли б він став міністром комунікації, то розклад їзди був би тайний! Був покровителем бюрократичної системи, поза якою не признавав ніякого іншого позитивного чинника в державі. Тому розв’язав ББ, як тільки вирішено нову виборчу ординацію, що не признавала партій і віддавала по суті в руки адміністрації формування парламентарних устанів. Але той експеримент збанкрутував. Проти його волі Ридз Смігли покликав до життя ОЗОН. Славек розійшовся тоді з усіма тими полковниками, які — як Коц — станули до праці над організацією ОЗОН-у, та сердечно тішився з усіх ОЗОН-івських компромітацій. Проти його волі засновано теж у соймі парламентарний клуб ОЗОН-у, проти чого даремне довгий час боровся маршал сойму, співробітник Славека над конституцією і виборчою ординацією, Цар. Але 18 червня 1938 Цар помер. І сойм вибрав своїм маршалом — Славека. Того самого Славека, який був уже неначе ізольований, залишений із горсткою старої гвардії із колишньої „полковницької” групи, яка

тепер мала вже інше обличчя, бо служила Ридзові для боротьби з Мосціцьким. Вибрали всі Славека тому, бо це була таки найбільша індивідуальність у соймі, хай навіть негативного типу, коли йшло про державно-творчі здібности, а проте індивідуальність. Його вибір був теж гаслом і для замку і для ГІШ-а — вжити всіх можливих засобів, щоб остаточно Славека „зліквідувати”, щоб не допустити до відродження Славекової популярности. І тому 13 вересня 1938 року розв'язали сойм, а до нового сойму Славека, який кандидував у Варшаві, навіть не впустили! І почали систематично його цькувати, всюди, на кожному кроці робити йому прикрощі й пакости. Найбільш упокорили його з нагоди розписання позички „протилетунської оборони” вже у передвоєнній атмосфері. Ішло тоді в Польщі гасло „єднання”, зрештою облудне, бо до останньої хвилини уряд і режим залишились ті самі, без ніякого поширення платформ правління. На замок запрошували представників різних політичних партій і груп, — запросили були навіть представників жидів. Тільки Славека остентаційно поминули. Ті колючки, що їх тепер робили пілсудчики одному з найстарших пілсудчиків, цілком по зразку боротьби, що її провадила колись ендеція супроти Пілсудського, так його ввели з рівноваги, що 2. квітня 1939 р. Валери Славек застрілився. Автор цих рядків чув версію, що причиною самогубства Славека була його свідомість, що і Мосціцький і Ридз

пхають Польщу до катастрофи, якою мусить стати війна з Німеччиною. Він — кажуть — застрілився після того, як не міг дістатися ані до Ридза, ані до Мосціцького, щоб виказати їм злочин провоєнної кампанії. Ця версія тому є мало імовірна, бо Славек ніколи не дав себе пізнати як людина з широким політичним світоглядом та своїм становищем до німців ніколи не відбігав від решти земляків. Участь членів уряду в його похороні була глумом над його свіжою могилою.

Але в боротьбі за підготову ґрунту для президентських виборів переміг з черги не Мосціцький, тільки Ридз. Тією перемогою був вибір на маршала сенату — полк. Богуслава Медзінського. Медзінський, колишній старшина II. відділу ген. штабу, потім член ліво-селянської партії „Визволене”, потім член „полковницької” групи, якийсь час міністр почт і телеграфу (!), головний редактор „Газети Польської”, був одним із найзручніших кулюарних інтриганів та політичних грачів у відродженій Польщі. Але державним діячем не був ніяким і ніхто його ніколи за такого не вважав. Він мав пильнувати в сенаті, щоб перейшла кандидатура Ридза та паралізувати впливи сен. Бартля. Але ті, які впали на таку думку, ні трохи не журилися, що вибір Медзінського на маршала сенату, себто на конституційного заступника президента — це жалюгідний показчик декаденції політичних відносин у державі.

ДЕМОКРАТІЯ ЧИ ТОТАЛІЗМ, НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВА ЧИ ДЕРЖАВА НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ?

20 літ існувала Польща і 20 літ тривали експерименти над державою, та всіми народами, що в ній жили. Нещастям Польщі було вічне наслідування чужих зразків: наслідування кепське та серед умовин, які — очевидно — були цілком інші. Гіпер-демократія первісного періоду польської держави спіралася на взорі „сестриці Франції” (улюблений польський вислів), при чому поляки забували ту „дрібничку”, що французи при всьому партійницькому розпорощенні мали почуття державного патріотизму, що його у поляків заступав лише патріотизм національний. Те наслідування Франції поширювалось теж на поняття держави і народу: тому, що французи утотожнюють ці два поняття — утотожнювали їх і поляки. Коли ж III. Німеччина висунула гасло „одна держава, один нарід, один вождь” — почала захоплюватись цим гаслом польська ендецька й оєнерівська молодь, а за ними й увесь ОЗОН. І знову забували всі поляки про такі маленькі різниці між Польщею і Німеччиною, як 1) національний склад обох держав та 2) присутність там і відсутність тут — вождя. У практиці наслідування чи то взору французького чи німецького доводило у Польщі до карикатурних відносин, які найяскравіше проявлялись саме в остан-

ньому періоді існування Польщі, коли ми раз-ураз слухали про „30-мільйонову польську націю” та про „начального вождя”, як про вождя того „30-мільйонового народу”

Було річчю подиву гідною, як поляки (вся державна верхівка і ціле польське громадянство без різниці партій і груп) легко-важили собі *національну статистику держави* і як її підтягали під *теорію національно-однородної держави*. Було теж подиву гідною річчю, як під цим оглядом абсолютно все польське громадянство, весь польський нарід просякав теорією Романа Дмовського про „*паньство народове*”. Польське „вождівство” приняло форми т. зв. елітарного принципу, який мав ніби про-являтися практично в двох установах: 1) у польському сенаті, якого виборча ординація з 8. VII. 1935 була збудована на елітарному принципі та куди президент по-кликував 32 сенаторів зпоміж „еліти” громадян, і 2) в ОЗОН-і чи пак його організаційній верхівці, що її покликував шеф ОЗОН-у, вибираючи її зпоміж найвизначні-ших членів. Як воно у практиці виглядало — ми вже згадували про це вище: з таким Медзінським, як маршалом сенату і такими членами начальної управи ОЗОН-у, як ославлений Войцеховський, директор „Іа-золіни”, колишній ендек Здзіслав Шталь, колишній корфантівець ксьондз Шидельський та інші. Елітаризм заступив демокра-тичну рівність. До еліти автоматично зара-ховувались усі колишні легіоністи. Через

те тих легіоністів було щороку більше: не тільки смерть не зменшувала їхніх рядів, але вони щораз ще рились, так, що у 1939 році були в Польщі й 30-літні легіоністи, себто такі, які в часі вимаршу „1-ої кадрової” мали літ 5! Виказували це наглядно щорічні зїзди легіоністів, із щораз більшою кількістю учасників. На одному з останніх таких зїздів, що відбувся у Кракові, одна група учасників відвідала „пала-ту преси”, чи пак будинок „ІКЦ”. Перед будинком відфотографували легіонових гостей, але зараз після фотографії один із них приступив до одного з редакторів „ІКЦ” і заявив: „Перестерігаю вас, щоб ви цієї фотографії у газеті не поміщували, бо зпоміж присутніх добра половина ніколи у легіонах не служила”. Коли ж повстав ОЗОН і до ОЗОН-у почала напливати масово та сама братія, що колись була у ББ, елітарний принцип взяв остаточно у лоб. Він залишився лише в розумінні національному: приналежність до польської нації давала автоматично певнішу позицію у державі, дарма, що конституція признавала всім громадянам рівність перед правом. У деклараціях різних озонівських достойників та цілих організаційних прибудовок тієї партії казалось виразно, що „польський нарід є господарем у польській державі”. У практиці ця теза виглядала не тільки так, що польські громадяни непольської національності були в головного льокатора субльокаторами без права випрова-

дитись, але й просто, що громадянин-поляк утотожнював себе з державою. Держава перестала бути твором, що на нього має складатися територія, населення та влада: держава в понятті не тільки пересічного поляка, але великої частини польського політично зорганізованого громадянства була *організацією самих поляків*, яка не потребувала зовсім рахуватися з тими, що в тій організації знайшлися наслідком польських експансивних воєн. Перекладене на мову щоденної практики значило воно те, що кожний поляк-урядовець заступав інтереси не держави, тільки одної польської нації. Кожний польський урядовець почував себе польським патріотом, але в ендецькій інтерпретації патріотизму, себто, що до обов'язку польського патріота належало нищити всіх неполяків. Коли ж прийшло ще по наказу згори „усполечнене” урядовців, кожний урядовець на державній посаді почував себе діячем, покликаним „боронити польщину”.

Через те сторона-неполяк була у кожній польській державній та самоуправній установі згори наражена на шикану, на ворожий підхід державного чи самоуправного кадика за бюровим столом. Поляки не могли зрозуміти, що держава це на д р я д н а установа та що інтерес держави з різнонаціональним складом громадян не може покриватись з інтересом одної нації. Вони не розуміли, що державний апарат мусить бути об'єктивний у трактуванні всіх

громадян. Запрягши адміністративний апарат до воза тільки польських національних інтересів — польська державна верхівка тим самим немов автоматично відштовхувала і насторожувала всіх громадян-неполяків проти держави. Не було в Польщі боротьби між окремими народами, боротьби природної і неминучої, коли йде про експансивність панівної нації та самозбережний змісл і розвоєві тенденції національних меншин. Не було теж держави у ролі судді, що вирішує суперечки і нормує суперництво народів, які складаються на ціле населення. Держава сама була стороною, яка вела боротьбу і тому атаки меншин, які повинні були б звертатись проти поляків, як народу, ішли безпосередньо проти держави. Довготривала чи радше безупинна боротьба за зміну конституції і такого її виконного розпорядку як виборча ординація, спричинила появу цілої величезної літератури на тему державного устрою. Але в цілій повені книжок і брошур, що появились у цій ділянці, можна назвати хіба тільки одну одніську книжку проф. Ольгерда Гурки п. н. „Держава і нарід”, де автор перестерігав перед утотожнюванням держави з одним тільки народом тоді, коли населення держави різнонаціональне. Очевидно, що саме така книжка не мала ніякого успіху, ніякого відгуку у польському громадянстві, яке було виховуване у дусі найпримітивнішого і найбільш фанатичного шовінізму. Більша частина преси

зовсім книжку Гурки промовчала, тимбільше, що автор зробив себе серед своїх земляків страшенне непопулярним, бо виказав (як це раніш зробив уже наш Липинський), що „Огнем і мечем” Сенкевича кишить від історичних фальшів і з погляду національно-політичної дидактики є лектурою шкідливою.

Однаково теорія польського елітаризму, як і теорія „панства народового” — тісно зазублювались за національну проблему у Польщі, за меншиневу політику. І хоч про меншиневу політику та про самі меншини говорилось у Польщі щораз менше, хоч назверх Польща називалась „державою 30-мільйонового польського народу” і хоч поляки самі щораз більше вірили, що поза ними та ще й хіба дрібною жидівською меншиною ніяких інших національних меншин у Польщі „нема”, проте всі устроєві зміни й переміни у Польщі та все польське законодавство було творене *з-я олоньїтзїгеноїпен олоячягоц моллїцїи* *кљусивїзму, звѣрненого проти громадян непольської національности.* Назверх залишено лише статті 109—111 конституції, як атут за кордонної політики, хоч від 13. IX. 1934 р., себто дня одностороннього wypowiedження договору про охорону меншин з 28. VI. 1919 (про що ще буде мова окремо) офіційально Польща не допускала інгеренції ніяких чужинецьких чинників до своїх „внутрішніх” справ. Ми вже згадували, що й за часів демократичної сой-

Невдачники меншиневої політики.

*Ген. Млодзяновський,
мін. внутр. справ у 1-ому
післятравневому уряді,
димісіонований за спробу
скласти програму кон-
структ. розв'язки менши-
невої проблеми.*

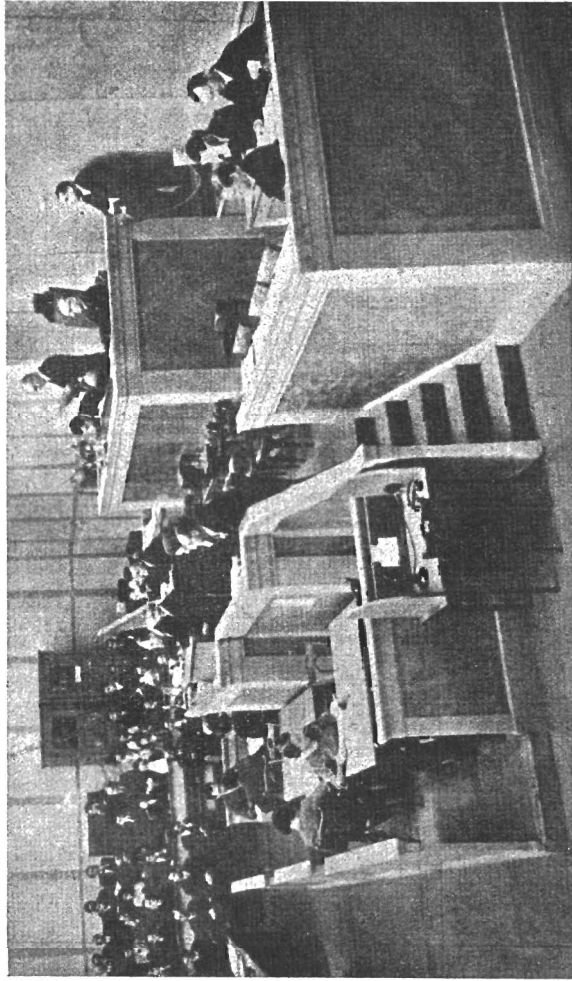

*Генрик Юзевський, кол.
заст. мін. в уряді У.Н.Р.,
довгол. вол. воєвода, мін.
внутр. справ, деморалі-
затор сусп.-життя Волині.*

*Тадей Голувко, колись
член ППС, посол і нач.
схід. відділу мін. закорд.
справ, загинув з рук Бі-
ласа й Данилишина.*

Зломання міжнародніх зобов'язань.

Бек заявляє на Зборах Ліги Націй 13. IX. 1934 р., що Польща не буде виконувати
договору про охорону національних меншин.

Уряд, що дав наказ і перевів ганебну „паціфікацію”.

Уряд В. Славека (29. IV. — 23. VIII. 1930).

Сидять від ліва: Г. Юзевський, Пристор, Пласудський, през. Мосціцький, прем. Славек, Станевіч, Червінський. Стоять: Залеський, Кін, Бернер, Квятковський, Матакевіч, Цар. Подчинський, Матушевський.

„Нормалізаційний уряд”.

Уряд М. Косцялковського (Із. Х. 1935—15. V. 1936).

Сидять від ліва: ген. Каспницький, щрем. Косцялковський, през. Мосціцький, Квятковський, Рачкевіч. Стоять від ліва: Калінський, Буткевіч, Гурецький, Ящот, Хиліський, Панатовський, Міхаловський.

мовлади демократія у Польщі кінчалася там, де зачиналась дискусія над національною політикою: докази з ділянки законодавства з тих часів наведемо окремо, коли будемо ближче приглядатись польській меншиневій політиці. Тут зазначимо тільки, що таксамо, як перед травневим переворотом польська соціально-демократія завжди йшла на компроміс з ендецією, продаючи їй ресорти, звязані з меншиною політикою, таксамо після травневого перевороту ББ і ОЗОН переймав від ендеції весь ідеологічний багаж та всі практичні вказівки, коли річ йшла про політику проти національних меншин. З цілою рішучістю треба ствердити, що всі атаки польської ендеції на пілсудчиків (ББ і ОЗОН) за те, що буцім то ці останні „потурають” національним меншинам, заключають з ними „угоди” і т. д. — це була лише свідомі і плянова тактична гра, оперта на фальші і брехні, гра, з якою зрештою мовчки погоджувався післятравневий режим: ця гра мала на меті тримати у стані вічної мобілізації все польське громадянство і вічно шантажувати уряд та весь державний апарат „волею народу”, щоб тим легше уможливити цілому режимові його протименшиневу акцію. Угода ген. Сікорського, пізнішого ворога післятравневого режиму, з пок. Антоном Васильчуком у 1922 році, й угода Станіслава Грабського з жидами (Леонем Райхом) у 1925 р. і „нормалізація” уряду Славека-Косцялковського з 1935 р. з УНДО-

ням — всі ті спроби створити *modus vivendi* з польськими народами у Польщі, ведені різними польськими діячами з різних таборів у різних роках, мали завжди ті самі прикметні риси: були кон'юктурними тактичними ходами з твердим рішенням згори — не дотримати урочисто проголошених обіцянок. Для цієї гри уряд не соромився ангажувати імені й авторитету самого президента (декрет про скликання собору Православної Церкви, який до кінця існування Польщі так і не був скликаний!), таксамо польська верхівка не вагалася нагинати державного устрою і національно-державних теорій до потреб актуальної екстермінаційної меншиневої політики.

І коли ми в цих нарисах покищо все ще займаємось внутрішньо-польськими відносинами, вказуючи на ті явища, які — на наше глибоке переконання — були найбільш сутніми причинами упадку Польщі, — то не можемо промовчати надзвичайно знаменного факту: серед безлічі польських політичних партій перед- і післятравневого режиму, які взаємно вели найбільш непереможливу гризню до фізичних нападів і побоїв включно, ніколи не йшла поважна боротьба за *програму політики супроти не-польських народів у Польщі*. Появлялися окремі брошури різних таборів, тут і там в пресових органах різних партій і груп були друковані статті на меншинні теми з „декларативною” закраскою, але все воно не мало ніякого впливу на хід польського

життя, на успіх чи невдачу даних польських партій, груп, клік і мафій, які проблемою національної політики не журилися, не цікавилися, її не знали і знати не хотіли, або ставились до неї звисока, повсезнайківськи. Хтонебудь був при владі у Польщі, той провадив національну політику „автоматично”, під натиском ендецької вулиці та по лінії ендецьких теоретиків. Зрештою, все польське суспільно-політичне життя плило мимомонаціональної проблеми, залишаючи дослідникам 20-ти літньої історії Польщі та причин її катастрофи завдання збагнути тайну цікавого парадоксу: як то устрій Польщі і все її законодавство достосовувалось до екстермінаційної національної політики та як одночасно польські політичні партії і групи, уряд і режим, ваги національної проблеми не розуміли і її на кожному кроці легковажили собі!

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА

ГЛУМ НАД ПОЛІТИКОЮ.

Досі займались ми внутрішньо - польським, устроєвим та суспільно-політичним хаосом. Далі присвятимо свою увагу польській політиці меншиневій, закордонній, військовій, пресовій. Котра з цих ділянок остаточно заважила на долі Польщі — це річ дискусійна. Недискусійною є лише правда, що величезні помилки, вдіяні в кожній з отих ділянок, підкопували екзистенцію польської держави та всі разом у сумі витворили таку її внутрішню слабкість, так наразили її сусідам і вчинили її такою безпомічною, що вона мусіла при першій нагоді розлетітись. Колишній посол ББ, головний редактор виленського „Слова” Цат-Мацкевич, (консерватист - католик, але звеличник Пілсудського), безумовний польський державник і патріот та один із найталановитших поляків, стрівши припадково автора цих рядків на який рік перед війною, у розмові на тему воєнних альямів заявив: „На випадок війни Польща впаде подібно, як австрійська монархія: через поганих генералів та різнонаціональний склад держави при фатальній меншиневій політиці”. Сам Мац-

кевич напевне не прочував, що його слова мали зловісне пророче значіння.

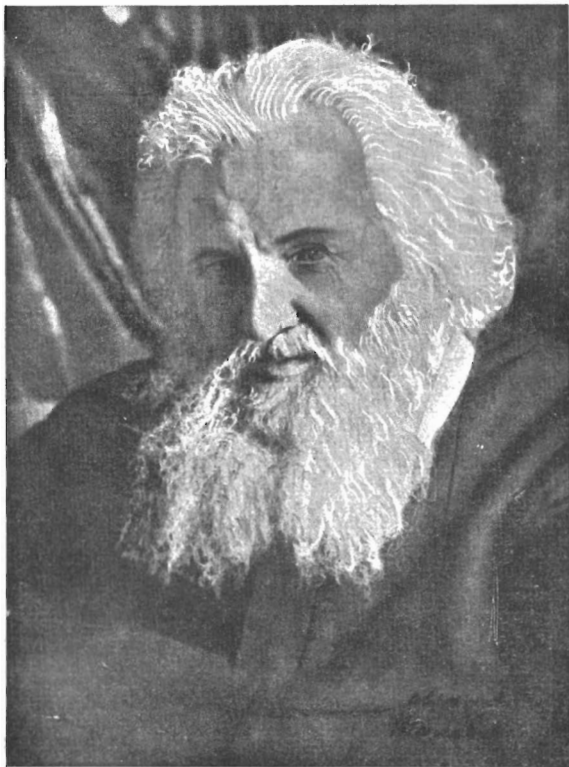
Меншиневої політики Польщі ми не назвемо кепською чи навіть фатальною. Ближче правди буде мабуть така дефініція, що це був узагалі глум над політикою. Коли внутрішній устрій Польщі був глуфом над демократією та глуфом над диктатурою, то те, що діялось у діяллі відносин держави до національних меншин (з яких деякі не були меншинами, тільки кількамільйоновими суцільними національними організаціями) — це були кпини з меншиневої політики. Найбільшим лихом, ахіллевою пятою тієї політики було те, що польські державні керманічі, або — кажучи передвоєнною пресою термінологією — „відповідальні чинники” взагалі не провадили ніякої політики, ні доброї, ні злої. Мало того: щоб виправдати брак усякої політичної концепції у національній діяллі, польські міністри кували навіть цілі теорії, проголошували *ex cathedra* соймової трибуни, що — мовляв — меншинева проблема у Польщі не є справою політики, тільки безпеки та що тому безпека „спокою” в державі найкраще цю проблему розв’язує (теорія Перацького). Теорій взагалі в Польщі не бракувало. І так інша теорія казала, що все лихо меншиневої проблеми лежить в „бунтарській” меншиневій інтелігенції, бо — мовляв — „з людом руским” можна б легко „договоритися”, коли б інтелігенти не перешкаждали. Згідно

з тією теорією уряд Новака (ліберала й демократа) підтримував у 1922 році „хліборобів” Ількова - Кравчишина та фінансував різні рептильки у роді „Селянина”. Ця теорія так глибоко просякла у польську ментальність, що навіть Тадей Голувко, прихильник перебудови Польщі на федеративний лад, автор теорії про автономію Галичини як „помосту для згоди між Польщею та Україною”, вихопився був на відчиті у вузькій колі ББ у Львові, що повстання самостійної України над Дніпром бажане Польщі тому, бо тоді потягнули б туди масово українські інтелігенти, з якими найбільше мороки. Останній львівський воєвода Білик мріяв знову про таку „виміну” населення (тільки невідомо: за кого), щоб українці з Галичини, в першу чергу інтелігенти, виїхали на Наддніпрянщину. І треба було щойно березня 1939 року, коли то після карпатоукраїнської катастрофи галицько-волинське село масово і стихійно маніфестувало свої всеукраїнські почування, щоб найвищі державні достойники і найчільніші польські публіцисти ахали й охали з дива й пересердя, який то інакший той „почтиві людек”, ніж вони собі його уявляли. Була теж теорія (Славека і Складковського) про „рівність всіх громадян без якихнебудь спеціальних привілеїв для меншин”, себто теорія негування взагалі меншини як суцільної одиниці, яка з титулу своєї національно-культурної та господарської окремішности (залишаючи вже на бо-

ці політичні змагання) має право до окремих прав. Була теорія про найкращу розв'язку національної проблеми розчленуванням окремих „іногородців” („*divide et impera*“), офіційно признана й реалізована у створенні двох окремих позицій у менше-невій номенклатурі національної статисти-ки Польщі на означення того самого народу, всупереч переписному аркушеві „А” з 1930 року, в якому „українці, русини” на-ходились у тій самій рубриці; для тої самої цілі створили нарід „тутейших” і підтри-мували москвофілів. Була врешті теорія міністрів Мейштовича та Незабітовського з I-го уряду Пілсудського, що українців ані білорусів у Польщі взагалі нема, бо є тільки русини. Була й теорія мін. Косцял-ковського про те, що всі українські вимо-ги, вичислені у кільканадцяти меморіялах з весни 1935 року „є в з а с а д і сл у ш н і”. Були прерізні з а я в и різних прем'єрів, міністрів та відповідальних політиків, зая-ви, які взаємно собі суперечили та залиша-лись або виключно лиш у сфері теорії, або теж навязували до реалізаційних експери-ментів. І так само, як у ділянці державного устрою, як у ділянці міжнародніх зв'язків та армії — так само у ділянці відношенн польської держави до її меншин ішли без-упинно т і л ь к и е к с п е р и м е н т и. І тому саме, що 20 літ у найповажнішій проблемі держави йшли без упину самі лише експе-риментаційні вихиляси — не можна назва-ти їх політикою.

Але коли в інших ділянках польського державного життя (закордонна політика, реформа устрою, військо) всетаки були в Польщі люди, які проявляли енергію діла; коли Пілсудський всетаки зробив травневий переворот та прогнав немилих йому генералів; коли Бек таки стояв на сторожі намічених Пілсудським закордонно-політичних напрямних аж до весни 1939 року, аж поки піддався натискові камарилі; коли Славек таки перефорсував квітневу конституцію; коли в соціяльній ділянці Пристор як міністр суспільної опіки, а в господарській ділянці ще Володислав Грабський таки мали відвагу переводити непопулярні реформи, то в національній ділянці ні один польський відповідальний політик не виявив мужности йти *проти задурманої ендецькими гаслами вулиці* та ніюдин уряд і міністр не мав відваги переводити в діло *ніякої позитивної і конструктивної програми*, ба, не мав відваги навіть її виразно сформулювати та явно і славно проголосити. Коли навіть траплялися випадки такі, як із міністром освіти Суйковським безпосередньо після травневого перевороту (другий уряд Бартля), який використав розмову з представником „Діла”, щоб заповісти, що „рушить з мертвої точки справу українського університету”, то шовіністичний сойм негайно такого міністра дезавував, висловлюючи йому недовіря, а ніюдин його пізніший наступник, хоч із того самого режіму, більше вже тієї справи не порушував.

Князь Греко-католицької Церкви.

Кир Андрій Шептицький,
Митрополит Галицький і Львівський — непохитно боронив
до останка українську Церкву й нарід перед усіми атаками
й переслідуваннями польської влади.

Голова Автокефальної Православної Церкви.

Митрополит Діонізій.

Меншиневої політики у Польщі не провадили політики, тільки поліціянти. Політичні заяви сяк-так конструктивного характеру падали у цій справі у Польщі тільки *про форо екстерно*. Таким був закон про воевідську автономію трьох східно-галицьких воевідств з дня 26. IX. 1922 року, прийнятий виключно на те, щоб облегчити польській закордонній політиці заходи щодо затвердження східних кордонів Польщі. Коли ж на цій основі рада амбасадорів прийняла 15. III. 1923 р. позитивну для Польщі постанову, зазначивши буквально: „тому, що Польща признала, що щодо Східньої Галичини етнографічні обставини вимагають доконче автономного устрою”, — то Польща цілковито знехтувала власний закон і власне, добровільно прийняте міжнародне зобов'язання, підписане її представником (графом Маврикієм Замойським), та в квітневій конституції перейшла до денного порядку над своїми зобов'язаннями супроти власних громадян та закордонних союзників. І коли українські послы зголосили від себе проект територіальної автономії для українських земель, то маршал сойму взагалі його не прийняв, заявивши, що він... протиконституційний. Те саме сталося з загально-меншиневими зобов'язаннями, які Польща прийняла супроти держав антанти 28. VI. 1919, тоді, коли від підписання того договору у величезній мірі залежала справа взагалі реактивування самостійної Польщі. Коли поль-

ському урядові стало не вигідно, щоб ті, з якими вона підписала той договір, пильнували теж його виконання, п. Бек заявив 13. IX. 1934 р. просто, що той договір його не обов'язує. Точнісько так само було зі зобов'язаннями, що їх прийняв 10. VII. 1920 р. тодішній польський прем'єр Володислав Грабський у Спа, який згодився на арбітраж держав антанті у справі меншин, коли большевики підступали під Варшаву. Це була та сама тактика, що її польські делегати, міністри та політики започаткували ще у 1919 році: голова закордонної комісії польського законодавчого союму Ст. Грабський просто сховав до кишені телеграму, що армії Галлера не вільно вживати проти українців, та не повідомив про неї ані союму ані уряду...

Польську меншиневу політику робили поліціянти. Бо політика не полягає на тім, щоб говорити, лише, щоб робити. З уст польських відповідальних політиків впала велика сила великих і ще більша сила малих слів. Казали вони здебільша такі нісенітничі, що треба було дивуватися, як людина на відповідальному державному становищі проявляє у такій переважній справі таке незнання, получене з відвагою говорити про те, на чім не розуміється. Але були й слова розумні. Наприклад промова Пілсудського 9. січня 1920 року у Рівнім про те, щоб „зробити собі фах з чесноти” та „вести чесну кресову політику”. „Ми поляки, (казав він тоді), знаємо по собі до-

бре, які наслідки веде за собою політика приниження і гнету та які маленькі дає висліди". А в квітні 1920 року заявив був делегатам німецького населення у Бельведері буквально: „Кожний нарід має право до охорони своєї мови і культури державою, до якої нарід належить... я є противником всякої ненависти і пімсти". Але що з отих слів залишилось у польській дійсності, і то не тільки тоді, коли Пілсудський відсунувся від влади, але й тоді, коли був при владі і мав всевладний голос? Чейже „пацифікація" відбулася за першого уряду Славека зі Складковським як міністром внутрішніх справ та Пілсудським як військовим міністром! І так само, як в отій „пацифікації" та цілій довгій низці інших актів супроти українців — аж на справі площі Сокола-Батька кінчаючи, так само супроти всіх інших національних меншин — у справі вивласнювання німців з землі, чи в справі процесу „Білоруської Громади" та ліквідації всіх назверхніх проявів зорганізованого білоруського життя — польські уряди завжди проявляли велику енергію, здобувались на чималі зусилля: завжди тільки в актах негативного характеру, щоб нищити те, що створили і своєю працею придбали дані непольські народи. У конструктивній ділянці не було ніколи ні крихітки відваги, ані доброї волі. Справу полагоджували поліціянти — мундуровані на долах, немундуровані по воевідських урядах та в міністерстві внутрішніх справ.

ОРГАНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ.

З самого початку польської держави були в ній два осередки, які цікавилися польською національною політикою та нею фактично кермували: сойм, в якому польська ендеція (розуміємо під нею різні споріднені право-шовіністичні партії) мала більшість і надавала тон цілій меншиневій політиці, та II відділ військ. міністерства, т. зв. „двійка”, де зібрався гурток колишніх легіоністів і „пеовяків” з нахилами до політики. Треба об'єктивно признати, що в тому часі, в рр. 1918—21 вищі військові кола, що гуртувались довкола особи Пілсудського та були однодумцями його концепції поділу сходу Європи на національні держави, ставились — бодай теоретично — до української справи, а з нею взагалі до справ меншин у Польщі, ще найтолерантніше і найліберальніше. Це було теоретично лише тому, бо ті кола нічим практичним не зазначили свого окремого становища ні в ході польсько-української війни на терені Східньої Галичини, ані на методах військового правління на Правобережжі підчас походу на Київ у 1920 році, коли то йшла там систематична чисто грабункова господарка: перемальовування написів на вагонах на „РКР” („польське коlee паньствоове”) та масове вивожування до Польщі всього можливого рухомого майна своїх українських „союзників”. Підчас польсько - совітської

війни перші колонізаційні закони (себто: коштом німців на заході й українців на сході) стали плятформою внутрішньої польської консолідації („уряд національної оборони” Вітоса). До ризького мира перли не військові, лише цивільні кола, однаково ендеція, яка завжди стояла на тім, щоб українську проблему проголосити внутрішньою справою Польщі та Росії, себто, що теза андрусівського миру є найкращою площиною польсько-російського порозуміння, — як також ліві кола, що стояли під впливом ППС та не хотіли боротьби з противарською революційною Росією. Після перемоги тієї тези у ризькому мирі — поведено у Польщі ще сміливіше політику уніфікації та централізації устрою і польонізації спершу всіх зверхніх познач краю, потім — культури і земельного варстату.

Про той перший період польської держави будемо ще казати ближче при розгляді польської закордонної політики. Зазначимо тільки, що коли до березня 1923 року вели поляки боротьбу за 1) максимальне поширення границь в усі чотири сторони світа, і 2) за легалізацію доконаних фактів у міжнародньо-правному розумінні, — то одночасно в самій державі, на здобутих західніх і східніх теренах з найбільш гарячковим поспіхом намагалися викликати бодай позначки, що це краї чисто польські, щоб таким робом добути собі від антанти признання їх. Що ця польонізаційна політика стояла в яскравій суперечності

з договором про охорону меншин, який був інтегральною частиною версайського договору, в якому відроджено Польщу, — це польських правителів не цікавило. Ніякої *іншої* можливості провадити меншиневу політику польський уряд собі не уявляв. І тут треба ствердити: за 20 літ існування Польщі і за влади 35-ти урядів — ніодин із тих урядів не покликав був до життя ніодної такої установи, яка мала би *обовязок* виготовити *плян конструкційної меншиневої політики*.

Вже після ризького миру покликано при президії ради міністрів т. зв. комітет трьох для справ національних меншин, якого персональний склад часто змінювався та якого функції обмежувались до чисто дорадчого голосу. До того комітету в різному часі та в різній конфігурації належали: Леон Васілевський (ППС), Станіслав Тугут („Визволене”, потім „Партія Праці”), Ст. Грабський (ендек), Звержинський (ендек), Левенгерц (ППС, потім ББ), якийсь час — здається після відходу Васілевського — Голувко. Ніхто нічого ближчого про той комітет не знав, крім коротких газетних комунікатів, які появлялися у великих відступах часу, що — мовляв — відбулося засідання комітету. Це була цілком мертва установа, яка ніякої ролі у польській державі не відіграла. Після травневого перевороту цей комітет скасували, а всі меншиневі справи перенесли до міністерства внутрішніх справ, де створили окремий відділ для справ на-

ціональних меншин у політичному департаменті. Перший міністр внутрішніх справ після травневого перевороту, ген. Казімерж Млодзяновський, покликав комітет (назвиська його членів вже вилетіли з пам'яті), який мав скласти „мінімальну програму розв'язки меншиневої проблеми”. Довідалися про це ендецькі посли й у вересні 1926 року висловили Млодзяновському недовіря. Після нього прийшов вже ославлений Складковський, який ніякими плянами й програмами вже не цікавився і „мінімальна програма” світа Божого не побачила. З реорганізації, переведеної Бартлем і Млодзяновським, у спадщині черговим урядам і меншинам залишився той меншиневий відділ у внутрішньому міністерстві і його кацик — Генрик Сухенек. Він вийшов теж із „двійки” і спершу виявляв лібералістичні тенденції. Згодом щораз більше підлягав правим і чисто поліційним впливам. До того людина мало освічена та страшенне брусавата не розумів взагалі *політичного* підходу до меншиневої проблематики та ніодної проблеми за кільканацять літ свого урядування не розв'язав, дарма, що всі меншиневі справи фактично сентралізував у своїх руках, роблючи залежним від опінії міністерства внутрішніх справ (відділу для справ меншин) полагоду якоїнебудь справи якоїнебудь меншиневої установи, чи навіть окремих громадян-неполяків у якому-небудь іншому міністрстві. Відійшов Сухенек „у стан спочинку” десь у 1936 чи

37-му році у зв'язку зі скандальною аферою свого брата, колишнього шефа слідчої поліції у Станиславові, якого він, один із варшавських володарів, перепхав був до православної консисторії у Варшаві, у характері... правного дорадника („юрисконсульта”). Того „правного дорадника” арештували здається під закидом участі у купні - продажі розводів, і п. Сухенек з МСВ (мін. внутр. спр.) був страшенно огірчений на режім. Другою людиною, що найдовше трясла міністерством внутрішніх справ, як його директор політичного департаменту, був Генрик Кавецький, який ще у 1935 році разом із мін. Косцялковським робив „нормалізаційну” тактику з українцями, але швидко потім димісіонував та перейшов із номінації президента до сенату. Коли Сухенек своєю умовою структурою пригадував дещо ославленого на українському відтинку Івахова, заступника Роговського з львівського воевідського виділу безпеки з періоду „пацифікації”, себто: ревно збирав всі поліційні звіти і мав у голові безліч дрібних фактичних даних про меншини й окремих людей (дані, в яких правда завжди була перемішана з фантазією або злобною видумкою) та не бачив ліса поза кущами, то Кавецький був людиною інтелігентною, спритною, з тонким знанням політичної інтриги і тому і для самого режіму — небезпечною. Він не любив „полковників” і втримував зв'язок з лівою польською опозицією, мріючи завжди про поворот до

влади. Очевидно, що далеко більше цікавився внутрішньо-польським тереном боротьби, ніж меншиневими справами.

Ці останні були полагоджувані „автоматично”, ввійшовши в бюрократичну машину установ, які підлягали міністерству внутрішніх справ. Починалося від поліціанта на селі та станиці поліції, яка робила звіти й доноси до відділу безпеки у повітовому старостві. Звідти йшли вони до відділу безпеки у воєвідстві, переіменованого згодом на „виділ суспільно-політичний”. Начальник такого виділу (в останньому періоді польської державности у львівському воєвідстві — Харевіч, який перейшов до воєвідства з львівського ДОК VI) був фактичним паном життя і смерті національних установ та окремих громадян непольської національности. В останніх 3—4 роках польської держави міністерство внутрішніх справ опанувала цілком поліція, себто (у політич. розумінні) поліційний світогляд: директором політичного департаменту став Вацлав Жиборський, який за Кавецького був начальником виділу безпеки, куди покликали його зі становища комісаря тернопільської поліції; на місце Сухенка прийшов Савіцький зі станиславівської поліції, його заступником був Ярославський з тернопільської поліції. Коли Савіцький і Харевіч бодай теоретично готові ще були признавати, що проблеми непольських народів у Польщі не можна вирішити самими лише репресійними засобами, то Жиборський, людина дуже

вузька й тупа, яка найменшого поняття не мала про історію, культуру та політичну думку *нідної* меншини, що знаходилась у Польщі — нічого поза поліцією не знав і не бачив. Клясичний для ментальности такого міністерського достойника був наскрізь провокаторський „документ”, що його рідний брат Жиборського, посол у соймі, оголосив як велику сенсацію: терористично-революційна відозва, яку буцім то зладили, підписали й кольпортували українські посли з УНДО! Фальсифікат був такий зрештою недоладний, що його безумовний фактичний автор, директор департаменту, швидко відпекався, скинувши вину на свого брата, як „жертву фальшивих інформацій”!...

Жахливий балаган на відтинку менши-невої політики у Польщі доводив до різних парадоксальних явищ. З одного боку існувала система строгої централізації і ніби все залежало від міністерства внутрішніх справ, з другого боку бували воеводи, ба навіть старости, які — знаючи, що у міністерстві нема ані людей з головою на карку, ані ніякого пляну політики, не оглядались зовсім на Варшаву та ставали кациками на льокальному терені, вироблювали собі у безкритичній пресі марку „последовних державних мужів” та найдовше втримувались на своїх посадах. Такими двома кациками в ділянці національної політики був напр. воевода Гражинський на Шлеську та воевода Юзевський на Волині. Хотів

— було — ним стати у Львові ген. Токар-
жевський, як командант VI. корпусу, але
підставив йому ногу у Ридза Сміґлого
шкільний товариш цього останнього, вое-
вода Білик, який вправді сам правити не
вмів та обмежувався до забігання ласки
у всіх можливих груп місцевого польського
громадянства, але з генералом владою діли-
тися не хотів...

Чи дивуватися, що серед таких відно-
син проблема національних меншин у Поль-
щі ставала щораз безнадійнішою та що єди-
ним вирішним чинником у тій політиці бу-
ла шовіністична вулиця, якої проводирі
жили дружньо з начальниками воевідських
відділів безпеки і мали на них безпосеред-
ній вплив?! Чи дивуватися, що нерозв'язана
проблема національних меншин стала од-
ним із головних товчків, що штовхнув
Польщу до упадку!

НІЧОГО НЕ ДАВАТИ, ВСЕ ВІДБРАТИ.

Завданням цих нарисів є дати загальну характеристику польської політики та покликуватись на факти, як на доказ наведених тез. Щоб подрібно входити у вичислювання фактів — на те треба би окремих не статей, а енциклопедичних томів із численними співробітниками та відповідними умовами для джерельних студій. В першу чергу торкається воно польської національної політики, себто поведінки польської влади і польського громадянства супроти всіх національних меншин впродовж 20-ти літ.*)

Польські державні діячі та польські публіци залюбки покликувалися на аргумент, який мав виправдувати польську меншиневу політику та доказувати польський лібералізм і толерантність супроти неполяків у державі: „деінде меншинам поводиться гірше”. А на доказ, що меншинам у

*) Польській політиці супроти німецької меншини присвячений 2-ий том „Білої Книги”, з текстами деяких промов німецьких парламентарних представників, зі звітами, описами погромів і т. д. Що ж до політики супроти українців, то про це появиться окрема книжка про 20-літнє буття українського народу під польською владою. Отже буде дуже легко перевірити правильність тверджень, що ми їх тут наводимо, на довгій низці докладних фактів і даних, списаних фахівцями із документарних джерел у згаданих двох найважливіших публікаціях про дві територіяльні меншини, з якими конфлікт був найгостріший і для Польщі найнебезпечніший.

Польщі не поводиться „найгірше” — звикли поляки вказувати на те, що меншини мають. Одначе при цій своїй аргументації польська сторона завжди промовчувала дві істотні речі: 1) *прийняті власні зобов'язання супроти меншин* і 2) *стан посідання тих меншин у хвилині їх прилучення до Польщі*. Коли треба було полякам, то вони славили свою державу, як країну демократичних свобод, що продовжує „благородні традиції Ягайлонів” „за нашу і вашу свободу”, — іншим разом знову казали про пережиток демократії з її тезами толеранції, немов би відмова від демократії мала бути рівнозначною з відмовою від справедливої розв'язки меншиневої проблеми! Забріханість, яка була прикметною рисою державного устрою, що був штучним зліпком демократичної республіки й олігархічної диктатури та дозволяв або признаватися до одної із тих систем або її лаяти, в найяскравішій мірі на кожному кроці проявлялася на меншиневому відтинку. Послам дозволяли виголошувати різкі промови з соймової трибуни та наводити факти переслідувань, дозволяли на інтервенційні заходи і рішуче заперечували, немов Польща має замір винародовлювати меншини. Але *даних обіцянок уряд і поодинокі його міністри у суттєвих справах ніколи не дотримували!* Те вічне покликування себе на свій здогадний лібералізм, одночасно щораз нові заборони й обмежування, облесливі слова, що йшли напереміну з брутальними карними

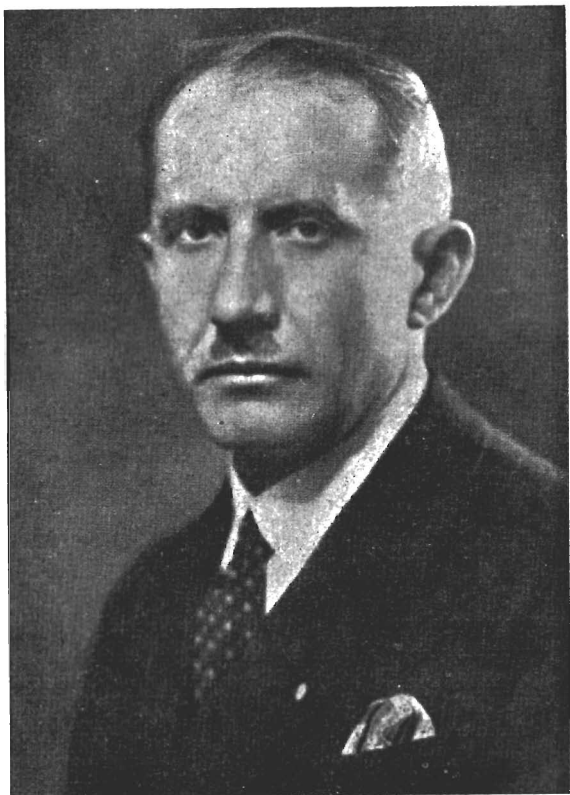
військово-поліційними експедиціями, вічне й безперервне цькування преси зі спорадичними вуличними погромами, вічні шикани й колючки та маніфестації власного патріотизму, які найчастіше приймали форму образи співгромадян непольської національності — все воно так дратувало меншини і витворювало таку нестерпну атмосферу, що кожний неполяк у Польщі хотів — зміни. „Хай на гірше, аби інакше” — стало може політично нелогічною, але психологічно цілком оправданою думкою головно українців і білорусів. І тому — згідно з історичною правдою — треба ствердити факт, що в хвилині упадку Польщі *ніхто* з меншин не жалував її!

Польська влада і польське громадянство вічно не могли рішитися, як ставитись до непольських народів у Польщі: чи як до „внутрішніх ворогів”, супроти яких треба стосувати режим поліційних репресій та політику чимшвидшого насичення краю польським напливовим елементом, чи як до співгромадян, які разом з *обов'язками* супроти держави мають і *права*, та які разом з своєю частинною відповідальністю за державу повинні дістати і частину влади в ній. 20 літ товклося у Польщі питання „хто винен?”, хто винуватий у тому, що польсько-меншиневі відносини щораз гіршають, що атмосфера національних відносин у Польщі щораз густіша, 20 літ вічно й безупинно польські міністри, достойники з політичного департаменту міністерства внутрішніх справ

та воевідських виділів безпеки повторювали стару столипінську тезу, що „спершу успокоєння, потім реформи” та 20 літ „вспокоювали” меншини, заборонюючи їм всякі політичні амбіції та щораз звужуючи терен культурних і господарських можливостей вияву. Вічно тицьками меншинам вимогою льюальности, ніщо не було достаточним доказом на цю льюальність. Дійшло до того, що само користування рідною мовою українських клієнтів у державних чи самоуправних установах, ба навіть при віконці каси на залізничних стаціях на території з великою перевагою непольського населення -- було в очах даного урядовця чи поліціанта „демонстрацією”. Триматися своєї рідної мови та віри — називалось „робити політику” і „бути шовіністом”. Урядовець чи вчитель не-поляк, перенесений до центральної Польщі, вилітав з посади, якщо зважився передплачувати рідну газету, хоч би навіть та газета пропагувала потребу порозуміння і цупко трималася метод легальної боротьби. І за 20 літ так і не вирішено найбільш засадничої проблеми меншинової політики: чи меншини, не відпекуючись своїх національно-політичних ідей та не відмовляючись від амбіцій проявляти себе як культурники і господарники саме на своєму рідному терені — можуть бути одночасно вартісним елементом для держави чи ні?! Теоретично признано вкінці лише, що сам *край*, заселений суцільною кількамільйоновою масою непольських громадян, повинен бути

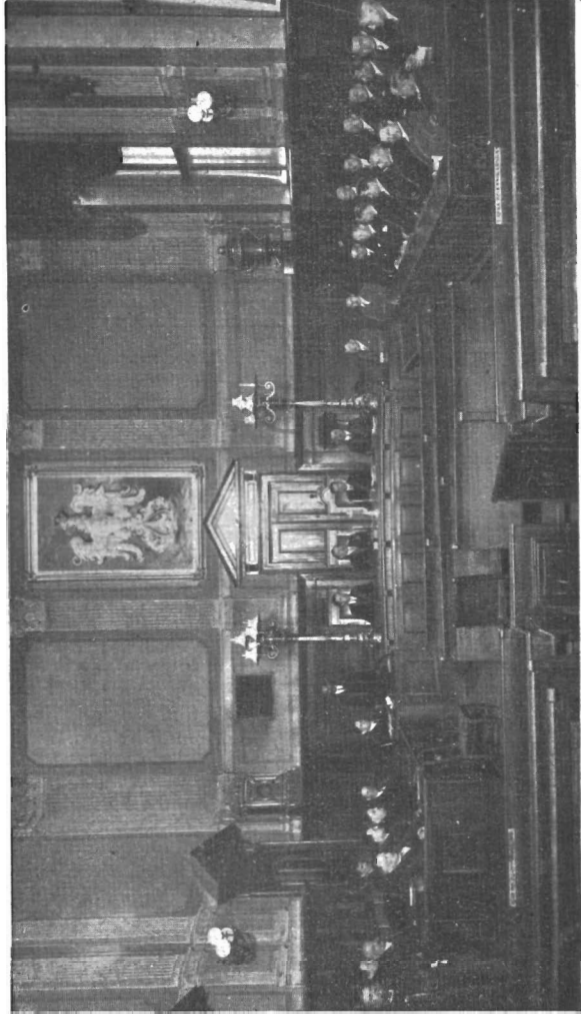
господарсько піднесений, що люди повинні мати змогу заробітку. Але у практиці і ця теза брала в лоб: бо господарська (земельна, кредитова, кооперативна, торговельна, реміснична) політика йшла теж *виключно* по лінії екстермінаційного польського шовінізму і доводила до павперизації *цілого* краю, з упривілеєнням тільки фаворизованих одиниць, як носіїв не господарського піднесення, а — польщини. Так було з колонізацією і військовим осадництвом на перенаселених теренах, заповнених господарсько неvistарчальними карловатими земельними варстатами, так було з політикою супроти української кооперації, зі спровадженням з західно-польських земель ремісників на Волинь і до Галичини, з проголошуванням всіх непольських чисто господарських станиць, які платили податки і працювали для добра всіх громадян, — *протидержавними* установами!

За 20 літ експериментування і теоретизування, польські діячі і політики надзвичайно дбайливо оминали питання: „*хто почав перший?*”, — себто, хто перший завинив, що непольські народи у Польщі почали виявляти себе „*нельояльними*”. У підході до національної політики польська влада і польське громадянство не тямили, що *ні* один із непольських територіяльних народів у Польщі не дістався туди *добровільно*, тільки внаслідок *програної війни*. І політика супроти народів силоміць включених до своєї держави, розпочалася від концеп-

Полк. Євген Коновалець,
творець і голова української підпільної революційної організації
УВО. потім ОУН. вождь новочасного українського націоналістич-
ного руху, підступно вбитий 28. IV. 1938.

Історична саля численних політичних процесів

Судова розправа за вбивство шкільного куратора Собінського у Львові в травні 1929 р.
Ліворуч на лаві оборонців адвокати (у 1 ряді): др. Ст. Шухевич, Старосольський, Ган-
кевич, Волошин; (у 2 ряді): Давидяк, Підсудних: Агаманчука й братів Вербицьких
на салі ще нема.

траційних таборів (крізь Домбе, Бугшопи, Ланцут і ін. перейшло до 1922 р. ок. 100.000 українців!), від припинення до університету у Львові тільки „тих, що служили в польській армії”, себто від зачинення дверей високих шкіл перед українською молоддю, від льокавту держ. урядовців та залізничників української національності, від вимоги складати на вірність Польщі принизливу присягу від тих, які ще вчора були урядовцями української держави, від кольтонізації і осадництва. Одночасно впродовж повних 20 літ культивовано дуже дбайливо *атмосферу* війни, перманентної війни, яка розпочалась у листопаді 1918 року у Львові та польськими повстаннями на Шлеську. На кам'яницях залізні хрести, вулиці поназивані іменами, ненависними для українців („львовське дзеці”, Мончинського, „орльонт” і т. д.), вічні паради і маніфестації на честь перемоги над українцями — на очах українців, в українському краю, у частині держави, де українці творили абсолютну більшість населення. Одночасно тому самому населенню відмовляли навіть права вживати свою національну назву та одночасно вимагали від нього бути „активно льоаяльним” (бо „пасивна льоаяльність” — податки, рекрут і послух судовим присудам — не вистарчала!), а кожний спротив, кожний вияв бунту давав притоку для дальших масових репресій.

Вічно казалося про „співжиття”. Але всі спроби поставити те співжиття у *політичну*

площину розбивалися завжди на одним і тим самим: від національних меншин у Польщі вимагали не тільки лояльності, але навіть *любови*, вияву теплих почувань супроти польської держави, — зате польські правителі й польське громадянство не почувалися до ніякого обов'язку щонебудь меншинам *дати*. Казалося, що „меншини не можуть бути упривілеєні, бо всі громадяни мають рівні права”. Це була, очевидно, казуїстика. Замкнений доступ до державних та самоуправних установ, зокрема цілком виключений доступ до державної адміністрації; замкнений доступ до старшинського кадру; майже замкнений доступ до судівництва; замкнений доступ до земельного варстату праці, який згідно з гаслом „ані пяди землі неполякові” щораз більше переходив у руки польські; для молоді цілком замкнений доступ до одних високих шкіл (польських), до інших утруднених, і т. д. і т. д. — це були „рівні права”.

На доказ, як знаменито меншинам ведеться у Польщі, офіційні польські звіти та злові або неграмотні журналісти вказували на число меншиневих культурних і господарських станиць. Промовчували, що це станиці, здвигані *виключно* працею, ініціативою, енергією самих лише національних меншин та їхнім власним непольським капіталом та *в боротьбі з польськими перепонами, шиканами, заборонами*. В одному 1938 р. закрито 104 читалень „Просвіти”, та за перших п'ять місяців 1939 р. — 168 читалень.

У 1912 році українських народніх шкіл на державному бюджеті було у Східній Галичині 2.420, плюс 79 на Лемківщині, плюс 443 на Волині (за українських часів) та 22 на Поліссі, разом в дні переходу „східніх кресів” до Польщі було на них 2.964 українських, державою утримуваних, народніх шкіл. На 1. XII. 1930. р. залишилось із них буквально 134. Зате з 1.590 польських шкіл із 1912 р. зробилось 2.307 шкіл польських та 2.378 „утраквістичних”, себто *також польських*, бо більшість предметів вчили *по польськи* та вчили їх *польські* вчителі й учительки, навмисне спроваджувані з заходу, щоб не вміли української мови автохтонного населення. Закон з 31. VII. 1924 р., який дозволив на ту „реформу” шкільництва, носить підпис Ст. Грабського, як міністра освіти, і Ст. Тугута, як віцепрем'єра; цей останній прилюдно, серед дискусії на одному відчиті у „Клубі сполечно-політичнім” у Варшаві та в газетному інтерв'ю заявив, що коли б міг, то відкликав би свій підпис, бо Грабський, міністр освіти, ганебно його піддурив і обманув, запевнивши його, що це закон — добрий і корисний для українців! Ст. Грабський, у полеміці з Ст. Гломбінським, з гордістю вказував на знищення українського шкільництва, як на свою заслугу. Коли серед польських політиків і державних діячів були люди, які свідомо обріхували й обманювали власних товаришів в уряді, польських патріотів - державників, коли хотіли вдарити українців, то що ж ка-

зати про їх поведінку безпосередньо супроти ненависної нації! Клясичним показником польської національної політики була справа українського університету: 8 українських кафедр і 4 доцентури на львівському університеті зперед світової війни — скасовано відразу. Згодом привернено одну одніську доцентуру! Катедру української літератури введено окремим розпорядком міністра освіти на три роки перед вибухом війни, але до останнього часу її не урухомлено! А в статті 24—26 закону з 26. IX 1922. сказано чорним на білому, що „найдалше до двох літ” має повстати український університет на терені одного з трьох східньо-галицьких воевідств! Обіжником з 2. III. 1924 року заборонено вживати у школах терміну „український”. Офіційним терміном залишився так і до останнього часу термін „русин — руський”. У Галичині були самі русини, але важко було русинами називати автохтонів Волині: вони вже звалися українцями. Зате між Галичиною і Волинню створено „сокальський кордон”, який мав служити на те, щоб не допустити, щоб Волинь „заразилася” галицьким українським „шовінізмом”. Очевидно, ціль була та, щоб не дати змоги львівським українським центральним діяти поза трьома галицькими воевідствами: у 1934 році відірвано від звязку з Ревізійним Союзом Українських Кооператив 430 кооператив, що їх завдяки РСУК-ові засновано, та піддано польському ревізійному союзові. Мітичних 2-ох чи 5-ти народ.

ніх шкіл на Волині, зазначених в офіційному звіті, ніхто не міг ніде віднайти, а на Поліссі і Холмщині не було ніодної української школи. Зате родовід гуцулів вивели від готів, поліщуки стали „тутейшими”, а на Лемківщині творено окрему лемківську мову і націю: лемківський „Буквар” та лемківські „Читанки” заведено тому, що шкільним товаришем міністра внутрішніх справ Перацького був москвофіл Гнатишак з Криниці, який переконав міністра, що Лемківщиною можна знаменито напакостити українцям! І не з державної потреби та konieczности, а з охоти пакостити українцям, з чисто негативістичного гону, діялися всі інші великі переслідування і малі шикани. До перших треба зарахувати земельне законодавство, головню закон з 15. VII. 1920, 28. XII. 1925 і 14. IV. 1937 та ще більше земельну практику, яка спершу допускала 5% покупців українців, потім фактично ані одного відсотка! Лише до 1. I. 1923 р. скольонізовано у самій Сх. Галичині ок. 200.000 га землі, а на всіх українських землях 445.000 га! До великих речей належала цілком божевільна політика супроти молоді, якій не давали ніяких легальних можливостей виладовувати природний молодечий темперамент („Пласт” розвязано у 1930 р.), якій не давали змоги навіть історії вчитися у середній школі рідною мовою, ані студіювати у рідній високій школі, ані організуватись у власних академічних товариствах. Малими, але безугавними шиканами були ті спора-

дичні вуличні погроми, що йшли під опікою поліції (головно осінь 1938 р.), заборона будувати український театр, вивласнення „на військові цілі” (на будову одного відділу львівської політехніки!), єдиного українського спортивного майдану, площі „Сокола-Батька” у Львові, яку 40 літ викуплював увесь український нарід своїми дрібними складками. Кількасот українських священників дістало судові засуди на високі грошові кари або на в'язницю в ославлених „метрикальних” процесах (за вписування до метрик назвиськ з закінченням „ський” або „ич”, замість „скі” і „іч”). Вічно йшли шикани у справах мови, надписів, паспортів, пресової цензури. Найвищого церковного достойника, найвищий авторитет в українському народі змішували з болотом (виступ посла Войцеховського проти митр. Шептицького та безупинна кампанія польської преси проти св. Юра і всього гр.-кат. духовенства). Кожний конструктивний здобуток українців був гаслом до алярмів про „українську небезпеку”. А всі спроби довести до якоїсь злагоди конфлікту кінчилися повною невдачею — з польської вини.

СПРОБИ ПОРОЗУМІННЯ ТА ЇХ НЕВДАЧА.

20 літ перманентно існував у Польщі стан напруження між польською владою і польським народом, як експонентами держави, та *всіма* непольськими народами, як колективами з власними ідеалами. Однак було б історично невірно, коли б хто твердив, що за той час не було спроб винайти площину, на якій польський державний інтерес та окремі аспірації поодиноких непольських народів у Польщі могли б знайти такий *modus vivendi*, щоб енергія державно-адміністративного апарату та розвоєвий гін непольських народів були звернені виключно на конструктивні цілі, які взаємно собі не шкодили б. Залишаємо на боці питання, чи це взагалі можливе і чи розв'язка такої проблеми не є квадратурою кола. У тому, 1) *чи* можна і 2) *як* треба і можна погодити інтереси держави з інтересами національних меншин — лежить саме суть меншиневої проблеми. Нема сумніву, що це надзвичайно трудна і складна проблема, нема теж сумніву, що трудність розв'язки цієї проблеми є мабуть таки найбільшою трудністю і небезпекою кожної різнонаціональної держави. Але державні діячі і політики є саме на те, щоб розв'язували проблеми, без огляду на те, чи вони легкі чи трудні. Нема теж іншого критерія перевірити і ствердити, чи держава виказала здібність існувати у бажаних нею границях, як лише те, чи вона *зуміла* розв'язати ті складні проблеми, що їх розв'язати повинна

була, чи не зуміла. Без ніякої злоби, відмежовуючись від будь-якого чуттєвого чинника, стверджуємо історичний факт, що польська держава і польський нарід, як носій ідей польської державности, не зуміли за 20 літ так розв'язати меншиневі проблеми, щоб енергія всієї держави та енергія її національних меншин не були безупинно зайняті взаємною боротьбою, при чому — при величезних втратах, що їх кожна з тих сторін наносила другій, подекуди безумовно та боротьба зверталась і на шкоду воюючої сторони. У підході до меншиневі проблеми, себто до проблеми можливостей якогось порозуміння між державою і недержавною нацією, свідомою своїх цілей, рішає індивідуальний світогляд людини. Але недискусійною є політична правда, що кожна держава, при кожному устрою та без огляду на світогляд своїх керманичів, мусить так налагодити внутрішню національну політику, щоб бодай площина *неминучого* тертя була якнайменша, себто, щоб з одного боку експансія державної нації, з другого боку неминучі самостійницькі тенденції кожної територіїальної меншини виявлялись у формах, які не були б для держави, як суцільної організації, безпосередньо загрозливі. Недискусійною є теж друга політична правда, а саме, що кожний політичний задум мусить бути так поставлений, щоб він мав бодай *вигляди* успіху. Засадничою хибою всіх спроб порозуміння, що їх робила польська влада з меншинами, було те, що в *ніодному*

випадку польській стороні не залежало на суті справи, себто на справжньому замиренні на національному відтинку, тільки на втворенні вражіння, що є замирення, щоб те вражіння використати для інших цілей внутрішньої чи закордонної політики. Тому кожноразова спроба порозуміння з тою чи іншою меншиною була для польського уряду лише кон'юнктурним тактичним ходом. І та внутрішня нещирість у підході до справи порозуміння з меншинами так яскраво кидалася в очі, між словами і ділами польської державної верхівки була завжди така яскрава суперечність, що ніодна меншина не могла вірити у щирість кожної чергової спроби; навпаки, меншини мусіли бути згорі насторожені, підозріваючи за кожною такою спробою скриту іншу ціль. Той чинник взаємного недовіря згори перекреслював можливості успіху кожної спроби порозуміння. І знову треба ствердити факт, що коли непольські народи у Польщі, не вважаючи на свою внутрішньо-політичну диференціацію, давали докази, що можна вірити їхнім легальним представникам, які переговорювали з польськими чинниками про якесь наладнання взаємин, то ті польські чинники таких доказів не давали. Легальна українська чи німецька преса змінювала в таких випадках свій тон супроти поляків, українські чи німецькі парламентарні представники складали відповідні заяви, явно і славно формували свої вимоги та виступали з конкретними концепціями замирення. Що біль-

ше: навіть ті групи зпоміж непольських народів у Польщі, які стояли на засадничо-негативному становищі супроти спроб замирення та вважали, що треба вести безупинну революційну боротьбу за своє визволення, навіть ті групи — бувало — часо-во припинювали свою *протидержавну* акцію та приймали вичікуючу позицію, чи може справді рідний нарід не дістане бодай частинних і бодай на деякий час якихось поважних пільг! Ясна річ, що з кожною черговою невдачею спроб порозуміння мусіли голов-но в низових масах та серед молоді зискувати на авторитеті і впливах ті, які згори твердили, що порозуміння з польським партнером неможливе!

Вже підчас воєнних операцій на терені Львова, зараз у листопаді 1918 року, кож-не перемир'я, пропоноване тоді польською стороною, та кожноразові тодішні перего-вори про ліквідацію конфлікту були вико-ристовувані польською стороною для скріп-лювання своєї військової сили: вона мала на увазі не мир, лише війну. Після переїзду уряду ЗУНР на еміграцію, перша спроба порозуміння вийшла з ініціативи поль-ської у 1921 році. Тоді з доручення поль-ського міністра закордонних справ Скірмун-та, радник МСЗ граф Лось звернувся до одного високого українського духовника (нині вже покійного), щоб той уможливив йому переговори з українськими офіцій-ними колами. Український духовник, не висловлюючи власного погляду, передав

тодішньому урядові ЗУНР у Відні польські пропозиції, які звучали: зректися процесу з Польщею на міжнародному ґрунті та беззастережно признати польську державність, *після чого* польський уряд переговоруватиме про автономію для Галичини. Польський уряд ставив справу так, що вона згори була засуджена на невдачу: вимога капітуляції вносила момент упокорення і приниження, а брак якихнебудь гарантій що голословна обіцянка автономії буде дотримана, не дозволяв цієї пропозиції трактувати поважно. Жертвою своєї довірливості впав рік пізніше український діяч Холмщини пок. посол Антін Васильчук: тодішній прем'єр ген. Сікорський зробив йому тоді низку конкретних обіцянок, на підставі яких перша українська парламентарна репрезентація, що вийшла з виборів 1922 року (б'лок національних меншин з листом ч. 16 здобув тоді 100% мандатів на Волині!), голосувала за державним бюджетом, а її перший промовець признав факт польської державности, висунувши лише помірковані автономічні вимоги. Ген. Сікорський не дотримав ніодної обіцянки, даної А. Васильчукові, лише використав згадані факти для своєї закорд. політ. акції в справі затвердження східніх границь; це стало причиною не тільки кінця політичної кар'єри того українського діяча, але подекуди й прискіпило його передчасну смерть. Українці зі Східньої Галичини, які у своїй боротьбі на міжнародній арені спі-

ралися на 91 статті сен-жерменського договору (про передачу суверенних прав до країв кол. Австрії державам антанти) збожкотували вибори з 1922 року, як безправні. У виборах взяла участь лише група т. зв. „хліборобів”, яку польська адміністрація купила за особисті користи та якій допомогла дістати 5 посольських мандатів. Вірнопідданча заява провідника тієї групи, о. Ількова, була широко поляками розрекламована та використана у закордонно-політичній акції. А проте навіть о. Ільків швидко так зневірився до польського уряду і був такий огірчений на польську політику, що просив президію опозиційного Українського Клубу прийняти його в свої члени.

Як першу спробу навязати примирні польсько-українські звязки після травневого перевороту, треба вважати акцію д-ра Володимира Бачинського у 1927 р. Деякі польські кола використали неприхильне становище д-ра Вол. Бачинського до проводу заснованого у 1925 році УНДО та його політичної тактики і спонукали його навязати безпосередні звязки з варшавськими чинниками. Д-р Володимир Бачинський виїхав до Варшави, склав меморіал міністерству внутрішніх справ та старався за авдієнцію у марш. Пілсудського. Хоча його акція носила виразні позначки поведінки нервово заломаної людини, проте польські чинники кілька тижнів тримали його у Варшаві різними обіцянками. Д-р Вол. Бачинський скінчив трагічно та відзискавши в годині

своєї трагічної смерті у 1927 р. свідомість своїх діл, гірко жалувався на безпосередніх спричинників своєї трагедії.

Нема ніякого сумніву, що невдача спроби порозуміння з рр. 1930/31 була теж причиною внутрішньої трагедії, що її переживав голова „Просвіти”, пос. Михайло Галущинський, та подекуди причиною його передчасної смерті. Ця спроба почалася поправді з інтервенційних заходів після масових репресій, арештувань і побоїв з літосени 1930 року, відомих під назвою „пацифікації”, яка тоді голосним відгомоном відбилася в усьому культурному світі. Первісні інтервенційні заходи не мали ніякого успіху. Митрополита Шептицького, який особисто поїхав до Варшави, прийняли дуже нечемно, до Пiлсудського взагалі не допустили, і замість використати знамениту нагоду для навязання розмов про якесь ширше порозуміння, замість скористати з найвищого авторитету, яким в українському народі користувався митрополит, у Варшаві митрополита лише образили і він вернувся з нічим. Зате після виборів, які відбувались в умовах „пацифікації”, коли всетаки українці, не вважаючи на шалені репресії, здобули 20 мандатів до сойму і 4 до сенату, голова ББ полк. Славек запевнив М. Галущинського, що опинився був у проводі УНДО (М. Галущинський був віцемаршалом сенату у попередній каденції та одним із нечисленних діячів, що залишилися були на волі, бо підчас „пацифікації” арештували 30

колишніх українських парламентаристів), що він буде підтримувати ідею порозуміння у дусі зміни національної політики *супроти українців*, та просив М. Галущинського прийняти на себе посередництво на українському терені. Однак ставши у грудні 1930 року прем'єром, Славек поставив за передумову переговорів — взяти назад всі українські жалоби з приводу „пацифікації” з Ліги Націй, зректися пропаганди на міжнародньому терені та окремою прилюдною заявою льюальности беззастережно признати польську державність, — після чого щойно почались би переговори! Єдина розмова, яка відбулась між польськими й українськими чинниками у лютому 1931 року була — очевидно — безуспішна, бо українці бачили, що урядові залежить не на зміні відносин, тільки на українській компромітації за кордоном. М. Галущинський відчув глибоко обман, що його допустився супроти нього полк. Славек.

Чергова спроба польсько-українського порозуміння, відома під назвою „нормалізації”, ще яскравіше підкреслила вищезгаданий знаменний підхід польського уряду та польського громадянства. Вона була найповажнішою, бодай остільки, що з одного боку переговорювали такі найавторитетніші (здавалось би) державні чинники, як голова уряду та ресортові міністри, з другого боку легальне парламентарне представництво народу. Умови для навязання якихось розмов повстали тоді, коли після смерти Перацько-

го та кількадневого урядування проф. Л. Козловського, міністром внутрішніх справ став Маріян Зиндрам-Косцялковський, вильнянин, колишній співтовариш проф. Бартля і Ст. Тугута з передтравневого „Клубу Праці”, людина поміркованих поглядів і в національних справах толерантна. Що-правда, промова голови УПР д-ра Дмитра Левицького з лютого 1935 р., в якій він казав про можливості злагоди історичного конфлікту між двома народами, стрінулась з різкою відповіддю Косцялковського, однак — як потім вияснявали поляки — ця відповідь була подиктована мотивами закордонно-політичної натури. Коли у верхівці УНДО прийшли персональні зміни, мін. Косцялковський (вже за третього уряду Славека) запросив представників УНДО до Варшави, признав у першій загальній розмові українські тези правильними та зажадав сконкретизувати українські вимоги на письмі. Це й сталося у 18-ти меморіалах про різні конкретні справи, які разом творили немов „мінімальну програму”, від полагоди котрої залежала б зміна надзвичайно напруженої польсько-української атмосфери. Тому, що саме скінчилася каденція сойму і розписано нові вибори на основі нової виборчої ординації, уряд запропонував УНДО виборчий компроміс. Виходячи з засновку, що 1) українцям узагалі потрібна парламентарна трибуна, як єдина можливість прилюдно в Польщі вияснювати своє положення та домогатися своїх прав, 2) що йдучи до виборів

під опозиційними гаслами нема — при новій ординації — ніяких виглядів ввійти до парламенту, і 3) що відмова від виборчого компромісу автоматично зірвала б навязані розмови, у висліді яких може стане народові легше, — УНДО пішло на виборчий компроміс з урядом та здобуло 15 мандатів до сойму і 5 до сенату. Одною з найприкріших умов уряду щодо того компромісу було обмеження його виключно до території Східньої Галичини: воно вказувало відразу на нехтіть уряду підходити до української проблеми як до *суцільної* проблеми і не ділити її на „регіональні” кусні, — що було основною вимогою українців. Другим негайним виявом нещирости уряду було недопущення до сойму — всупереч виборчому компромісові — українського посла з Лемківщини. У відповідь на протест УНДО проти того зламання компромісу — уряд обіцяв дати додатковий мандат до сенату з призначення президентом. Однак і цієї обіцянки уряд не дотримав: обіцяний українцям мандат дали полякові Йоахімові Волошиновському, який вправді був у словах „українофілом”, ба навіть видавав за українських часів на Волині газету українською мовою, а проте за часів Юзевського став на Волині, як начальник одного відділу у луцькому воевідстві, фактичним грабарем тамошньої української кооперації, „утраквізуючи” її по зразку шкільного утраквізму. Не вважаючи на ці факти та вірючи таки в добру волю уряду, УПР голосувала за будже-

Українські парламентаристи.

Михайло Галушинський.
голова „Просвіти”, посол
та сенатор УНДО, чо-
ловий ділч у важких
„паціфікаційних” часах
1930 року.

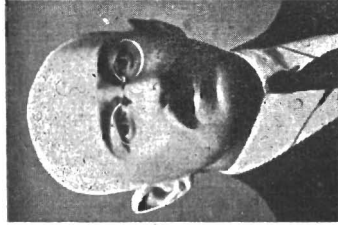

Василь Мудрий,
2-ий голова УНДО
і УІР. редактор „Ді-
ла”, містоголова Т-ва
Українських Письм.
і Журнал., вісцмар-
шал сойму.

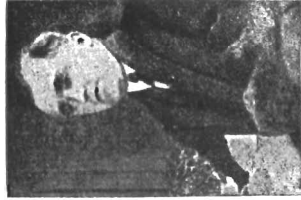

Д-р Дмитро Левицький,
1-ий голова УНДО і УІР.
За нього розпочалася
„нормалізація”, та вдру-
ге в послі вже його
„нормалізатори” не пу-
стили.

Меншиневі парламентаристи.

Михайло Тарашкевич, чільний білоруський діяч, посол і голова „Білор. Громади”, засуджений на 12 років в'язниці.

Сен. Рудольф Візер, голова „Юнґдойтше Партай” на Шлезьку. Єдині представники й оборонці німецької меншини в Польщі в останньому польському сенаті.

Сен. Ервін Гасбах, гол. „Дойтше Фолькспартай” у Польщі.

том та склала заяву готовости лояльно співпрацювати з державними чинниками над нормалізацією польсько - українських відносин (від цього й пішла назва „нормалізація”, яка щойно згодом, унаслідку специфічної поведінки уряду і всіх польських громадських чинників, прийняла іронічне забарвлення). У вичікуванні діл уряду легальна українська преса в краю злагіднила свій тон, революційне підпілля припинило свою акцію.

Але докази доброї волі давала лише українська сторона. Бо від уряду — за словами ніякі діла не прийшли! Що більше: прилюдно, з соймової трибуни чи у пресовому комунікаті, уряд ніякої виразної заяви про замір змінити національну політику не склав. Складаючи після конференцій з українськими парламентаристами комунікати до преси, уряд покликувався на аргумент, що „не хоче дразнити польську вулицю та виявляти заздалегідь пляни” і тому обмежувався до кількох слів, що подавали до відома лише факт спільної конференції, та від українців вимагав строгої дискреції щодо становища уряду до українських меморіалів. Зате ніодної поважної справи уряд не полагодив, ніодної обітниці у поважній справі не дотримав! Яскравим прикладом на вартість заяв, складених польськими міністрами у 4-ох стінах, була заява Косцялковського, складена на конференції з представниками українського господарського світа у будинку львівського воєвідства, що — мовляв — про дальшу кольонізацію мови

не може бути, бо він сам, Косцялковський, з автопсії переконався, що Східна Галичина є перенаселена та перенасичена господарсько нежиттєздатними карловатими господарствами. Тимчасом — як відомо — саме за часів Понятовського, міністра хліборобства в уряді Косцялковського (від половини травня 1936) і в уряді Складковського по-жвавлено кольтонізаційний вплив та відсунуто українських селян зовсім від змоги купувати землю чи то з примусової чи добровільної парцеляції!

У жовтні 1935 року Косцялковський став прем'єром, його міністром внутрішніх справ був Владислав Рачкевіч. В половині травня 1936 року прем'єром і міністром внутрішніх справ став ген. Складковський. Усі вони у своїх кабінетах заявляли українським послам і сенаторам, що „стоять на становищі нормалізаційної політики”, але ніодна українська інтервенційна авдієнція не мала *поважних* успіхів. Уряд не хотів українцям дати навіть того, що його, уряду і держави, нічого не коштувало, що було українською власністю або мало для українців лише морально-престіжеву вартість. Так напр. не видано президентського декрету, ані не внесено законопроєкту про зміну ненависної для українців офіційної термінології „руські — русинські” на „український”: розпорядок Рачкевіча „дозволяв” лише українцям вживати своєї національної термінології у зв'язках з державними установами та казав цим останнім приймати її до відомі,

коли собі цього бажала сторона української національності. Таке саме митарство було з Народнім Домом у Львові, українською культурною установою, звідки вправді забрали державного комісаря, колишнього денікінського старшину і члена польського ББ, але замість нього ввели польського управителя з мішаним українсько-москвофільським „байратом”, який не мав навіть стільки впливу, щоб змінити внутрішнє урядування в „Народньому Домі” з дивоглядної москвофільської тарабарщини на літературну українську мову. Те саме було з двомовними надписами по селах і містечках: вправді вийшов розпорядок, що такі надписи „можуть бути”, коли буде відповідна постанова дотичних самоуправних установ, але поліційні станиці та старости не допустили у цілому краю до *ніодного* випадку, щоб волосна чи громадська управа або повітовий самоуправний віділ прийняли подібні постанови! Позатим: ані в ділянці народнього і середнього шкільництва, (навіть розвязаної у 1931 році української гімназії у Тернополі міністерство освіти — всупереч виразній обіцянці — не реактивувало, розписуючи замість цього вписи до паралельних українських відділів при *польській* гімназії, з польським директором; українське громадянство той польський маневр збойкотувало), — ані в справі українського університету, ані в справі допущення українців до відсоткової участі у бюрократичному апараті — не зазначилась ніяка

зміна на краще: навпаки, у ділянці хліборобських відносин, у кооперативному законодавстві, у відносинах у щораз ширшій прифронтовій смузі, у ділянці тіловиховання і т. п. — було щораз гірше. Виявилось, що весь „нормалізаційний” шум потрібний був полякам виключно тільки для виборчого компромісу, поза який вони ніякого поважного порозуміння не хотіли.

Польська „нормалізаційна” гра була дуже цікава і вона повинна перейти до історії, як зразок „зручності”, як уряд разом із польським громадянством свідомо і пляново перекреслили останню нагоду бодай злагодити відносини на польсько-українському відтинку, якщо не можна було розв'язати цієї проблеми. Отож урядові чинники покликувалися все на опозиційну польську шовіністичну вулицю, як той чинник, що „шкодить порозумінню”. Тимчасом одночасно державні чинники не тільки в найменшій мірі не впливали, щоб *залежна від уряду* (його субвенцій та інших привілеїв) польська преса змінила супроти українців і справи порозуміння свій тон, і не тільки в тому дусі не впливали на залежні від себе прерізні польські піввійськові, громадські і т. п. організації, але — навпаки — високі державні урядовці брали участь у всяких зборах, які приймали гострі нацьковуючі протиукраїнські резолюції та — бувало — у канцеляріях воєвідських виділів безпеки деякі з отаких резолюцій були навіть передраговані в гіршому для українців дусі! Розпочалася

нагінка польських т. зв. громадських чинників проти самої засади якогонебудь порозуміння. Коли раніш, перед „нормалізацією”, ті чинники дорікали українцям за їх непримирність, то тепер почали бити на алярм, бачучи найбільшу небезпеку в їхній примирності, від якої буцім то зросте український „стан посідання”. Всі польські кола, однаково державні як громадські, охопила дурійка „боротьби за польський стан посідання”. З приводу „української небезпеки” говорили на масових польських вічах і зборах та друкували у щоденній пресі найбільші нісенітниці. Їхнім клясичним висловом був відчит проф. Е. Ромера на „громадянських зборах” у лютому міс. 1937 у Львові та складений у формі меморіалу урядові з підписами 85-ти всяких польських організацій та установ. Українські діячі (м. ін. проф. В. Кубійович та голова РСУК інж. Юліян Павликовський) спростовували у пресі наскрізь фальшиві статистичні дані, що ними оперував польський професор, всеодно ані він, ані його звеличники тих спростувань не брали під увагу і далі покликувалися на видумані цифри. До того ще на овиді практичної національної політики появився — поруч із вулицею — ще третій чинник: польські військові кола. Розполітикування у польській армії (про яке ще буде мова даліше) прийняло небували до того часу форми саме на відтинку національної політики. У Люблині, Луцьку, Бересті, Львові, Тернополі і Перемишлі рі-

шальний голос мало вже не воевідство, лише військо та КОП і підпорядковані військовим чинникам станиці „Секретаріату порозуміння польських суспільних організацій”, якого основником був ген. Токарежівський. Останнім актом „примирної” польської політики з ери „нормалізації” було вивласнення площі „Сокола Батька” у Львові: думка про те, щоб позбавити українців їх єдиного великого спортового майдану, зродилася саме у тому „Секретаріаті порозуміння”, після чого підхопили її та перевели в діло військові кола. Майно „Сокола Батька” з майдану викинули, всю площу забрали, на паркані вималювали величезний напис „Політехніка львівська” і при вході поставили стійку. Розмови про рекомпензату у формі якоїсь іншої площі у Львові (вільних площ була велика сила) так і до кінця серпня 1939 нічого українцям не дали.

Замість поправки відносин, настало даліше їх загострення. Зголошений УПР проект автономії для українських земель у Польщі польські урядові кола та вся польська преса прийняли як якийсь протидержавний виступ та як „наслідовництво взорів Генляйна”, дарма, що самі поляки казали про автономію для українців у 1921 р. і в власному законі з 1922 року, себто тоді, коли ще ані поляки ані українці не знали про існування Генляйна. Коли відносини щораз гіршали, а над Європою густішали політичні хмари, деякі польські одиниці намагалися навязати знову розмови з українцями. Робив це на

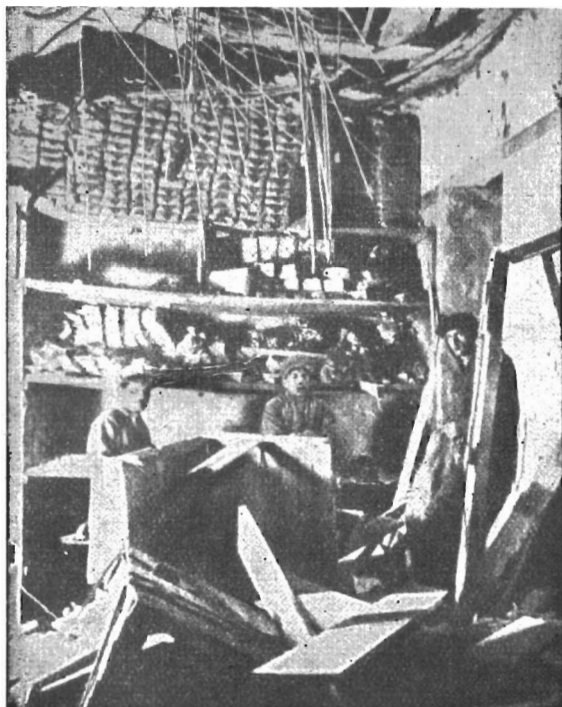
львівському ґрунті колишній львівський та познанський воєвода граф П. Дунін-Борковський, один із тих кількох східньо-галицьких дідичів, які протестували у Варшаві у 1930 році проти „пацифікації”, що — мовляв — самі поляки революціонізують українське село. Думкою гр. Борковського було саме робити „порозуміння здолу”: створити якесь таке польське громадське тіло, яке могло б протиставитися польській вулиці та засвідчити перед Варшавою, що не всі поляки в краю думають категоріями Ромера - Грабського. З його ініціативи (формально за запросинами трьох поляків та трьох українців) відбулося в одній малій приватній харчівні у Львові кілька сходин кільканадцяти польських та українських діячів із різних політичних партій і груп, м. ін. члени „Стронніцтва Людового” і ППС, і польських католицьких кол і консервативних. Сходини мали неофіційний та інформаційний характер і мали дати приватним полякам матеріал для виготови відповідного меморіалу, що вони його предложили б найвищим державним чинникам. Коли останні такі сходини відбулися у червні 1939 р., то приватні українці почули, що найближчим разом на ті сходини приїде ген. Скварчинський, голова ОЗОН. Але вже не було коли...

Врешті, навіть на тих сходинах, на яких сходилися люди, що виступали радше у власному імені, ніж в імені якогонебудь колективу, тяжів теж проклін страху перед польською вулицею. І так чільний член

польського Стронніцтва Людового вправді признавав, що колонізація у Галичині навіть з польського господарського погляду не має сенсу, проте рішуче відмовився, щоб він міг підписати меморіал, в якому було б домагання припинити колонізацію! Той страх, щоб польські земляки не запідозрили нікого з польських діячів та політиків, що вони мають якісь звязки з українцями, був такий всезагальний, що високі державні урядовці у Варшаві боялися навіть у ресторані чи в каварні стрінутися з кимось із знайомих українців. Начальник одного відділу у міністерстві закордонних справ п. К. хотів просто поінформуватися безпосередньо в українців, яка причина невдачі „нормалізаційної” спроби та як вони собі уявляють дальший розвиток подій. Його знайомий, один польський публіцист, мав улагодити приватну зустріч кількох (найвище 4-ох) осіб. Однак листа у цій справі до одного українського діяча переловила й прочитала тайна польська цензура і начальник відділу безпеки з львівського воевідства прискаржив п. К. перед його зверхниками, що він веде з українцями якісь „коншахти”. Так бодай він сам оповідав отому польському публіцистові, відмовляючися від умовленої вже зустрічі. Казалося, що „по вакаціях”. Але по вакаціях 1939 року було вже трохи пізно...

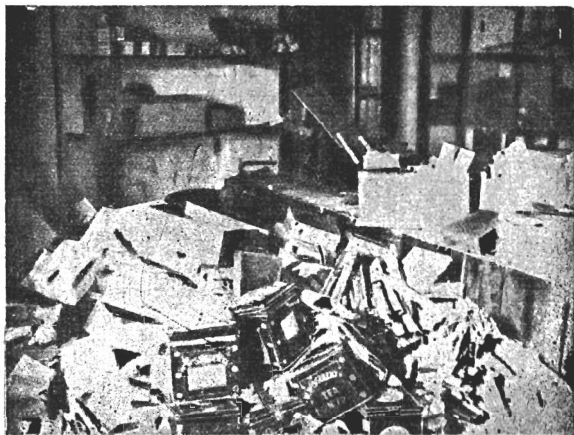
Чи дивниця, що серед таких відносин щораз більше прихильників здобувала собі серед непольських народів у Польщі думка, що примирна політика з Польщею, як дер-

„Вищість” польської культури. — „Пацифікація”
1930 р. в Східн. Галичині.

Зруйнована бомбою роздільня кооперат. централі
„Центросоюзу” у Львові.

**Польська вулиця гуляє... „Пацифікація” в 1930 р.
в Східній Галичині.**

**Одна з численних зруйнованих кооперативних крамниць
підчас „пацифікації”.**

**Одна з численних зруйнованих читалень: подерта театр-
янавіса, пробитий колом портрет Т. Шевченка.**

Польща як „забороло християнства”.

Паде баня... м. Крилів, грубешівського повіту. Під руїнами цієї церкви загинув поляк, що насміхався з нашої відправи...

Церква в м. Крилів по зруйнуванню.

Поворот дикунства.

Зруйнована церква в с. Каленчиці, пов. Холм.

Зруйновано стару церкву з XVI. ст., а святотатська рука не завагалася викинути ікони з церкви. Село Розтоки, холмського повіту.

жавою, та поляками, як народом, неможли-
ва, бо у практиці її не можна перевести? Та
що — послідовно — революційний рух об-
хоплював не тільки молодь своєю романти-
кою, але ставав *політичною концепцією*, що
її накидала українська дійсність у Польщі.
Чи дивниця, що тому ніякі польські репресії
не зупинювали підпільно-революційної ак-
ції, яка інколи притихала то знову вибуха-
ла, а проте тривала безупинно, маючи *що-
раз краще політичне і психологічне під-
ложжя*, яке витворювалось через безглузду
польську національну політику. Від 1921. до
1938. р. відбулось самих лише українських
політичних процесів у Польщі — 814, з 3.847
обвинуваченими. З того 16 осіб дістало за-
суд смерти, 121 осіб кару вище 10 літ вязни-
ці, але в такому 1934 р. засудили українців
у політ. процесах разом на 1120 літ вязниці,
у 1938 р. на 900 літ! Гинула молодь на шибе-
ницях і по вязницях, але не вирікалася своєї
революційної акції, яка мусіла приходити,
як реакція на терпіння цілого народу. До-
даймо до цього політичні процеси біло-
руські і німецькі — побачимо, що Польща
жила вічно на вулькані, але польські уряди
тільки той вулькан підсичували: вони гада-
ли, що придусять вогонь, замкнувши його
на вязничну колодку! Єдина політична нау-
ка, яку польські політики витягали з рево-
люційного руху національних меншин були
— поліційні репресії та ще більший натиск
усього режиму. З відомими вислідами.

ПОЛІТИКА СУПРОТИ НІМЕЦЬКОЇ МЕНШИНИ

Коли українська проблема у Польщі була з усіх меншиневих проблем найповажніша з уваги на само число українців і розміри суцільної території, що її вони займали, то німецька проблема — як проблема внутрішньої політики — була найгрізніша з уваги на безпосередній зв'язок із *закордонною* політикою. Стаття VII. ризького мира з 18. III. 1921 року казала про мовно-культурні та релігійні права поляків на терені ССРСР та українців, росіян і білорусів у Польщі, але стаття V. заявляла, що договірні сторони стримуються від „якогонебудь вмішування до внутрішніх справ другої сторони”; у практиці теж ані польська закордонна політика супроти ССРСР, ані офіційна політика ССРСР супроти Польщі не навіязувала до національної внутрішньої політики у другій державі: національна політика була фактично признана внутрішньою справою обох держав у повному того слова розумінні. Що інше з німецькою меншиною. Передусім договір про охорону національних меншин був інтегральною частиною версайського договору з 28. VI. 1919 у тісному зв'язку з його 93-ою статтею про національні меншини у Польщі, і тому Німеччина, яка підписала версайський договір, мала *формальне* право стежити, щоб він був дотриманий у пункті, який торкався німецької меншини, та *фактично* цього права ніколи не зреклася. Далі: у зв'язку з постановою ради амбасадорів у справі Горішнього Шлеська з 20 жовтня 1921 року Польща і Німеччина підписали 15 травня 1922 року

конвенцію, яка у своїй III. частині казала про охорону меншин та в VI. частині покликувала до життя горішньо-шлеську мішану роземчу комісію (під проводом швайцарця Кальондера) та роземчий трибунал; ця конвенція вигасла щойно 15. VII. 1937. Таким робом Німеччина мала ще більші права безпосередньо турбуватися долею своїх земляків у Польщі, зокрема на території шлеського воєвідства, яке теж єдине з усіх інших воєвідств у Польщі мало автономію з власним соймом. Німецька меншина у Польщі користувалася підтримкою сусідньої рідної великодержави на терені Ліги Націй, особливо після льокарненської умови з 16. X. 1925, коли то делегат Німеччини зайняв постійне місце у Раді Ліги. Коли 13. IX. 1934 мін. Бек „виповів” меншиневий договір, щоб звільнитися зпід неприємної — хоч по суті лиш формальної — контрольної процедури Ліги Націй, викликуваної меншиневими жалобами, — Німеччина негайно заявила Польщі, що вона не буде байдужою на долю німців у Польщі.

Німецька закордонна політика, яка намагалася розв'язати територіальний конфлікт з Польщею, який тільки для Польщі „не існував” та який проте так довго був, як довго стан, витворений версайським договором, не задовольняв Німеччини, — трактувала справу німецької меншини у Польщі однаково важною, як справу правно-політичного стану Данцігу чи відрізання Східніх Прус від решти Німеччини поморським коридором. Від націонал-соціалістичного перевороту у Німеччині йшли спроби поладнати всі конфлікти з Польщею мирним шля-

хом. Договір з 26. січня 1934 і заяви німецького та польського урядів з 5 листопада 1937 були наймаркантнішими назверхніми проявами тих спроб. Але смертельним гріхом польської політики було, що між закордонною політикою Польщі та внутрішньою існували „ножиці”, які не тільки дискредитували міністра закордонних справ, але у пропасть гнали цілу державу, узалежнюючи розв'язку проблеми величезної державної ваги — від адміністративних качиків із маленьким і вузьким світоглядом.

На польсько-німецькому відтинку бачимо подібні польські вихиліси, що й на польсько-українському. Раз казали про українців, як про „великий братній славянський нарід”, супроти якого нарід польський стосує ягайлонські засади „за вашу і нашу свободу”, то знову не признавали взагалі існування українського народу у Польщі, тільки „руського” або „русинського” племені, зішрубованого урядовою статистикою до несповна 4-мільйонного колективу, поділеного ще на прерізні „регіональні” породи. Те саме з німцями: раз Ілзудський та Мосціцький приймали представників німецької меншини на офіційних аудієнціях у Бельведері та на Замку и оформлювали свої приречення у міжнародних зобов'язаннях, то знову до цілої західньої і північно-західньої Польщі підходили як до *виключно* чисто польського краю, з якого треба викоринити всякі сліди німецького матеріяльного та духового стану посідання. І в офіційних заявах міністрів внутрішніх справ, освіти та хліборобства і в усій польській пресі політика супроти німців у Польщі зводилася до

„віднімчування західніх кресів”. Як довго Німеччина була слаба, так довго та політика вдавалася: вдавалося вивласнювати німецьку земельну власність, бойкотувати німецьких купців і ремісників, викидати німецьких робітників, виселювати громадян німецької національності, ловити німецькі душі, натиском супроти батьків залежних від польських працедавців втягати німецькі діти до польських шкіл, шиканувати німецькі господарські й культурні установи й організації, робити спорадичні погроми, та вічно й безупинно ображувати безпримірним „ікацовим” тоном польської преси. Очевидно, що зі зростом сили німецької держави та політика мусіла мати свої наслідки у реакції цілої німецької державницької потуги. Виключно чуттєвий, емоціональний чинник, яким польська державна влада кермувалася у своєму підході до проблеми німецької меншини, будучи в цьому одностійною з широкою польською вулицею, кидався тим яскравіше в очі, що німці у Польщі станули були відразу на ґрунт легалізму. Їхні парламентарні представники завжди підкреслювали свою лояльність св. проти Польщі. як держави, та ніколи у формулюванні свого політичного кредо й актуальних вимог навіть не заторкували питання якихось територіальних змін, обмежуючись виключно до оборони своїх меншиневих культурно-господарських та соціальних прав! Пригадаймо собі, що коли в українському громадянстві йшов спір між табором легальної (еволюційної) та нелегальної (революційної) боротьби, то українська легальна публіцистика вказувала саме на становище німецької меншини у Поль-

щі, як на клясичний приклад спокійної еволюційної боротьби!

Таким робом і становище німецьких провідників у Польщі і підхід німецької закордонної політики давали — здавалося — надзвичайно підхожий ґрунт для мирної полагоди німецької меншиневої проблеми. На жаль, польські державні діячі всі нагоди, і внутрішньо - державного і міжнароднього характеру, прогайнували, займалися маленькими справами *ad captandum vulgus*, зате легковажили собі справи напrawdę великі. *Українська та німецька меншинева проблема у Польщі, хоч зовсім інші, проте обидві були такими проблемами величезного державного значіння, що нерозв'язання їх впродовж 20-ти літ і повне злегковаження їх стало одною із безпосередніх причин розпаду польської держави. Це така історична правда, якої ніяка софістика оборонців польського режиму не всилі захитати.*

Статистичних цифер і конкретних фактів не наводимо просто тому, що найважливіші з них у хронологічному порядку списані у 2. т. „Білої Книги”, до якої відсилаємо цікавих. З описаної там історії польсько-німецьких відносин за 20 літ існування Польщі вражає особливо безконечна черга інтервенцій, протестів і застережень офіційальних німецьких чинників у польському міністерстві закордонних справ чи його берлінській репрезентації — в справі переслідувань німецької меншини. Німецькі консуляти та німецьке посольство у Польщі було примушене засипувати Берлін вістками про незадовільну долю німців у Польщі. У відповідь на всі інтервенції німецьких чинників *завсідн*

польське міністерство закордонних справ давало відповіді, що „розгляне”, „не знає, але питає”, „жалує”, „впевняє, що воно не повториться”, „висловлює віру, що відносини поправляться” і т. д. і т. д. *Ні в одному випадку приречення не було дотримане!* З усіх воеводів у Польщі *найдовше* урядовав Гражинський на Шлеську, який мав лише дві журби: „віднімчувати” Шлеськ та на льокальному терені поборювати Корфанто-го. Шлеський сойм став пародією автономії і був клясичним зразком, як то *формальна* автономія краю може бути використана для повного верховодництва одної національності над другою.

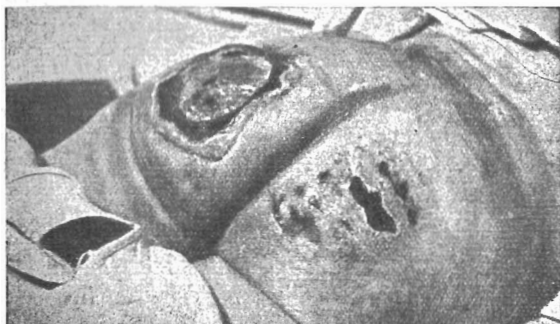
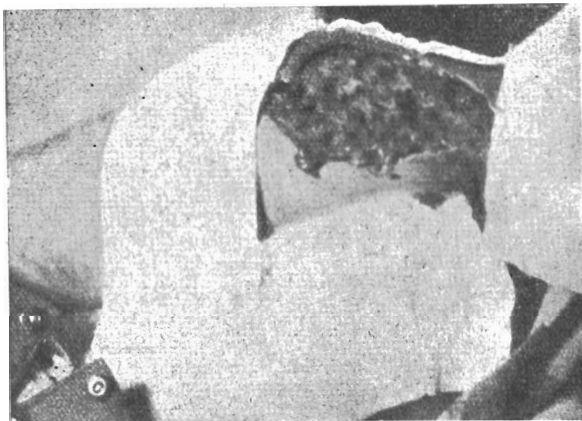
Ніодна меншина в Польщі не користувалася симпатіями польської державної верхівки та громадянства, бо кожна з них була в їх уяві „чужим” і небезпечним елементом, якого можна позбутися тільки чимшвидшою повною асиміляцією. А проте справжньою ненавистю обдаровували поляки у своїй масі тільки дві меншини: українців та німців. Замість приєднати їх собі, як елемент, що може бути дійсно небезпечний для держави, зробили все, щоб їх відштовхнути. Замість використати кожну нагоду для злагіднення проблеми, загирили всі нагоди і доводили до щораз більшого загострення відносин. У висліді мали ми настрої українського села, яке мріяло про пімсту над поліціянтom, та війну з Німеччиною. „Вартоломейвська ніч” у Бромбергу була виявом тієї примітивної ненависти, що проявлялась у перманентних „пацифікаціях” на зах.-українських землях. Немов кров українців і кров німців могла врятувати Польщу! Замість врятувати її — втопила її у собі та в крові польській...

БІЛОРУСИ, ЛИТОВЦІ, ЖИДИ, РОСІЯНИ

Нерозв'язання проблеми інших національних меншин у Польщі не мало вже для держави таких трагічних наслідків, як злощасна політика супроти українців і німців, але у сумі — очевидно — збільшало внутрішньо-політичний хаос та накопичувало труднощі, які лише виснажували енергію на непродуктивну боротьбу з власними громадянами та на мобілізацію їх — проти держави. Зрештою, супроти всіх інших менших зберігала польська політика більше-менше ті самі прикметні риси, що й супроти українців та німців: була повна суперечностей, була хитка, непродумана, нелогічна і нещира, підтягана силоміць під ендецький знаменник „паньства народового”, та у висліді замість збільшити чисельно, матеріально і духово польський національний стан посідання коштом меншин — збільшила лише кількість внутрішніх ворогів держави.

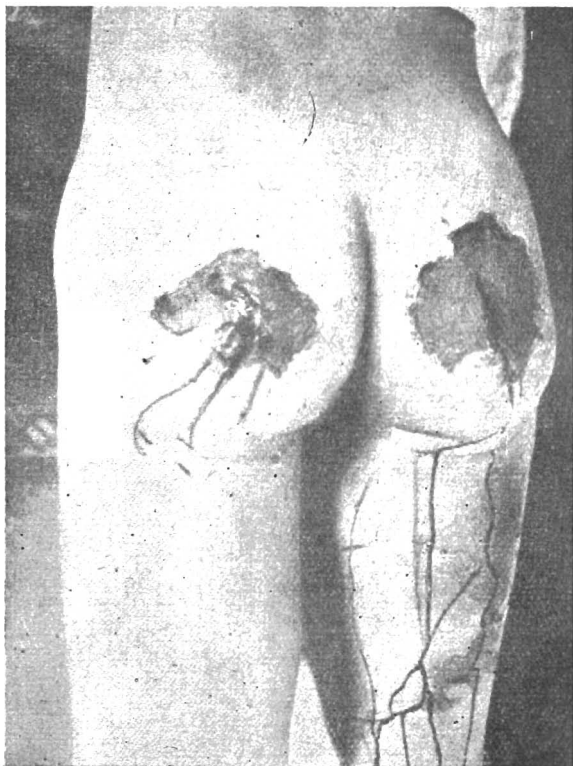
Білорусів поляки відразу легковажили собі, обіцяючи собі проковтнути їх швидко і безболісно. Найбільшу білоруську угодовецьку чи просто польонофільську групу Тарашкевича, яка мала у першому польському виборному сеймі 5-ох послів, польська національна політика загнала до комунофільського табору і замість сперти польську державність на білоруських землях на поміркованих білоруських елементах, міністр судівництва Мейштович зааранжував у 1927 році ославлений процес „Білоруської Громади”, в якому акт обвинувачення нама-

Несамовиті звірства.
„Пацифікація” 1930 р. в Східній Галичині.

Так виглядають помасакровані жертви „пацифікації”.

Ганьба XX. століття.

Одна з тисячних жертв польських поліційно-військових звірств підчас „пацифікації” 1930 р.

гався представити весь білоруський національний рух у Польщі, як сепаратистично-протидержавний та радянофільський. Який політичний сенс могла мати така тенденція супроти білорусів, яка червоною ниткою тягнулася аж до самого кінця, — Бог один відає! Від 1930-го року старости не впустили до сойму ніодного білоруса; тоді ввійшов туди вже тільки один-одніський білоруський посол, і то з т. зв. державної листи виключно лише завдяки бльокові з українцями, які всупереч усім виборчим „чудам” здобули поважну кількість мандатів. Безпосередньо перед війною на Західній Білорусі „все мовчало”. Не було ніякого шкільництва, була заборонена преса (тільки в польській мові виходили спорадичні бюлетени з білоруського життя, відбивані на шапірографі), були закриті установи. Погромниками білоруського життя були — після Мейштовича — головні дві особи: виленський воевода Боцяньський та архієпископ Ялбжиковський. У Вильні залишилась була ще одна-одніська приватна білоруська гімназія; якось зайшов туди Боцяньський і розкричався відразу на цілий будинок, не тямлючись з гніву за те, що білоруси відважились помістити на стінах коридорів та клас власної приватної школи написи у рідній мові! Який характеристичний образок для ментальности високого польського державного достойника! Таксамо бувало інколи з різними високими достойниками з західньої Польщі, які підчас ферій приїздили до

східньо-галицьких літниць та вперше чули тут, як українські селяни говорять по українськи: вони обурювалися, як місцева влада може „дозволити” на таку ересь та запевнювали, що коли б вони тут мали владу, то такі „протидержавні вибрики” не мали б місця! Просто неімовірно, але правдиве... Знову Ялбжиковський нищив на церковному відтинку сліди білорусів та безоглядно переслідував білоруських духовників. М. ін. переніс на глухе село пароха костела св. Миколи у Вильні, о. Станкевича, колишнього посла та одного з чільних культурних білоруських діячів.*) Білоруська проблема

*) Польська церковна політика — це окрема тема. На західних і центральних землях Польщі польський клир — здебільша ендецький, корфантивський або вітосівський — займався менше будовою святинь, більше боротьбою з післятравневим режимом. Зате на сході римо-католицька церква стала одним з головних засобів асиміляційної політики і тамошні римо-кат. духовники стояли в найтіснішому звязку з адміністраційною владою та такими її експозитурами як СППОС. Коли на корінно-польських землях нерідко один костел приходив на 2—3 села, то на українських землях досить було кількох римо-католиків у селі, щоб виринав «косцюлок». Польський клир належав до найбільш нетолерантних і шовіністичних чинників у польському громадянстві. Виїмок творила група, що гуртувалася біля журналу «Орієнс» єзуїта о. Яна Урбана, який виступав проти тези, що лише римо-катол. духовенство покликане притягати схід Європи до католицизму. Зрештою, римо-кат. церква у Польщі була справжньою церквою «мілітанс» супроти неполяків, а «місійна» акція римо-кат. духовенства йшла рука-в-руку з такою самою акцією КОП-у. Зїзди католицького духовенства обох обрядів у Пінську не давали у практиці ніякого позитивного хісна.

зводилась для польських державних діячів та для польської публіцистики до питання: „чи взагалі білоруси існують, чи ні?“, хоч навіть опублікована статистика з 1931 р. призначала 989 900 білорусів. Відповідаючи „ні“ вони заспокоювали свою політичну совість, яка казала їм боротися з міражем „неіснуючого“ народу. Дійшло до того, що деякі самі поляки, напр. пос. Полчинська з Віленщини, колишня активна діячка ПОВ, голосно перестерігала перед самообманом, що білорусів „нема“, але це були голоси вопіючого на пустині.

Той сам воевода Боцяньський „не признавав“ литовців. Уже перед його приходом виленські ендеки знімали крик з приводу „небезпеки“, яка грозить Віленщині через те, що у Вильні литовці були власниками кількох кам'яниць! Пішли були ревізії по тих кам'яницях та заборони всяких культурно-господарських литовських організацій і установ. Коли в половині березня 1938 р. між Польщею та Литвою прийшло наведення нормальних дипломатичних зв'язків і з цього приводу обидві держави обмінювались куртуазійними заявами, литовці у Польщі — зрештою досить нечисленні — обіцявали собі поправи своєї долі. Воно лежало бодай у льогіці нової ситуації. Але льогіка не грала ролі у польській національній політиці. І сам Бек жалувався перед сенаторами ООН-у, що він не може вимогти на п. Боцяньським ліберальнішого відношення до литовців, що утруднює йому

політику супроти Литви. Інша річ, що коли б п. Бек хотів, то міг був поставити справу так, що думка воевідського кацика не була б рішальною, тим більше, що п. Бек не належав до людей, яким чуже було поняття енергії.

Із проблеми нетериторіальних народів найскладнішою була безумовно проблема жидівської меншини, розсіяної по всій державі з кількома осередками у центральній і східній Польщі та з другою після Нью-Йорку найчисленнішою у світі жидівською громадою у Варшаві, численнішою від усього жидівського населення у Палестині (352.559 жидів згідно з переписом у 1931 р., себто 31,1% мешканців столиці). Жиди були сильні своїм числом (поверх 3 мільйони), впливами свого капіталу (у банках, промислі і торгівлі), впливами інтелігентських сил (із вільних професій напр. на 8.864 лікарів у Польщі було 3.125 жидів, себто 35%) та впливами журналістів-жидів. Коли у польському громадянстві почав в останніх пяти роках наростати сильний антисемітизм, то він виявлявся у таких самих безплянних вибухах, як безплянна була раніше погоня за асимілянтами. Ще у 1929/30 р. у польських високих школах було 8.467 студентів-жидів. Потім раптом прийшов не тільки „нумерус клявзус“, але й прийшли напади з ножами на жидівських студентів та такі безупинні авантури на високих школах, що до найгостріших суперечок доходило серед польської професури (одні професори по-

турали ендецькій молоді, якої були протекторами, інші вносили до міністра освіти протести) та тримали в напрузі весь державний апарат. Вже за ОЗОН-у господарський антисемітизм ввійшов до офіційної програми та був проголошуваний навіть устами міністрів з соймової трибуни. А проте одночасно один з найбільших антисемітів у Польщі, В. Студніцький, у своїй публікації „Справа польско-жидовська” писав буквально: „Участь жидів у польській господарці є така велика, що раптово відсунути їх неможливо, а протижидівська революція, яка мала б на меті вивласнити їх і вигнати з краю, була б катастрофою, розпутала б тільки дикі інстинкти та ввела б насильство і вбивства у внутрішні відносини держави”. На іншій сторінці той сам автор змальовує найчорнішими фарбами образ катастрофи, яка впала б на Польщу, коли б раптом вимігрували з держави всі три мільйони жидів: на Маршалківській вулиці у Варшаві більшість крамниць була б зачинена, велика діляниця Налевок та околиці стояла б немов вимерла, велика частина фабрик станула б, треба би зменшити кількість потягів і т. д. Все ж, усі в Польщі здавали собі справу, що треба підтримувати жидівський еміграційний рух. Значить, в інтересі поляків лежало, щоб головний заморський центр притягання жидів, Палестина, міг якнайбільше жидів прийняти. Тимчасом польська вулиця, підтримана ендецькою пресою, страшенне тішилась, що жидів бють араби в Па-

лестині, дарма, що це була лише англійська тактика, яка раз вигривала жидів проти арабів, то знову аранжувала арабську протижидівську війну, щоб мати притоку відмовитись від декларації Бальфура, яка стала Англії вже непотрібна. — Подібну політику з жидами робили поляки. У 1925 р. уряд Владислава Грабського заключив офіційну і формальну угоду з жидами. Між прем'єром держави та лідером сіоністів д-ром Леоном Райхом відбулась урочиста виміна декларацій на парадному зборищі у президії ради міністрів. Міністром освіти і віроісповідань, отже керманічем ресорту, який зрєсбив різні обіцянки жидам, був тоді брат Владислава Грабського, Станислав, відомий ендецький лідер, той самий, який переконував Тугута, що „утраквізаційний” шкільний закон вийде на добро українців. Той самий Грабський перейшов швидко після травневого перевороту до табору підсудчиків разом із групою „молодих” Шталя-Грабика та був одним із промоторів антисемітського руху! У національній політиці у Польщі не треба було навіть людей змінювати для ведення раз такої, то знову цілком протилежної лінії: адже таксамо було з українцями, коли той сам Перацький раз не признавав взагалі української проблеми, як проблеми політичної, та видумував „лемківську націю”, то знову приїздив до митрополита Шептицького просити його, щоб „впливав успокоююче” на український клир і все українське громадянство; таксамо було

зі Складковським, який міг переводити „паціфікацію” і робити „нормалізацію”; так само було з ген. Токаржевським, який міг провадити у Львові надзвичайно примирні розмови з українцями, заявляючи, що замирення на польсько-українському відтинку є передумовою польської оборонної сили, то знову творити проти українців СППОС і розкидати з військових аеропланів проти українські летючки з власним своїм підписом! Очевидно, що й жиди не могли мати ні до таких людей, ні до такої державної системи і такої держави довіря, тим більше, що вони були знаменито свідомі власної сили у польській державі та слабости цієї останньої.

У Львові, „твердині польщини”, відзначеної хрестом „віртуті мілітаріс”, популярною була характеристика міського стану посідання: „польське уліце, жидовське камєніце”; напр. на вул. Сикстуській від Легіонів до Словацького були тільки 2 камєниці не-жидівські: Ігнатовича та „Народньої Гостинниці”, потім прилучились до них ще камєниці ПКО та ПАСТ-и (Польської Акц. Сп. Телефонів). Студницький запевнює, що 3/4 торгівлі у Польщі було в руках жидів, та що у промислі відсоток жидів хитався між 23⁰/о (шкляні гути) і 54⁰/о (вовняний). Директорами двох найбільших (поруч із Банком Польським та Рільничим) банків — ПКО та БГК (Банк Краєвого Господарства) були вихрести (Грубер і Гурецький), головою найвищої палати контролі був вихрест

ґен. Кшемінський. Появились були великі книжки-альбоми про ролю жидів у відродженні Польщі, про участь жидів у польському визвольницькому русі, про поляків жидівського походження. Все воно безумовно вказувало на складний характер жидівської проблеми у польській державі. А проте хитання польської національної політики і на тому відтинку довели до того, що жиди були однозгідні з польським націоналістичним табором щодо закордонної політики, але зрештою були супроти польської держави та її режиму щораз більше насторожені та щораз більше маркували своє офіційно - опозиційне становище. Дійшло до того, що в останній бюджетовій сесії останнього сойму жидівські послі голосували демонстраційно проти бюджету, дарма, що польські політики завжди підкреслювали, що голосування проти бюджету, як проти державної конечности, вони утотожнюють не з опозицією проти даного уряду, але проти самої держави.

Навіть супроти росіян, яких польська статистика з 1931 року нараховувала на 138.700 душ, польська політика провадила негарну гру. Були це залишки старої російської бюрократії, трохи купців, трохи духовників. Поляки взяли своє першим ділом вимазувати сліди русифікації: розібрали її символ, православний собор на Саському майдані у Варшаві (що правда, розбирали його щось 6 літ, викликаючи цим поспіхом безліч дотепів на тему польської госпо-

дарки). З тою самою метою „дерусифікації“ взялися „ревіндукувати“ православні святині на Холмщині і Волині та потім просто руйнувати їх, хоч політика та була звернена вже не тільки проти росіян, але й проти українського місцевого населення (назагал зруйнували 189 православних святинь, та 149 перемінили на костели, а 50 церков залишили для православних Холмщини і Підляшшя). Але з другого боку московське православне духовенство та галицьких москвофілів вічно вигравали проти українців, використовуючи теж назву „руські“, який для поляків із Королівства був однозначний з російським, для термінологічних штучок у некористь українців. І хоча з реальних вартостей польська держава нічого своїм громадянам-росіянам та тим, що за них подавались, не дала, проте підтримувала тією своєю грою російський націоналізм, маніфестуючи присутністю старостів на щорічних „святах русскої культури“ по різних галицьких містах і містечках призначення факту існування росіян у Галичині. Штучно зберігаючи російський характер Церкви православного українського населення, польська політика ставилась одночасно до тої самої фаворитованої російської православної митрополії та російського духовенства не як до групи, на яку можна було б спіратися державність, тільки як до знаряддя для боротьби з українцями, себто не як до якогось чинника позитивного і конструктивного (у теорії), лише як до чинника не-

ґативного, але кон'юктурно для актуальної політики вигідного...

Всі підсумки всіх уваг на тему польської національної політики можна зібрати в одному реченні: коли Пілсудський казав, що найкращою політикою супроти національних меншин є політика чесна (*uczciwa*) та поручав землякам провадити чесну політику, то в дійсності політика польської держави супроти всіх її національних меншин була зразком політики нечесної.

СТАТИСТИЧНА ПОЛІТИКА

Зпоміж усіх наук, з яких кожна змагає до того, щоб пізнати правду, статистика є тією наукою, що сама має проповідувати правду. Цифри, факти, дані, найбільше сухі еляборати, позбавлені всякої прикраси, якої не потребує правда: все воно має стверджувати фактичний стан, який щойно з черги мусить служити, як вихідна точка міркувань та як площина дії. Скажете: нема правди в світі й кожна правда буває людськи фальшована відповідно до їх смаку та потреби. Не будемо вглиблюватися у філософію життя. Обмежимося до ствердження одної аксіомної політичної тези: хто хоче добре і правильно кермувати державою, той мусить передусім знати всю *правду* про неї, до якої належать правдиві цифри про її територію, число населення, національний та віроісповідний характер того населення, стан його грамоти, стан краєвих запотребувань, стан виробництва і т. д. і т. д., себто все те, що саме належить до державної *статистики*. Коли навіть ми згодилися би з цинічною максимою, що „не можна не брехати” та хотіли б її застосувати до проблем статистики, то могли б допустити одну практичну можливість: щоб інколи правду про

свій край, свою державу, скрити перед чужими. Але в ніякому разі не можемо догнатися якогонебудь сенсу, щоб державна верхівка казала своєму статистичному апаратові так працювати, щоб вона сама, державна верхівка і той сам статистичний апарат, не кажучи вже про ширші кола рідного громадянства, були обріхувані й не знали правди! Тимчасом фактом є, що деякі переважні ділянки польської статистики були так всеціло підпорядковані актуальній політичній тактиці, що образ відносин у державі, що його можна б витворити собі на підставі цифер, був постійно фальшований, при чому був здебільша фальшований ще й дуже неінтелігентно та хаотично. Щоб переводити свої актуальні політичні цілі — обманювали не тільки закордон, але й самого себе. Фальшивими цифрами, фальшивими статистичними даними так довго й уперто напомпували самих себе, державно-адміністративний апарат, та ціле польське громадянство, що всі вони почали в ті фальші глибоко вірити та обурювалися й ремствували, коли їм інші громадяни казали правду й офіційні фальші спростовували. Статистична політика в Польщі йшла рука в руку з пресою політикою (про яку ще буде окремо мова): замість спочатку пізнавати нефальшовану правду про все, що було для польської держави та польського народу важне, та щойно потім старатися з тієї правди виловлювати практичні вказівки й поуки та спіратися на тій правді свої постанови в політиці всіх

ресортів правління, — поляки мали цілком специфічний погляд на потребу й завдання статистики. Вони спершу кували суто-політичні тези, оперті не на фактах, лише на ідеологічно-партійних доктринах, і до тих тез, до тих доктрин, пристосовували статистику! У висліді виходило таке, що професори університету писали до уряду меморіяли за підписами десятків установ і організацій, м. ін. суто-наукових товариств, вживали цифер із офіційної статистики, і коли счинявся з того приводу шум, показувалося, що весь меморіал це один скандал, бо цифри, якими він орудував — наскрізь фальшиві (історія згаданого меморіялу проф. Е. Ромера про „Польський стан посідання на південному сході Річипосполитої” з лютого 1937-го року, зокрема його дані про оборот землею на сході й південному сході Польщі). Головний Статистичний Уряд з своїм директором Едвардом Штурм де Штремом мають в історії Польщі ту заслугу, що у величезній мірі причинювалися до задурманювання рідного громадянства та безпосередньо співпрацювали над витворенням тієї *атмосфери забріхання*, яка була одним із найбільш характеристикних, питомених рис польського державного життя, та стала одним із найважливіших спричинників упадку польської держави.

Кажучи, що наскрізь фальшива польська національна політика впливала з наскрізь фальшивого розуміння дійсного стану та можливостей існування і розвитку поль-

ської держави, з черги поглиблюючи весь фальшивий підхід польського громадянства до проблем польської держави, стверджуємо, що на службі політичної доктрини „панства народового”, на службі нетолерантності та різних експериментів польської національної політики на різних теренах — стояла й польська офіційна статистика. Докажемо це наше твердження аналізою статистики, що торкається українців у Польщі.*)

Перший перепис населення у Польщі був переведений у 1921 р., отже ще перед вирішенням правно-державного стану Східної Галичини. Через те тамошні українці той перепис збойкотували. Технічно переводили його молоді поляки з кол. Конгресівки. Очевидно, що тодішньою політичною тенденцією перепису було в першу чергу — дати аргументи польській дипломатії, яка заходила, щоб добути для Польщі затвердження її східних кордонів. Через те найбільші містерії діялися на найдалше на схід висунених землях, у воєвідствах тернопільському, поліському і виленському (цим останнім тут зрештою не будемо ближче займатися), щоб виказати теж в очах закордону значіння східно-галицької проблеми

*) Всі дані оперті на інформаціях, що їх автор дістав безпосередньо від Вп. Проф. В. Кубійовича, який був теж такий ввічливий, що переглянув цю статтю перед віддачею її до друку, за що слід йому скласти на цьому місці подяку.

та відірвати її від проблеми загально-української, у тодішній статистиці взагалі не було терміну „українець — український”, лише „русін, русінські”, при чому термін „русінські” був придуманий на те, щоб 1) не вживати терміну український і 2) не вживати терміну „руські”, який у кол. Конгресівці та на півн.-східніх землях був однозначний з „російським” (термін „руські” впровадили щойно „мовні закони” про мову у шкільництві, судівництві й адміністрації з 31. VII. 1924); таким робом не тільки в Галичині, але й на Волині, де назви „русин” ніхто ніколи не знав, а термін „руські” був тотожний з „русским” себто російським — появилися вперше „русини” та щезли українці. Поділ населення перевели тоді за віроісповіданням, мовою та національністю, але вислідів статистики щодо мови — чомусь не оголосили. Зате між статистикою національною та віроісповідною була величезна різниця. Згідно з першою — українців („русинів”) було у Польщі 3,898.000, зате згідно з віроісповідним поділом (греко-католики плюс православні на українських етнографічних землях) — 4,870.000. Із того останнього числа польська статистика зробила згору 600.000 поляками, 200.000 білорусами, 40.000 „ту-тешніми”...

Найбільш зближені до правди були тодішні цифри, що торкалися національної статистики на теренах воєвідств волинського і станиславівського. Зате найвеселіше вийшла статистика на терені воєвідства по-

ліського: не знаючи, як дати собі раду з розмежуванням тамошнього українського та білоруського населення, польські статистики просто прийняли як лінію поділу колишні границі російських губерній волинської, гродненської та мінської. На цій підставі повстав дивоглядний півостров білорусів здовж Буга — і так він попав до польських етнографічних мап. У повіті Кобринь була „постанова” соймику (!), що там мешкають самі поляки (!!), наслідком чого й перепис населення, роблений під доглядом та контролею староства, виказав там присутність аж 61,7% польського населення (39.600), хоч римо-католиків було ледви 3.500 душ (5.5%). Через те й польський географ Ромер (славний із тупоумности, що її виказав у своєму протиукраїнському меморіалі з безліччю статистичних фальшів), рисував на своїх мапах „польський остров на Поліссі”. Знову спеціальністю дрогичинського староства була „нація тутешніх”. На Холмщині й Підляшші, себто на землях зближених найбільше до польського етнічного масиву та через те призначених згори на найшвидшу асиміляційну акцію, ведену найбільш безпардонними засобами, українців та москалів записували масово як поляків, хоч число православних було там де-де більше, а православних поляків у 1921 році вже майже не було (коли й були в початках польської держави, то масово попереходили на римо-католицизм). Зате кількості тисяч українців - римо-католиків, які — як ві

домо — творили в нас цілу окрему проблему „латинників” — у польській статистиці зовсім щезло. Одночасно появилися неіснуючі раніш поляки - греко-католики: хоч ніхто їх у Галичині ніколи не знав, хоча кожний поляк глядів з призирством на греко-католицьку Церкву, а в очах адміністрації дві букви „гр.” на особистій виказці пенсента були достаточним доказом його меншевартости й через те ніякий справжній поляк 24 години не залишався би греко-католиком, — проте греко-католики - поляки були конче потрібні польській політиці, щоб ними шахувати єрархію греко-католицької Церкви. Через те появилася навіть окремий орган „Поляк Греко-Католік”, спершу в Кракові, потім у Львові та видаваний там — з польських військових фондів!

Таким робом перша польська статистика розпарцелювала українців просто поміж поляків, православних поляків, греко-католицьких поляків, „тутешніх” і білорусів і зішробувала їх до несповна 4-ох мільйонів душ, прозваних русинами. Вислід був такий, що навіть ніхто із поважніших поляків не вірив тій статистиці та вивязалася була ціла полеміка поміж самими вченими-поляками з приводу — коректур офіційної статистики! Інші цифри подавав Леон Васілевський, інші Крисінський в органі „Інституту дослідів національних справ” „Справи Народовосцьове”, але обидва відкидали офіційну статистику.

Знову інший вигляд мав перепис населення з 1931-го року. У ньому не було поділу на національність, лише на рідну мову та на віроісповідання. Як критерій рідної мови не була мова щоденного вжитку, тільки чуттєво найближча. Видно, що в головному статистичному уряді велися на тему національних критеріїв суперечки, наслідком чого був своєрідний компроміс: у поясненні для переписних комісарів сказано, щоб виповнюючи рубрику „ензик ойчисти” — питатися одночасно, яка мова „найближча”. Не диво, що така директива, яка теоретично допускала суперечність між суб’єктивним почуттям та об’єктивним фактом — давала чудове поле переписним комісарям для зловживань, бо вона давала їм вільну руку легковажити собі мову щоденного вжитку громадянина там, де це їм було вигідно, та не питалися про мову „найближчу” там, де це було невигідно (напр. на Холмщині, де чимало українців признавали себе українцями, говорячи по польськи).

У головному переписному аркуші „А” були тотожні поняття термінів „українські (руські, русінські)”. Однак на превелике диво, коли оголошено висліди статистики, то показалося, що в Польщі є 3,220.000 українців та аж 1,222.000 русинів! Звідки взяли ці останні та хто казав їх виловити з одної рубрики з українцями — того так і досі невідомо, дарма, що українська преса та українські послы в соймі вічно домагалися вияснення цієї загадки. Ніюдин польський

науковець того поділу не тримався, але в усіх офіційальних виданнях — також і для закордону — той поділ утримався. Тому, що статистику ведено по повітах, то знову від волі й „політики” кожного окремого старости залежало, чи в його повіті було більше українців, чи русинів. Напр. на Волині русинів (всупереч переписові з 1921 року, який українців там зовсім не признавав!) — взагалі не було, бо був це час, коли тамошній воєвода Юзевський ще кокетував українців та залежало йому, щоб занадто тамошніх українців не дразнити (що не перешкаджало, що в сензаційному судовому процесі поміж проурядовим часописом „Волинь” у Луцьку та місцевою організацією ендецької партії, — поляки з табору Юзевського доказували цифрами й фактами, як то саме за того воєводи пішов уперед процес польонізації Волині, краще, ніж пішов би був за влади ендеків: але це було щойно весною 1937 року, коли можна було вже скинути маску українофільства). Знов у Галичині „русини” появились інколи в повітах із найсвідомішим та найкраще зорганізованим українським населенням: це робив староста „на злість гайдамакам”.

Порівнюючи з переписом із 1921 року перепис із р. 1931 був ще більше фальшивий, під ще більшим натиском адміністративної влади. Але тому, що не було ніякої одностайної національної політики уряду — скрізь фальшівництво було інше. Українців та русинів (за мовним критерієм) ра-

зом було — за офіційальною статистикою — 4,440.000. Але за віроісповідним критерієм було їх аж 5,810.000, цебто на близько мільйон чотириста тисяч більше. З того кало 700.000 зачислено до поляків (православних та греко-католицьких!), 1,000.000 до білорусів, та не менше ні більше, лише поверх пів мільйона до „тутешніх”!!

Ця „регіональна” статистична політика, в кожного воеводи і старости інакша, доводила до прерізних куріозів. Отже на Волині, крім згаданого викреслення усіх „русинів” із 1921 року, щезло ще там ок. 70.000 православних поляків, записаних попередньою статистикою. Через те відсоток поляків зменшився з 16.7% на 16.6%, хоч на правду зріс, бо у 1921 р. було там римокатоликів 11.4%, у 1931 р. — 15.7% (приплив кольоністів та урядництва). Ці парадоксальні цифри дали саме притоку всім польським противникам Юзевського атакувати його за здогадний „відступ польщини в користь наступу українців”. Знову на Поліссі, куди прийшов був на воеводу ославлений полк. Костек-Бернацький, теорія „тутешнього народу”, як найлегчої посередньої стадії до повної польонізації краю, казала фабрикувати не просто поляків, як у 1921 р., тільки „тутешніх”. І вийшов такий куріоз, що за 10 літ панування Польщі між першим та другим переписом так високо зросла національно-політична грамота населення, що скількість „тутешніх” зросла з 4,9% до 62.5%, не тільки коштом україн-

ців, білорусів (які скорчилися на більше 40%!) і жидів, але навіть самих поляків! Поглядом у відсотках виглядало це так:

	українці	білорусини	поляки	жиди	тутешні
1921	9.8	48.4	25.6	10.7	4.9
1931	4.8	6.7	14.5	9.9	62.5

Коли ж узяти віроісповідну статистику, то зміни у вигляді населення були мінімальні:

	правосл.	римо-кат.	мойс.	інші
1921	79.4	7.3	13.0	0.5
1931	77.5	11.0	10.0	1.3

У кобринському повіті видно перестала вже обов'язувати постанова соймику, бо з близько сорока тисяч поляків впало їхнє число на всього 10.000 (8.8%), що знову дало притоку ендекам, які використовували ці циферні містерії для боротьби з режимом, щоб кричати, що на Поліссі „польськосьць в одвроце”! В дійсності число поляків за тих 10 літ зросло, бо з 3.500 (5.5%) у 1921 р. збільшилося до 9.000 (7.9%) у 1931 р.

У люблинському воевідстві лінія статистичної політики залишилася ця сама: ма-сово й безцеремонно вписувати православних на листу поляків:

	правосл. і гр.-кат.	з того лише українців
1921	156.000	63.000
1931	213.000	74.000

Зате у Східній Галичині фальші показали далеко більші, ніж у першому переписі. Це видно з порівняння статистики національної (мовної) з віроісповідною (у тисячах):

	гр.-к. і пр.	р.-к.	мойс.	укр.	пол.	жиди
1921	2.947	1.350	535	2.609	1.896	321
1931	3.240	1.696	568	2.795	2.314	391

З того видно, що у 1931 р. зачислено в одній тільки Східній Галичині до поляків округло 450.000 українців та 175.000 жидів.

Найбільші статистичні фальші торкалися — як уже згадано — тернопільського воевідства, що його всі польські офіційльні шкільні й військові та громадські чинники намагалися якнайшвидше спольонізувати, щоб польським етнічним муром відрізати найсвідоміший український елемент середньої смуги Наддністрянщини від українського масиву Наддніпрянщини. Офіційна статистика тернопільського воевідства виглядала так (у 1000 і ‰):

	укр. і „рус.”	пол.	жиди
1921	718 (50.0‰)	645 (45.0‰)	69 (4.8‰)
1931	728 (45.5‰)	789 (49.3‰)	79 (4.9‰)
	гр.-кат. і прав.	рим.-кат.	мойс.
1921	853 (59.5‰)	450 (31.3‰)	129 (9.0‰)
1931	874 (54.5‰)	587 (36.7‰)	134 (8.4‰)

Пригляньмося тим цифрам: римо-католиків було лише 31.3‰, але поляків нараховано там аж 45‰, різницю випозичуючи від греко-католицьких та православних українців. Більш-менше така сама різниця була в 1931 р.: з 36.7‰ римо-католиків зробилося аж 49.3‰ поляків. В першому випадку зарахували до поляків „лише” 135.000 греко-католиків та православних, у другому — 146.000! В такому тернопільському повіті одна третина греко-католиків мала бути

поляками: ніхто про це ніколи не чув ані не знав, поки їх чудесним способом не викрила офіційна статистика. Цю саму методу стосувала статистика на скрайньому західньому кінці Галичини: у такому ярославському повіті з 40.000 українців із 1921 року скорчилося їх число у 1931 р. до 11.000, а 60% греко-католиків зарахували до польської нації.

На прикладі-статистичної політики супроти українців можна зорієнтуватися щодо загальної вартості такої статистики, яка власне громадянство та власних державних керманичів обріхує щодо справжнього національного обличчя державної території. Не диво, що в Польщі ніякий поляк не знав, скільки в Польщі є поляків та скільки не-поляків. Така статистична політика разом із пресовою політикою у Польщі, про яку ще буде окремо мова, була головним винуватцем легенди про „30-мільйонову польську націю”, легенди, яка з черги штовхала Польщу на шлях цілком нереальної великодержавницької політики з міжнародними конфліктами та з неполадною справою около 40% населення держави, що належали до чужонаціональних колективів.

ЗАКОРДОННА ПОЛІТИКА

ЛЕГКОВАЖЕННЯ ГЕОГРАФІЇ ТА БРАК ПОЧУТТЯ МІРИ.

Закордонну політику кожної нації і держави визначає *географія*, себто географічне чи пак геополітичне положення народу (держави). Проблематикою закордонної політики є питання таких взаємин з сусідами, щоб нація (держава) мала можливо найкращі гарантії безпеки та найкращі умовини розвитку. Не було ще випадку у всесвітній історії, щоб міг встоятись нарід (держава) у вічній ворожнечі з усіма своїми сусідами. Добрі сусідські взаємини створюють атмосферу безпеки, необхідну для господарського розвитку та міжнародних торговельних зв'язків. Як погодити потребу згоди з сусідами з потребами природної політичної і економічної експансії — це саме завдання, що його має практично розв'язати закордонна політика. І розв'язка того завдання та її наслідки є єдиним критерієм, чи закордонна політика тієї нації (держави) була доброю, чи поганою.

Коли держава знаходиться між двома сильними сусідами, основною проблемою її закордонної політики є *вибір* між ними: в котру сторону звертаються більше власні

експансивні амбіції, котрий сусід небезпечніший з огляду на його експансивні на-
прямки, у котрого з сусідів шукати союз-
ника та на якій платформі? До політичних
аксіом належить ствердження, що нема
двох націй (держав) у світі, яких інтереси
покривались би на 100%. Такою самою
аксіомою є те, що найбільшою політичною
мудрістю (інколи життєвою konieczністю) є
вишукати між власними інтересами та інте-
ресами ближчих і дальших сусідів такі
спільні точки, щоб платформа співпраці бу-
ла по змозі найширша, з найбільшими для
себе користями.

Від зросту потуги Прусії та від початків
московської експансії на захід — дилемою
польської закордонної політики було пи-
тання: „*Німеччина чи Росія?*” Таксамо, як
для українців існувала дилема „*Польща
чи Росія?*”, — як для німецької закордонної
політики важна була дилема „*Франція чи
Росія?*”, як для Сполучених Держав стриж-
нем закордонно-політичних питань є диле-
ма Атлантийського чи Тихого Океану. Так-
само, як для німецької закордонної політи-
ки міродайною стала теза Бісмарка, щоб ні-
коли не допускати до одночасної ворожнечі
з Францією і Росією, а злегковаження цієї
тези Вільгельмом II. примусило Німеччину
у світовій війні воювати на два фронти,
таксамо порозуміння між Польщею і
Росією двічі перекреслило суверенність
України (андрусівський та ризький догово-
ри), і таксамо порозуміння між Німеччиною

та Росією стало безпосередньою причиною упадку Польщі у XVIII. столітті. Здавалося, що той власний трагічний досвід стане наукою для польської закордонної політики у XX. ст. Тимчасом польська закордонна політика у рр. 1919/39 стала лише запереченням староримської максими, що „історія є вчителькою життя”.

Негативні риси, які зазначились у польській психіці після одночасного упадку і осередніх держав і Росії, показалися також само у польській закордонній політиці. Правда, можна об'єктивно подивляти пруживість та енергію поляків, з якою вони кинулись використовувати у найвищій мірі конюнктуру, що прийшла для них у рр. 1918/19, але одночасно не можна теж вийти з дива, як то польський нарід та його молодда держава взяли першим своїм ділом — робити собі на всі сторони ворогів: з усіх народів та з усіх держав, з якими прийшлося полякам жити у спільних державних границях та за своїми свіжими державними кордонами. Те використання конюнктури виглядало так, що з одного боку польська дипломатія на паризькому ґрунті (НКН — Начельни Комітет Народови був у листопаді 1917 року офіційно признаний союзниками, як заступник польських інтересів, дарма, що 14 пунктів Вільсона, в яких вперше казалося про відбудову Польщі, були оголошені щойно 8. І. 1918) старалася добувати від Найвищої Ради згоду на самі підвалини польського відродження та потім

на легалізацію здобутих границь, з другого боку поляки у краю на власну руку і всупереч компромісам закордонної дипломатії створювали dokonані факти і прийнятих на себе зобов'язань не дотримували. Так було зі Шлезьком, де, не чекаючи висліду праці міжнародної комісії, яка мала переводити плебісцит, поляки робили повстання, причому набір до повстанчого легіону йшов і в Варшаві. Так було з війною проти українців та з використанням у цій війні сформованої у Франції армії Галлера, дарма, що союзники дозволили вжити її тільки проти большевиків, так було з захопленням Вильна, щодо якого було таке виразне зобов'язання Польщі, що Пілсудський казав ген. Желіговському зробити „бунт” та займати Вильно „на власну руку”. Так було з підписаною і анульованою умовою у Спа. Одночасно йшов спір з чехами за Тешинський Шлезьк, Спіж та Ораву, а на сході розпочалась війна з Совітами.

Це був „Штурм унд Дранг” період польської політики, який тривав до затвердження східних границь, себто до 15 березня 1923 року. У тому періоді не було іншої політичної думки, як тільки поширити як змога найбільше свої державні кордони в усі сторони світа, без огляду на те, як воно вплине на національний склад держави і її внутрішню структуру та як вплине на дальші взаємини з сусідами, коштом яких ті кордони поширювано. До найбільшої політичної мудрости належить знати, коли слід

у своєму переможному поході самому зупинитись та як треба політикою у мирі злагоднювати здобутки з часу війни. Коли польські патріоти кажуть, що мови не може бути про якийнебудь польський імперіалізм у роках творення польських державних кордонів, та що річ ішла лише про ревіндикацію польських земель, то — очевидно — це твердження не витримує критики: слід просто поглянути на мапу національностей. До того, польська публіцистика вважала завжди великою помилкою, що поляки в отих перших роках не влучили до Польщі цілих Східніх Прус з Кеніґсбергом, та велася ціла цікава полеміка на тему, чому у ризьких переговорах тодішні польські делегати не настоювали на пересуненні східніх кордонів по лінію Камянець — Проксурів. Але в оцій війні з усіма, в оцьому гарячковому розтяганні території молодой держави можна б було добачувати ще політичну думку тоді, коли б безпосередньо після того прийшла була пошуканка за стичними точками польської державної рації з державними раціями німців, росіян, чехів, та з національною рацією українців, білорусів. Історія була б лагідніше судила польський „Штурм- унд - Дранг-” період тоді, коли б і в цьому періоді і після нього видно було послідовне намагання розв'язати кардинальну польську політичну дилему: „Німеччина чи Росія?”

Воно не значить, що польська закордонна політика ніколи не здавала собі справи з

поваги тієї дилеми. Навпаки, були дуже виразні *спроби* її розв'язати, але *цілість* польської закордонної політики була така хитка, нерішуча, така короткозора і наставлена лише на кон'юктурні негайні успіхи, що остаточно вона мусіла скінчитися катастрофою. Смертельним гріхом польської закордонної політики, якої зрештою ніколи не можна відмежувати якимось муром від настрів і бажань громадянства та від напрямних думки, що знаходить свій вислів у політичній публіцистиці, тим смертельним гріхом було легковаження собі *обидвох* сусідів, і західнього німецького і східнього російського. Те легковаження залишилось у польському громадянстві від часу, коли і Німеччина і Совіти були слабкі. Факт теж, що рапальський договір (умова німецько-совітська з 16. IV. 1922) не мав для Польщі трагічних наслідків, притупив у польському громадянстві свідомість небезпеки, яка грозила б Польщі, коли б німецько-російське наближення повторилось серед *змінених* обставин, себто в часах, коли минувся період *слабости* обох тих великодержав. Тому теж і закордонна політика Польщі вдовлялася формальними умовами, які запевнювали їй „нормальні” зв'язки з сусідами (напр. польсько-німецька конвенція щодо транзиту з 21. IV. 1921, конвенція з Вільним Містом Данцігом з 9. XI. 1920, постанови ради амбасадорів щодо західніх границь Польщі, а саме щодо тешинського Шлеська, Спіжу й Орави, щодо мазурів та щодо

горішнього Шлеська), — зрештою сперла свою закордонну політику на союз з Францією і на версайську систему, до якої ввійшла у ролі „жандарма східньої Європи”. Мимоходом кажучи, тут знову повторилась історія використання союзу та недотримання приречень: не дотримано ні договору про охорону меншин, який становив невідлучну частину версайської системи, ні автономічної клявзулі у рішенні про прилуку Східньої Галичини до Польщі. Але все ж міродайною для польської закордонної політики була віра у *тривкість версайської системи*, віра у силу французького союзника, з яким вязала Польщу умова з 19. II. 1921 р. та гарантійний договір з 16. X. 1925. Цей останній договір — це невідлучна частина льокарненських пактів, які — як відомо — були першою спробою мирної ревізії версайського договору та віддачі німцям належного їм місця у рідні народів. Надзвичайно характеристично, що вся польська політична публіцистика, включно з офіційною (передові статті І. Матушевського у „Газеті Польській”) вважала Льокарно „нещастям Польщі”. Польська політична думка була так наставлена на Версай як на *тривку* політичну систему Європи, що кожну зміну тієї системи, навіть таку, що йшла б за згодою Франції і Англії, вважала для себе некорисною. Це невдоволення було настільки оправдане, що його джерелом був страх, щоб Франція не відмовилась від ролі опікуна і протектора

Польщі, з хвилиною, коли прийде до безпосереднього франко-німецького порозуміння і Польща стане Франції непотрібна як протинімецький партнер. Однак у тому розумуванні була та засаднича хиба, що вся енергія польської закордонної політики йшла не в напрямку *власного* безпосереднього порозуміння з безпосередніми сусідами, тільки на зберігання міжнародного стану, якого зберегти в ніякому разі не можна було. У ремствуванні на те, що Німеччина дістала через льокарненські пакти більші права (напр. постійне місце в Раді Ліги), ніж Польща, була та питоменна для польської закордонної політики та всієї польської політичної ментальности риса яка такі страшні наслідки давала у всій польській — також і внутрішній — політиці: це була вже не похвальна амбіція бути рівним найбільшим народам, але *брак почуття міри та пропорції*, це була зарозумілість, якої не виправдували об'єктивні дані про величину і силу власного народу та власної держави. Престіжеві мотиви грали все у польській закордонній політиці величезну роль. Вони підвищували тон польських закордонно-політичних виступів та казали більше з собою рахуватися. Але в моментом, коли зберігання великодержавницького престіжу, себто більшого, ніж треба було, стало альфою і омегою закордонної політики, перестало бути її формою та стало її змістом, мусіло дійти до трагічного непорозуміння.

Таким трагічним непорозумінням було саме наставлення на великодержаву, рівну всім іншим великодержавам світа. Бути великодержавою, стати однородно-національною великодержавою при ок. 40% меншин, одночасно не брати під увагу зовсім інтересів і бажань Німеччини та Росії, тільки намагатися грати самому якусь провідну роль у політичній системі Європи, — це все були засновки наскрізь фальшиві. Висновки з тих засновків мусіли довести до катастрофи.

МІЖ НІМЕЧЧИНОЮ ТА РОСІЄЮ.

Два назвища репрезентували у Польщі два напрямки польської політичної думки: Роман Дмовський та Йосиф Пілсудський. Перший із них у цілій низці публіцистичних творів доказував, що найбільшим ворогом Польщі є Німеччина, проти якої повинна бути звернена вся енергія польського народу, та протиставився всяким концепціям щодо зміни територіяльно-політичного стану на Сході Європи. Пілсудський питанням закордонної політики Польщі (або іншими словами: становищем поляків до німців та росіян) у своїх статтях, розмовах до газет і відчитих майже не займався: у найповнішому 10-ти томовому виданні його творів можна знайти тільки дуже мало думок на цю тему, та й то головню тільки щодо польсько-російських відносин зперед 1920-го р. А проте Пілсудський мав у польському громадянстві марку „германофіла”, не вважаючи на відмову його легіонів скласти присягу на вірність центральним державам та на його ув'язнення у Магдебурзі. Цю марку політичного германофіла (якщо взагалі можна так назвати поляка, який з дилеми „Німеччина чи Росія?” вибірає Німеччину) — з історичної перспективи Пілсудський виправдав двома актами: польсько-совітською війною у 1920-му році та польсько-німецьким пактом порозуміння у 1934 році.

Однак треба ствердити безумовну історичну правду, що політична думка, репре-

зентована Дмовським та його школою, мала у польському громадянстві величезну перевагу, та що — навпаки — напрямок Пілсудського не втішався зовсім популярністю. Воно може видаватися парадоксом, коли зважити, що чейже не Дмовський, а саме Пілсудський був начальником польської держави, першим її військовим маршалом, потім — після трьохлітньої перерви — дев'ять літ фактичним її диктатором, а після своєї смерті все ще очолював своїм іменем режим, що його далі зберігали його колишні найближчі співробітники. Але зрозуміння правди того парадоксу належить саме до підстав зрозуміння правди про 20-тилітнє існування польської держави. Влада Пілсудського була тільки формальна. Бо політична думка, яку він репрезентував, не мала коріння у політичному вихованні громадянства, а польська психіка не годиться для того, щоб польський нарід здисципліновано піддавався на довшу мету немилим йому приказам проводиря, хочби навіть той проводир був справді найбільшою та єдиною правдивою політичною індивідуальністю у народі. Таким робом польський нарід тільки з найбільшою нехиттю піддавався політичній волі Пілсудського, робив йому завжди найбільші труднощі при переведенні в життя його політичних задумів та користав з першої нагоди, щоб ті задуми перевернути коміть головою.

І так у 1920 році проти війни з Росією були фактично всі польські політичні партії.

правиця з уваги на свій згаданий засадничий підхід, який лякався розпорошувати польську силу на сході, потрібну для боротьби на заході, та лівиця, яка лякалася, що та війна піде на руку російським реакційним елементам. Думка про поділ Сходу Європи на національні держави не мала найменшого зрозуміння у польському громадянстві і хоч після травневого перевороту повсталала окрема публіцистична група, яка ту думку пропагувала (гурт „Бунту Млодих”, потім „Політики”, та гурт „Бюлетину Польсько-Українського”, потім „Проблем Східньої Європи” і „Мислі Польської”), проте та група не мала ніяких впливів та сама мусіла важити кожне своє слово, щоб воно не було використане земляками для закиду „поменшування Річипосполитої”. А ціла організація „Прометей” у Варшаві з власним клубом — була польському громадянству майже незнана та заклеплена у своєму вузькому гурті. Велика Росія польського громадянства не лякала. Те громадянство вірило в добрі сусідські взаємини з нею. Зате лякало поляків марезо повстання самостійної української держави, як небезпеки для цілості Польщі. Польське громадянство з радістю підхопило вислів Дмовського, що самостійна Україна стала б міжнароднім „публичним домом”, якого треба вистерігатися поза східніми кордонами Польщі.

І тому земляки Пілсудського використали відразу нагоду, щоб — навіть після пе-

реможної війни з Росією у 1920-му році — перекреслити політичні засновки тієї війни у мировому договорі. Ризький договір був повним запереченням політичного змісту, що його мав похід на Київ: був це теж мабуть єдиний в історії випадок, коли держава, вигравши війну, відмовилась на 100% від пляну, з яким війну зачинала та союзницьку армію, що разом увесь час боролася (Армія УНР, на підставі варшавської конвенції з 20. IV. 1920 р.), розбріла й посадила за драти концентраційних таборів. Тому, що сам Пілсудський з виїмком відозви до українського народу з 26. IV. 1920 ніде й ніколи прилюдно свого пляну не сформулював, було після ризького миру взагалі сумнівне, чи він, Пілсудський, такий плян мав та чи такий плян належав до його скристалізованого політичного світогляду. Книжка ген. Талея Кутшеби „Виправа кійовська” та пакт польсько-німецький з 1934 року ті сумніви перекреслюють. Пілсудський не привязував взагалі ніякого значіння до такого чи іншого змісту ризького договору, бо не вірив у тривкість миру на Сході Європи та сам мир уважав лише провізорею. „Чи думаєш, що та границя справді залишиться?” казав легковажно до голови комісії розмежування на мировій конференції у Ризі, Леона Василевського, коли той приїхав до Варшави по інструкції. Але ціле польське громадянство рішуче протиставилося думці про другу війну на Сході: воно вважало, що це була б злочинна і погубна для Польщі „авантюра”

та дякувало Богові, що щасливо скінчилася „авантюра” з 1920-го року, якої воно собі не бажало та яку йому накинута воля Пілсудського. З такою самою нехиттю стрінуло польське громадянство польсько-німецьку „деклярацію” з 26 січня 1934 року.

Дата ризького мирового договору 18. III. 1921 замикає період польських воєн, повстань та військових наскоків. Від тої дати по дату 15. III. 1923 вся польська закордонна дипломатія була звернена виключно тільки на здобуття від держав антанти (Найвищої Ради) затвердження фактичного стану, що заіснував від ризького мира. На ніякі ширші концепції у тому часі не було місця. Від прихильного для Польщі рішення ради амбасадорів 15. III. 1923 до польсько-німецького пакту 26 січня 1934 триває другий період польської закордонної політики. Правда, на той час припадає діяльність міністрів закордонних справ, що мали різний темперамент, а проте аж до листопада 1932 року годі додати в їх назвищах якісь різні політичні школи. Затвердження східніх границь здобули міністри Скірмунт, Нарутовіч та Скшинський. Після короткого, бо кількомісячного урядування непрофесійних дипломатів, стовідсоткових ендеків Маріяна Сейди та Романа Дмовського, кілька місяців міністром закордонних справ був Маврикій Замойський (кол. посол у Парижі, той, що підписав в імені польського уряду постанову ради амбасадорів і взяв на себе формальну відпові-

випадку винемати її як окупаційну територію (перевіряючи)
нятих у тій постанові зобов'язань), потім
знову міністрував Скінський, пацифіст,
звеличник Ліги Націй. Після травневого пе-
ревороту безупинним міністром закордон-
них справ був Агуст Залеський, колишній
польський посол у Лондоні та Римі, який
на тому останньому становищі буцім то зу-
мів добути те, що справа затвердження
східних границь Польщі опинилася у бе-
резні 1923 року за ініціативою Італії. За
урядування Залеського припадає період
безлічі меншиново-польських „процесів” на
терені Ліги, тоді теж почалася французька
гра за втягання СРСР до активної ролі в за-
гально-європейських справах. Під впливом
Франції заключила теж Польща 25 липня
1932 року пакт неагресії з Совітами. Для
всіх цих завдань потрібно було в польсько-
му міністерстві закордонних справ „рутино-
ваного” дипломата. Проте не можна За-
леського вважати людиною Пілсудського у
розумінні виразника тої самої політичної
думки. Таким виразником був радше віце-
міністр Роман Кноль, потім посол в Ангорі,
начальник східнього відділу Тадей Голувко
та віцеміністр Йосиф Бек, який 2. XI. 1932 р.
став міністром, викликаючи своєю номіна-
цією сенсацію у польському та всьому чу-
жинецькому світі.

Йосиф Бек не був „професійним” ди-
пломатом. Але, як довголітній адютант
Пілсудського, був безперечно одним із
його найближчих та найвірніших співробіт-

ників, тих, які найкраще знали ніде неспісані та неоголошені погляди Пілсудського на справи, якими Пілсудський цікавився. А відомо, що це були головні (під кінець його життя виключно) дві справи: закордонна політика і військо. І щойно за Бека прийшов зворот у польській закордонній політиці, який став видний навіть для широких мас „сірих людей”. Цей зворот полягав в „усамостійнюванні” польської політики. У практиці воно виявлялось у щораз сильнішому підкреслюванні престижових мотивів, про що ми вже згадували, та у вихоплюванні польської політики зпід французького диктату. Та самостійність висловилаь головню у двох справах: 1) у негативному підході до післяверсайської системи збірних пактів, отже і до самої установи Лґи Націй і 2) у наближенні до Німеччини. Польща рішуче відмовилась від участі у т. зв. східньому пакті, що його форсував французький міністр закордонних справ Барту (той самий, що згинув разом із югославянським королем Олександром підчас терористичного замаху у Марсилії 9. X. 1935) і таким робом протиставилась тезі про потребу петрифікації територіяльно - політичного стану у Східній Європі. Офіційним польським аргументом відмови від того проекту була нехіль перепустити совітські війська крізь польську територію на випадок німецько-совітського конфлікту, коли б існував збірний „пакт безпеки” між східньо-європейськими державами. Східній пакт був пер-

шою спробою отруження Німеччини, при втяганні до того перстеня також Сов. Союзу. Тій першій спробі Польща за міністрування Бека оперлася.

Пакт польсько-німецький з 26 січня 1934 року був правдивою демонстрацією ідеї безпосереднього двостороннього порозуміння. Він розпочинався словами: „Уряд німецький та польський вважають, що прийшла хвилина, щоби розпочати новий період у політичних польсько-німецьких взаєминах безпосереднім порозумінням одної держави з другою. Тому вони рішили нинішньою заявою покласти підвалини під будуче формування тих взаємин. Оба уряди виходять при цьому з засновку, що збереження і закріплення тривкого мира між їхніми краями є суттєвою умовою загального мира в Європі..” З тих двох перших речень видно, що обидві сторони здавали собі вповні справу і з переломового історичного характеру такої умови і з ваги польсько-німецьких взаємин не тільки для обох тих країн, але і для всього європейського суходолу. І справді: коли рейнський пакт у Льоккарні з 16. X. 1925 р. та німецько-англійська морська конвенція з 18. VI. 1935 р. були поважним захитанням версайської системи внаслідку безпосереднього порозуміння Німеччини з західними великодержавами, то польсько-німецьке порозуміння з січня 1934 року було третім із черги найповажнішим ударом у ту систему через виламання Польщі з неї. Польща не тільки переставала бу-

ти антантським „жандармом східньої Європи”, але — що більше — старалася самостійно з безпосередньому порозумінні з Німеччиною розв'язати існуючі ще конфлікти між обома державами та, оминаючи небезпеку, що Франція може поза її плечима швидше порозумітись з німцями й оставити її на леді — ставила міжнародній світ перед можливість повстання нових концепцій, в яких саме Німеччина і Польща грали б найпершу роль.

Повінь сензаційних здогадів, які заливали міжнародню пресу на ту тему, польська політика старалася заперечити не тільки словами, але й актами — дальшого наближення до Совітів. Почалося славне „зрівноважування приязни”: за кожним актом наближення до Німеччини йшов слідком такий сам акт супроти ССРСР, і навпаки. Піднесення посольства до ранги амбасади, візита п. Медзінського у Москві та Радека у Варшаві, взаємні відвідини летунської делегації... Але ця гра була надто прозора. І всі знали та бачили, що гра Польщі супроти Совітів була *тактичною* грою, а виступи супроти Німеччини були *політикою*. І всі знали, що це політика Пілсудського. Бек провадив її ще за життя маршала та після його смерті, провадив уперто й послідовно, не вважаючи на всі атаки з боку власних громадян та міжнародніх, ворожих німцям, чинників. Але не допровадив її до кінця.

МІЖ НІМЕЧЧИНОЮ ТА АНГЛІЄЮ.

Від 26. I. 1934 до 6. IV. 1939 року триває третій період польської закордонної політики. Розпочався він актом найбільшого наближення до Німеччини та скінчився актом повного відвороту від Німеччини та звороту до її ворогів. І тому вже само зіставлення тих двох політичних фактів має свою глибоку вимову: той період польської закордонної політики був виповнений польським хитанням поміж різними напрямками й концепціями, був виповнений нерішучістю, сумнівами, недотриманими обіцянками та незакінченими розмовами, розумними поглядами й гістичними вискоками. Зачалося від концепції узгодити польські закордонно-політичні напрямні з нестримним бігом подій, що його викликувала реституція німецької великодержавницької сили; закінчилося запряженням себе до воєнного протинімецького бльоку. Серед тих двох бігуново суперечних політичних концепцій була тенденція все ще розбудовувати власну польську великодержавницьку силу, з усіма амбіціями бути великодержавою, у своїх політичних ходах незалежною у повному того слова розумінні від усіх інших великодержав. Намагання стати такою великодержавою, яка могла б дозволити собі на те, щоб легковажити собі волю і Німеччині і Росії і західніх великодержав та щоб самому творити якісь нові міжнародні бльоки під своєю кермою і претендувати на ро-

лю якогось вирішного міжнародного чинника, те намагання мусіло скінчитися повною невдачею, бо полягало на величезному самообмані: на незрозумінні свого геополітичного положення, на недоцінюванні чужих насправду великих сил та на переоцінюванні своїх сил і можливостей — маленьких і скромних. І тому з високого коня самостійної великодержавницької політики прийшлося пересісти на маленького коника, запряженого до британського воза та кермованого британським погоничем. Та швидко потім злетіти й із того неславного коня та лягти на полі, що стало грищем чужих великодержавницьких змагань...

Хитання між пронімецьким та антинімецьким бльоком, поміж поетичним „сном про потугу” та тверезим бажанням опертись на силі західного сусіда, хитання поміж політичною думкою та крилатою фразою, поміж державною рацією та вуличною популярністю, це хитання є найбільш характеристичне для всієї польської закордонної політики, для польської національної ментальності, для поглядів польських державних керманичів і для настроїв найширших кол польського громадянства. Тому той третій період польської закордонної політики є без сумніву найцікавішим періодом у 20-тилітній історії нової Польщі. Для історика й політика він цікавий ще й тому, бо він припадає на час найбільших перемін у післяверсальській Європі, серед яких були теж

події, що не мали прецеденсу у всесвітній історії.

Були це роки, коли Європа взагалі пота-пала у мряці, з якої щойно мала викристалізуватися якась нова політична система. Панувала повна пливкість у міжнародніх взаєминах, надзвичайно характеристична для всього післяверсайського стану. Воно й було подекуди льогічно, бо повна пливкість, яка межувала з хаосом, мусіла прийти у наслідку цілком невдачного намагання створити у Версалі ціпку, непорушну й нена-рушну систему, обмотану поверх чотириста параграфами версайського мирового дого-вору плюс сотні параграфів додаткових „регіональних” умов та сіткою „колектив-них” пактів і зобовязань. Після банкруцтва комісії розброєння, яке стало банкруцтвом Ліги Націй, та після могутнього військово-політичного відродження і Італії і Німеч-чини, всупереч волі Франції і Англії, — му-сіли йти гарячкові пошуканки за виходом із безвихідної ситуації, в яку штовхнув Ев-ропу нерозум версайських диктаторів. Та-ким робом мали ми 15. липня 1933 року „пакт порозуміння і співпраці”, підписаний у Римі чотирма великодержавами європей-ського заходу, який був глибоким італій-ським задумом заступити многолаву, без-силу лігову установу ареопагом Англії, Іта-лії, Німеччини і Франції, як тих держав, які арбітрально вирішували б всі спірні пробле-ми Європи та у своєму тісному гурті зревідували б усі ті проблеми, що їх кепсько роз-

в'язав, чи пак ще більше заплутав версайський договір. Однак той „пакт чотирьох” — на жаль — не був зреалізований, причому чималу роль в дипломатичній акції проти нього відіграла й Польща, яка частинно виступала в обороні свого „рівнорядного великодержавницького” престижу, частинно лякалася, що скажуть їй також заплатити деяку ціну за порозуміння західніх великодержав щодо нової організації Європи. Коли ж Німеччина, не дочекавшись добровільної згоди західніх великодержав на ревізію різних версайських клявзуль, сама почала їх ліквідувати, та передусім реститувала свою збройну силу законом з 16. III. 1935 та перекреслила цим всю 5-ту частину версайського договору, тоді французька й англійська дипломатія зліпила т. зв. фронт Штрези, створюючи „резолуцією” Франції, Англії і Італії 14. IV 1935. щось у роді протинімецького союзу тих трьох держав. У рямцях цього фронту прийшло до т. зв. пактів Ляваль--Мусоліні у Римі з 7. I. 1935 року, які були спробою ліквідувати італійсько - французький конфлікт, що фактично тривав у перманенції від версайського договору, себто від часу, коли аліанти не дотримали супроти Італії тайної льондонської умови з 1915 року. Але прийшла італійсько-абісинська війна. Страх Англії перед новим суперником у володінні морськими шляхами казав їй організувати кількадесят держав для протиталійських господарських „санкцій”. І замість фран-

цузько-італійського порозуміння проти Німеччини — прийшло до повстання „осі Берлін-Рим” (приступ Італії до антикомінтернівського пакту 6. XI. 1937 та італійсько-німецькі заяви з 18. IX. 1938 і 31. I. 1939).

Все ж, увесь той час не вгавали *спроби* порозуміння поміж Німеччиною та двома західними великодержавами. Що більше: від націонал-соціалістичного перевороту ті спроби приймали цілком конкретні форми. В рішальній мірі причинилася до цього цілком нова методика політики III Німеччини: базувати свої вимоги супроти зовнішнього світа на власній реальній силі та доказувати цю силу фактами, без огляду на те, чи ті факти кому небудь подобаються чи ні. Таким робом прийшло до перекреслювання одної клявзулі версайського договору за другою, до мілітаризації Надренії, до відбудови німецької сухопутної і повітряної збройної сили, до відбудови німецької морської фльоти, до могутніх територіальних ревіндикацій. 18 червня 1935 року прийшло до підписання англійсько-німецької морської конвенції, яка була англійським признанням факту німецького морського зброєння. 13. березня 1938 р. III Німеччина проголосила об'єднання Австрії з матірньою державою. З черги рубом станула проблема німецьких Судетів. Англійський та французький прем'єри літаками приїздили до Адольфа Гітлера. 29. вересня 1938 року — це дата умови в Мінхені: перший після Версалу випадок, коли між колишніми аліян-

тами з одного боку та Німеччиною з другого прийшло до порозуміння в справі звороту Німеччині території, що її мала третя, створена після Версалю, держава. Прилука Австрії та Судетів до Німеччини без одного стрілу — це був тріумф німецької дипломатії, опертої на збройну силу, це був теж тріумф почуття єдності німецького народу. III. Німеччина станула знову в ряді наймогутніших держав світа.

Якже до тих подій ставилась Польща? Польща баянсувала поміж Німеччиною та Росією та поміж своєю давньою приналежністю до версайської протинімецької системи, замаркованої союзом із Францією та Румунією, членом малої антанти, та поміж III Німеччиною, до якої наблизилась у січні 1934 року. Однак у тому баянсуванні була одна виразна лінія: Польща не виступала проти німецьких ревіндикаційних змагань у середній Європі (залишаємо на боці питання, чи взагалі її опозиція була б щонебудь практично значила!). В. Студніцький у своїй книжці „Люди, ідеї, діла” каже, що Евстахій Сапіга, польський міністр закордонних справ з рр. 1920/21, давав у 1932 році у Вильні відчит у клубі консерватистів про потребу польсько-німецького зближення та доказував, що Польща повинна зайняти прихильне становище до австро-німецького „аншлюсу”. Сильно проти цього виступив редактор Медзінський, не орієнтуючись однаково у закордонній політиці, як і в політичній лінії маршала Пілсудського. Так, не

підлягає найменшому сумніву, що офіційне польське прихильно-невтральне становище супроти факту злуки Австрії з Німеччиною було одною з послідовних познач політики Пілсудського, як також фактом є, що разом із п. Медзінським, післятравневим міністром, головним редактором центрального польського часописного органу післятравневого режиму, послом, потім маршалом сенату і конституційним заступником президента республіки, — також і вся великанська більшість польського громадянства тієї політики не розуміла та страшенне обурювалася на Бека, як того, що „помагає німцям скріплюватись”, так, немов було б у силах і змозі польської закордонної політики перешкодити зростові тої сили! Але противники Бека хотіли, щоб Бек бодай кричав, протестував, щоб демонстрував своїми нотами, промовами. Бек того не робив. Зате старався на німецьких успіхах збивати й польський капітал. На „аншлюсі” заробив те, що використав конюнктуру й ультимативно примусив Литву закінчити стан „ані мира ані війни” та навязати з Польщею нормальні дипломатичні взаємини. А після мінхенської умови розпочав палку кампанію проти Карпатської України.

З „Білої Книги” відомо, що 24-го жовтня 1938 р. польський посол Ліпський у Берліні відвідав мін. Рібентропа у Берхтесгадені та вияснив ціль своїх відвідин: „Польща зацікавлена в тому, щоб у наддунайському басені прийшла стабілізація

відносин. Карпатська Україна з своїм порядком, своїми 80% анальфабетів, є прибіжищем для всяких можливих політичних течій, правдивим центром комунізму. Вона має разом 650.000 населення, з того 250.000 мадярів і жидів та 400.000 руснаків. З приводу того вогнища неспокою Польща мала вже з Прагою нераз виміну гострих нот. Бек сказав йому (Ліпському), що він хоче, щоб із тої кризи вийшло щось розумного. Прилука до Мадярщини є бажанням Польщі. Зрештою, спільна польсько-мадярська границя має велику вартість, як забороло проти Сходу. Поголоски про творення бльоку проти Німеччини є нісенітницею, бо Польща опрокинула їх нераз своєю поставою підчас кризи супроти Росії. Польська політика була така, щоб мадярський уряд спонукати до поміркованості супроти Словаччини та до наступу супроти Карпатської України. Він, Ліпський, сподіється, що розв'язка справи у тому дусі не суперечила б німецьким інтересам”.

Знову мін. Бек запросив до себе 14 грудня 1938 р. німецького посла у Варшаві фон Мольткого, заявив йому своє бажання втримувати далі польсько-німецькі взаємини по лінії пакту порозуміння, просив посередничити у справі безпосередньої зустрічі з мін. Рібентропом та порушив конкретно дві справи: Данцігу й Карпатської України. Щодо першої, то висловив бажання, щоб у Данцігу не прийшло до ніякого доконаного факту, та щодо Карпатської України, то знову покликався на „схвилювання у поль-

ській прилюдній opinii", що — мовляв — Німеччина хоче з Карпатської України провадити якусь протипольську політику.

Крім того і сам мін. Бек порушив справу спільного польсько - мадярського кордону на нараді у Берхтесгадені 5. I. 1939 року, кажучи, що „Польща пізнає в агітаторах, які діють тепер на карпато-українському терені, своїх старих ворогів, і боїться, що Карпатська Україна може розвинути у таке вогнище неспокою супроти Польщі, що польський уряд може бути спонуканий виступити, що може спричинити даліші комплікації”... На другий день у розмові з мін. Рібентропом у Мінхені Бек знову порушив ту саму справу. Із обох випадках стрінувся з відмовою та з відкликом до рішення віденського арбітражу з 2. XI. 1938 р. Як загально відомо, Польщі залежало на спільній границі з Мадярщиною не тому, щоб оминути, як казав Бек, „балканізації Середньої Європи”, тільки тому, що 1) до польсько-мадярської границі перла польська вулиця з ненависти до всього українського, 2) що зі спільною польсько-мадярською границею Польща вязала різні фантастичні пляни про якийсь союзницький блок держав від Балтику по Чорне чи навіть Егейське Море під егідою Польщі та 3) що у спільній польсько-мадярській границі бачила Польща безпеку стратегічного характеру на випадок конфлікту з Німеччиною. І ось, саме у тому цілому несамовитому танкові, що його робило все поль-

ське громадянство включно з міністерством закордонних справ, видно саме політичний примітивізм, як вислід чисто чуттєвого підходу до міжнародних проблем, поруч із неповажним крутіємством у поважних справах. Бо чейже кожному було ясно, що справа такої чи іншої нової зміни у середній Європі залежить вже виключно від Німеччини. Тимчасом всі аргументи, що ними орудувала польська публіцистика у карпато-українській справі, мали — протинімецьке вістря! Коли ж усетаки Німеччина взяла під увагу те бажання Польщі, то це сталося для добра справи німецько-польських відносин. Ці відносини повинні були теж поправитись тому, що після вмаршу німців до Праги й декрету про встановлення протекторату над Чехією і Моравами (16. III. 1939) Польща знову заробила. Цим новим заробітком було Заользе. Авторитет Бека страшенне зріс. Перед палатою міністерства закордонних справ відбулись маніфестації з віватами на честь Бека — вперше в його житті та за його міністерської кар'єри. Бек став каваліром ордену „Білого Орла” та найпершою фігурою в кабінеті.

Але тут і показалася слабкість індивідуальності Бека. Бо разом із радістю поляків з приводу спільної границі з мадярами, яку вони виявляли у походах із домовиною, що на ній пишався надпис „здехла Україна” (поліція дбайливо охоронювала ті походи та дозволювала маніфестантам, щоб вони терором змушували українських ду-

ховників правити панахиди по Україні!), разом із заользанською дурійкою, серед якої ген. Бортновський, що поїхав на прогульку прийняти фактично з німецьких рук той кусень Шлеська, виріс на героя, що ніби проводив переможному походові, — разом із тою радістю ріс страх перед німцями, перед німецькою потугою. І полк. Бек, керманич польської закордонної політики та спадкоємець закордонно-політичного заповіту Пілсудського, не вмів, не мав відваги чи не хотів відважною обороною *політичної концепції* та послідовним веденням її далі протидіяти психозі страху, полученій з психозом побрязкування шаблею. Коли справа Данціґу й поморського коридору станула рубом — Бек настрашився. Вже в січні 1939 року бідкав перед Адольфом Гітлером, що „треба особливо брати під увагу прилюдну опінію в Польщі”. Нарікав на ту опінію, але пальцем не кивнув, щоб її формувати у своєму дусі, щоб на неї впливати конструктивно, оборонюючи свою концепцію на верхівці та користаючи відповідно з величезних можливостей впливу на залежну від режиму пресу. І під натиском цієї опінії, під натиском громадянства, проїнятого політичною думкою польської ендеції, під натиском військової кліки Ридза-Сміґлого, яка у своєму засліпленні мріяла дійсно про тріумфальний вмарш попід Бранденбурську Браму — кинувся в обійми Англії, яка станула на чолі протинімецького фронту.

ПІД НАТИСКОМ ЗЗОВНІ ТА ЗСЕРЕДИНИ

Історія польсько-англійських взаємин — це надзвичайно характеристичний показник змінливої, а проте з історичної перспективи „традиційної” і від тієї традиції невідхильної англійської політики. Підчас мирової конференції та в перших роках після неї саме Англія була тією державою, яка з найбільшою нехиттю ставилась до польських максималістичних вимог. Англія вмивала руки перед наслідками надмірного упривілеювання Польщі коштом сусідів та як вогню береглась, щоб не вязати себе якимись гарантіями супроти Польщі. 21. грудня 1921 року англійський прем'єр Льюїс Джордж заявив у розмові з французьким міністром закордонних справ, Бріаном, виразно, що „англійський нарід не дуже цікавиться тим, що діється за східними кордонами Німеччини. Він не хоче дозволити, щоб його втягнули у спори, які можуть виринути з приводу Польщі, Данцігу або Горішнього Шлезька. Навпаки, він борониться перед тим, щоб якнебудь встрявати у ці справи. Англійський нарід вважає, що народи у тій частині Європи є нестійкі та швидко хвилюються. Вони могли б колинебудь розпочати суперечки і тоді було б важко розчовпати, хто у тому спорі має правду та хто ні. Тому він (Льюїс Джордж) не вірить, щоб його край був готов згодитися на якісь такі гарантії, які могли б його втягнути до військових операцій будьякого характеру у тій частині світа...”

Польська публіцистика знала про ту нехитість, але утотожнювала її з особами тодішніх велико-бритійських правителів і робила їх за неї відповідальними. Це була груба помилка. Коли б на місці Льюйда Джорджа сидів був тоді Черчилль чи Чемберлен, всеодно говорив би те саме, що говорили й діяли Льюйд Джордж, Грей, чи Керзон. Бо рішальним у тодішньому протипольському підході англійської політики був її святий закон, щоб нікому ніколи не дозволити так скріпитися на європейському суходолі, щоб той хтось міг стати небезпечний для самої Англії. Це була саме та „традиційна” політика втримування „європейської рівноваги”, з тим, що ніхто інший, тільки саме вона, Велика Британія, бачила свою завітну місію — тримати у своїх руках вагу й вирішувати, коли одна терезка йде вгору та друга в долину. Англія мала все зберігати ролю морально - політичного арбітра в європейських спорах і на своєму суддюванні — все щось для себе заробляти. Вона не мала упередження до ніякого одного якогось європейського народу. Вона підтримувала кожного, хто міг їй допомогти зберігати ту „рівновагу”, себто, кого можна було виграти проти кожночасної найсильнішої європейської сухопутної потуги. Бо коли тільки яканебудь держава зростала настільки в силу, що ставала в Європі першою — негайно, немов автоматично, виступала проти неї Велика Британія. Під яким претекстом це діялось — це було річчю цілком другоряд-

ною. Так було з Еспанією (друга половина XVI. ст.), з Голяндією (дві війни у другій половині XVII. ст.), таксамо було з Францією, яка має в своїй історії довгу чергу кривавих воєн з Англією, яка виступала в найрізномордніших коаліційних комбінаціях, включно до наполеонських часів. У 1914 р. Англія виступила була проти Німеччини, але підчас паризької мирової конференції та аж до 1935 року була тією державою, яка виступала в ролі примирного чинника та ніби посередника між Францією і Німеччиною. Англійці перші критикували гостро версаяський мир, предсказуючи, що він не може втриматись, англійці проповідували у себе „моральне роззброєння”, англійці посередничили при льокарненській умові та „гарантували” тоді франко-німецькі границі, зобов'язуючись формально виступити не тільки в обороні Франції, якщо Німеччина ті границі порушить, але й Німеччини, коли б Франція їх порушила. Бо тоді *Франція* була найсильнішою державою на європейському суходолі і тому треба було ту силу приборкувати. Однак ці „примирні” англійські настрої почали різко змінюватися після націонал-соціалістичного перевороту в Німеччині, при чому безумовно далеко більшу роль, ніж англійська демократична нехоть до авторитативного німецького режиму, — грав страх перед зростом німецької сили. Правда, 18. червня 1935 року прийшло ще до англійсько-німецької морської конвенції, доповнюваної додатковими умовами 17.

червня 1937 і 29. грудня 1938 року. Ще 29. вересня 1938 р. Англія взяла участь у мінхенському пакті, у зв'язку з яким обі держави проголосили, що ніколи одна проти другої не будуть вести війни. Але це вже були тільки назверхні серпанки, за якими йшло гарячкове озброювання себе. Як доказують документарні дані, Англія була вже тоді рішена поборювати Німеччину та всіма можливими засобами змагати до того, щоб зламати її відроджену силу, і чекала тільки нагоди: поки сама озброїться та поки зможе змобілізувати по своїй стороні стільки союзників, щоб бути певною перемоги.

Таким то робом прийшло до ославленої політики оточення, в якій одно з найперших місць Англія призначила Польщі. І Польща, замість витривати при концепції тісної співпраці з Німеччиною — піддалася паніці, ширеній із тих усіх осередків, які ненавиділи або Німеччину або націонал-соціалізм, — та захопилася самою думкою про той великанський політичний „успіх”, яким буде гарантія Англії чи — тим більше — союз із Англією. Радісні настрої з приводу ліквідації Карпатської України, здобуття мадярського сусіда на південному кордоні та Заолззя на заході затьмарились журбою з приводу вмаршу німців до Праги та повстання Словаччини, політично опертої на Німеччину. Легковаження, призи́рство, ба навіть в деяких польських колах ненависть до чехів, яка казала Польщі відкидати всі чеські спроби замирення та втримувати з

Чехословаччиною фактично перманентний конфлікт (хоч і Чехословаччина і Польща належали до тієї самої версаяської проти-німецької системи), раптом забулася та замість неї прийшло огірчення на Бека, що він не боронив чехів перед німцями. І вийшло таке, що одні славили Бека за Заользе, інші знову ремствували і лили зимну воду на палкі голови, як напр. пос. Санойца у соймі який кричав, що „під Коломиєю стоять німці“, або ред. Мацкевич у „Слові“. (Першого викинули за те з ОЗОН-у, другого післили до Берези). Але нікого не було в Польщі, хто глядів би на польсько-німецьке порозуміння, як на геополітичну й історичну необхідність, як на єдиний можливий шлях зберегти польську державність. Таких розумних можна було порахувати на пальцях одної руки і вони мовчали. Зате 99,9 відсотків поляків співало з найглибшого переконання „не дами земі, сконд наш руд“, розуміючи під тією землею і Данціг і Поморя та ставлячись до німців а пріорі як до своїх ворогів та а пріорі називаючи себе їх ворогами. Розумові аргументи не рішали. Аргументація протинімецького табору (себто майже єдиного і вирішного в Польщі) стояла на найнижчому рівні. Писати після упадку Чесько-Словацької Республіки слова правди у Польщі про конечність достосувати свою політику до закордонно-політичних концепцій Німеччини — це значило засудити себе на лінч юрби. Ніхто й цього не пробував. Не пробував боронити свого

становища передусім сам Бек, дарма, що ніякої орієнтаційної еволюції він особисто не перейшов та до союзу з Англією не спішився. Це треба ствердити з цілою рішучістю, в ім'я історичної правди. Коли 22 березня 1939 року вернулася до Німеччини територія Мемелю, всі здавали собі ясно справу, що тепер мусить прийти на чергу справа ревізії ненормального стану з Данцігом та штучного перерізання німецької території Помор'ям. Бек чудово про це знав, бо про необхідність мирної розв'язки цих двох проблем була мова безліч разів при його власних зустрічах з канцлером Гітлером і Рібентропом та при розмовах на цю тему польського посла у Берліні Ліпського й німецького посла у Варшаві Мольткого. І ні разу він не демонстрував проти самої засади, тільки завжди покликувався на польські настрої („прилюдну опінію”), як на трудність, що з нею треба рахуватися при переведенні в життя пляну мирної полагоди тих справ. В такому дусі була ще ведена розмова Рібентропа з Беком підчас відвідин німецького гостя у Варшаві 26. січня 1939 р. та ніщо не вказувало назверх на зміну польського становища підчас розмови Рібентропа з Ліпським у Берліні 21 березня 1939. р. Тимчасом в три дні пізніше розпочалася в Польщі частинна мобілізація. Рівно в тиждень пізніше (31. III.) Чемберлен проголосив свою першу „ґарантію” недоторканости польської державної території. Від того часу справи вже покотилися стрімголов.

Але Бек їхати до Лондону для фіналізації умови з Англією *не хотів*. Це не підлягає ніякому сумніву, хоч треба ще перевірити, чи правдою є, що Бекові вдалося ще перефорсувати на одній нараді на Замку, що сувереном Данцігу є Ліга Націй і що Польща не є покликана виступати збройно в обороні Лігових суверенних прав. Це мала бути формула, яка дозволяла б на поворот Данціга до Німеччини. Ці заходи Бека спаралізовані були заходами французької і англійської дипломатії на варшавському ґрунті. Існує ще одна версія, яку теж треба ще документарно перевірити: що англійський амбасадор у Варшаві, сер Говард Вілієм Кеннард, поставив Бекові своєрідний ультимат: або він, Бек, поїде до Лондону, відмовився в імені Польщі т. зв. дворейкової політики (балянсування між Німеччиною та Совітами) та пристосує польську політику до політики франко-англійської, або західні великодержави в останній хвилині погодяться з Німеччиною коштом Польщі. Нема ніякого сумніву, що погрози з посмаком шантажу грали поважну роль в „порадах”, що їх давали англійські дипломати польським державним діячам. Нема теж сумніву, що неменший натиск на Бека робила військова кліка Ридза Сміглого, військового міністра Каспшицького та його першого віцеміністра Глуховського, стовідсоткового ендека. У тому самому дусі впливав теж на Бека Мосціцький, який нічого з європейської ситуації не розумів, але вірив

Ридзові, що німецька військова сила слаба та що польська армія напевно переможе. І Бек поїхав у квітні 1939 р. до Лондону, показував фотографам щасливу усмішку, був на обіді в короля та вернувся з „двосторонньою взаємною гарантією“, яку на величезну радість польського громадянства англійський прем'єр оголосив у палаті громад 6. квітня 1939 р. У тій заяві сказано, що „обі держави готові заключити договір тривкого і взаємного характеру“. Протинімецька дурійка польської преси дійшла до шпильки. Німецькі інтервенції нічого не помагали. 28. квітня 1939 р. Гітлер виголосив відому промову, в якій вказав на суперечність польсько-англійських заяв про взаємні гарантії з польсько-німецькою умовою з січня 1934 р. та через те ствердив, що та умова перестала обов'язувати. Автор цих рядків слухав тоді тієї промови у Варшаві в одному клубі. Один із присутніх старих і поважних польських діячів зідхнув тоді і сказав: „слава Богові!“ Я мав таке почуття, що ось польський нарід робить масове гаракірі. Здається, що незручно почував себе і Бек. Бо хоч кілька днів пізніше, 4. травня 1939 р. виголосив у соймі палку промову про „мир, але не за всяку ціну“, та про „честь, яка понад усе“, то проте та промова була призначена лише для вулиці. І оплески вулиці п. Бека чомусь то не тішили. Віримо зовсім п. Арцішевському з польського міністерства закордонних справ, який переконував фон Мольткого, що „Бек робив ту

політику з внутрішньою відразою, під натиском військової та прилюдної опінії". І правдою є оповідання п. Арцішевського, зафіксоване у „Білій Книзі", що Бек у приступі люті жбурнув в кут свого кабінету стирту привітних телеграм, які надійшли від його земляків, захоплених його палкою соймовою промовою. Ні, Бек рішуче тріумфатором не почував себе. Але це його далеко не оправдує.

СУВЕРЕННІСТЬ ПІД ДИКТАТОМ.

Наведений наголовок може видаватись нісенітним: адже суверенність саме й полягає у тому, що ніхто їй нічого диктувати не може, бо єдиним мірилом суверенности є власний, ніким не накинений, інтерес. Але чуємо нераз про „могилу за життя” і т. п. літературні метафори. Коли хочемо схарактеризувати політичну ситуацію, в якій знайшлась Польща після відвідин Бека у Льондоні й заяви Чемберлена у палаті громад з 6. IV. 1939 року, то нема виразнішої характеристики від метафори, вжитої у наголовок цієї статті. Витворилась була тоді дійсно парадоксально-нісенітна, а проте реальна, правдива, ситуація: ніколи стільки, як тоді, польська преса й польські державні діячі не кричали про суверенність і про великодержавництво, та ніколи суверенність Польщі фактично не стала такою фікцією, як від початків квітня 1939! Широка польська публіка захлистувалась від захоплення успіхом закордонної політики п. Бека, який щойно тепер доказував цілому світові, що Польща це дійсно великодержавна, рівна найбільшим великодержавним потугам світа: подумайте тільки, адже уряд Його Королівської Величності Великої Британії договорюється з Польщею на плятформі обостороннього зобов'язання нести собі взаємно поміч, себто Польща перестає бути якоюсь мізеротою, що користується протекціональною гарантією сильнішого, лише й від себе гарантує Великій Британії

ненарушність її державних кордонів, зобов'язуючись прийти їй з поміччю на випадок безпосередньої чи посередньої загрози її самостійності! Тимчасом в дійсності ця декларація Чемберлена означала не піднесення Польщі до ступня рівнорядної з Англією великодержави, тільки відречення Польщі від своєї самостійної закордонної політики. Це не пуста фраза. Від квітня 1939 року польський міністр закордонних справ взагалі перестав мати голос. Він міг був дуже добре виїхати сам на відпустку та розпустити на довший відпочинок всіх своїх урядовців і всю новоперебудовану палату міністерства закордонних справ замкнути на ключ. Їхні функції могла виконувати машиністка сера Говарда Кеннарда, англійського посла у Варшаві. З надвразливості на точці своєї державної суверенності, Польща злетіла до ролі державного твору, керованого з далекої чужинецької столиці.

У промові з 28. IV. 1939 Гітлер залишав Польщі фіртку для навязання нових взаємин на нових умовах. Було ясно, що річ усе ще йде про Данціг, комунікаційні зв'язки зі Східними Прусами (про прилуку Поморя до Німеччини, і то після евент. корисного для німців плебіситу, була мова щойно у відповіді англійському послові у Берліні, Гендерсонові, як згодному посередникові, 29. серпня 1939), та про заперестання переслідувань німецької меншини у Польщі. Тому людям збоку могло здаватися, що Польща таки використає фіртку, за

лишену їй для нових переговорів, та що не піде на ризико війни через спір „за межу”. Хто не вірив у цю війну, той вірив у рештки почуття політичного реалізму у польських державних керманичів і думав, що побрязкування шабелею, непристойний тон польської преси, гурра-оклики з найбільш проречистими натяками, що на випадок війни польська армія в найкоротшому часі забезпечить за Польщею Данціг і Східні Пруси та машеруватиме по вулицях Берліна, — що всі ті „екстратури”, получені з погромів німців на Поморю, у Шлеску, Познанщині й Волині, це тільки засоби своєрідного шантажу супроти Німеччини, та що зрештою в останній хвилині таки прийде до порозуміння. Не хотілося вірити, що самі поляки відкинуть можливість компромісу та що вони не здають собі справи з повної катастрофи, яка їм грозить. Тимчасом показалося, що той польський блеф мав заступати державницьку політику до самого трагічного кінця, бо на політику вже не було місця: Польща вже не вела політики, вели її англійці, а англійці не хотіли допустити до ніякого польсько-німецького компромісового порозуміння! Арцішевський оповідав п. Мольткому у Варшаві, як то Бек жбурляв картками своєї гурра-патріотичної промови. Але й сам п. Мольтке дивувався у своїх звітах про свої розмови з заступником Бека, Шембеком, як той останній, раніший прихильник польсько-німецького порозуміння, здвигав тільки раменами, роз-

Польська закордонна політика.

Евстахій Сапіга,
міністр закорд. справ
у рр. 1920—1921, за
якого була пол.-сов. війна
та мир. договір у Ризі.

Константин Скірмунт,
мін. закорд. справ у рр.
1921—1922, хотів навя-
зати переговори з уря-
дом Петрушевича.

Станіслав Патек,
міністр. закордон. справ
в уряді Морачевського,
посол у Москві, потім
у Вашингтоні.

Август Залеський,
кількакратний міністр
закорд. справ, наслідник
Скшинського та попе-
редник Бека.

Буфонада, замість політики.

**Злощасна промова Бека в соймі в відповідь Канц. Гітлерові
4. V. 1939. (Збоку вгорі лежить член. ур., де сидять: Складков-
ський, Квятковський, Каспшицький).**

кладав руками або мовчав, даючи зрозуміти, що він — безсильний. Безсильний супроти військової кліки, розбурханої пресою кампанією польської вулиці та супроти впливів англійської амбасади.

Але коли можна було б від біди виправдувати п. Бека, що від кінця квітня до 23. серпня 1939 вірив разом із своїми земляками, що це йде тільки „війна нервів”, яку треба холоднокровно перетривати, і тому мовчав, зволікав, пасивно приглядався вакханалії гурра-окликів, — то ніяк не можна виправдати його після 23. серпня. Бо в тому дні розвіялись усі пляни на успіх англійського пляну оточити Німеччину. В той день світ довідався про *німецько-совітський пакт неагресії*, який виріс на руїнах кількомісячних переговорів про пакт англійсько-совітський. Цей останній не вдався головню (як це не дивно звучить!) через саботаж Польщі. Відмовляючись від концепції співпраці з Німеччиною у розв'язці східноєвропейських проблем та дозволяючи запрягти себе до возу британської політики, яка вважала, що прийшов догідний момент спинити розріст німецької потуги, — п. Бек все-таки не хотів наблизитися до Росії, за-слонюючись формально існуючим пактом неагресії з СРСР з 25. 7. 1932., який ніби вистарчає, щоб зберегти зі східним сусідом добрі взаємини. І поза той пакт не хотів вийти. Конкретно, рішуче спротивився, щоб совітські війська мали право перемаршу крізь польську територію на випадок поль-

сько-німецької війни, відкидаючи таким робом концепцію військово-політичного союзу між Францією, Англією, Росією та Польщею. Залишаємо на боці мотиви такого становища Польщі, стверджуємо лише, що з дилеми „Німеччина чи Росія” Польща відкинула у критичній хвилині — обидвох безпосередніх сусідів, спіраючися лише на ген далеких союзників, від яких її ділили чужі землі й чужі моря. Наслідок того був такий, що обидва безпосередні сусіди Польщі порозумілись — проти неї. Бо чейже політична вимова німецько-совітського пакту була аж надто ясна! Вона була така ясна, що інстинктивно відчула її (хоч може й розумово не схоплювала) польська та жидівська вулиця. Симптоматичним показником її настроїв була справдешня паніка, яка вибухла по всіх польських живцях, літниках та випочинкових місцевостях. Не зважаючи на чудову погоду і на формальний відпустковий час, польські й жидівські літники кинулись так масово й раптово вертатися до своїх міст, що по всіх гірських та живцевих залізничних стаціях діялись дантейські сцени: люди губили пакунки, толочили жінок і дітей, лізли крізь вікна, витискали собою шиби у вагонах. Всі відчували, що ось прийшов шпиль крізи, що сталося щось, що мусить заваготіти на долі держави. Невже не знав цього п. Бек?! Міг не знати цього й не розуміти Ридз-Сміглий, про якого політичний розум була вже мова раніш, таксамо, як тупо міг поставитись до тієї

події такий міністр, як ген. Каспшицький, що бавився в імпрези, гідні щонайвище молоденького студента. Але Бек, політичний учень Пілсудського, який із рядів ендецької молоді перейшов був до легіонів та належав до найвищої військово-політичної інтелектуальної еліти Польщі, ні, Бек напевне здавав собі справу з того, що значить німецько-совітське порозуміння! Що значить Рапалльо, яке у серпні 1939 року воскресло з попелів квітня року 1922-го! Коли б він був політичною індивідуальністю та державним мужем із стрижнем, тоді був би того самого дня полетів до Берліна. Коли ж Берлін ще 30-го і 31-го серпня даремне чекав на уповноваженого польського парламентаря, а п. Бек не демонстрував бодай своєю димісією, що не хоче свого імені класти поруч імен Мосціцького, Ридза й тов. під останньою сторінкою польської самостійності, то цим тільки доказав перед історією, що був по суті таким самим кар'єристом і грошеровом, як інші польські гробокопателі своєї батьківщини.

Останній німецький проект, сформульований у 16-ти точках залишав за Польщею навіть на випадок некорисного для неї висліді плебісциту у поморській смузі, вільний екстериторіяльний доступ до моря та рівні з Німеччиною права у здемлітаризованих пристанях Данцігу і Гдині, демілітаризацію Гелю, управління меншиневої проблеми, затіснення звязків з Німеччиною. Польське Радіо оголосило у відповіді на

той проєкт півофіційний комунікат, в якому ввесь плян розвязки польсько-німецького конфлікту названий „агресивним пляном нових гунів”. Того самого дня проголосили у Польщі загальну мобілізацію, а в кілька днів пізніше Польща, як суцільна державно-політична організація вже фактично не існувала. Мільярди вкладала Польща у будову Гдині, яка мала заступити Гданськ. Але коли прийшлося віддати Гданськ, як ціну за збереження самостійности, Польща воліла втратити і Гданськ і Гдиню і самостійність. Бо так казав зробити панський жест, який заступав у Польщі політичний розум.

Останнє слово, що його п. Бек сказав у характері польського державного діяча, була коротенька промова до радія з приводу виповідження німцям війни Англією і Францією. Бек висловив тоді радість, що Польщі пощастило те, чого бажає собі кожна людина: „знайтися у доброму товаристві”. Була це така сама буфонада, як фраза з останньої його соймової промови, що Польща хоче мира, „але не за всяку ціну”. Тимчасом після комунікату німецької офіційної агенції „ДНБ” про німецько-совітський пакт треба було саме добиватися мира за всяку ціну. І треба було знати, що товариство Франції та Англії при ворожому фронті Німеччини й Росії є кепським товариством, бо воно не зможе перешкодити поділові Польщі. Були поза п. Беком поляки (щоправда тільки дуже й дуже нечисленні одиниці), які це знали й розуміли вже тоді, тому й повинен

був знати це й п. Бек. В дні оголошення загальної мобілізації автор цих рядків стрінув одного з чільних польських публіцистів: він був у розпуці та раз-у-раз повторяв: „катастрофа, повна катастрофа, четвертий поділ Польщі!” Коли п. Бек вже 4-го вересня панічно втікав із Варшави, залишаючи весь архів міністерства закордонних справ, то знав теж, що прийшла катастрофа. Мало виправдує його факт, що в хвилині висловлювання радості з приводу „доброго товариства”, в якому Польща йшла до катастрофи, він, керманіч закордонної політики Польщі, був напів притомний.

Байдуже, кого впише історія на першому місці, як найбільшого винуватця польської катастрофи. Список імен буде довгий-довгий, бо винуватим було ціле польське політично зорганізоване громадянство та вся незорганізована маса народу, яка не протиставилась катастрофальній політиці своїх проводирів. Але нема найменшого сумніву, що одним із найперших імен у списку спричинників тієї катастрофи буде імя Йосифа Бека.

ВІНСЬКОВА ПОЛІТИКА

Правду сказати — може вірніше було б сформулювати політичні напрямні чи взагалі всю атмосферу в польській армії не як вислід якоїсь точно означеної політики, тільки просто як явище, що мало з сутнім розумінням військової політики мало спільного. Бо властиво у Польщі не було військової політики. Зате було — *військо у політиці*, була *розполітикована армія*. І цікава річ: уся армія сторчала з ногами й головою у внутрішніх політичних проблемах та конфліктах держави, коли тимчасом її найбільш відповідальні організатори й керманичі раз-у-раз застерігалися, що військо повинно від активної політики сторонити. Застерігалися і перестерігали, та одночасно самі потурали військовому політиканству, ба навіть створювали цілу державну систему, в якій між військом та політикою затерлася всяка лінія поділу.

Зрікаючись усіх військових функцій та виїжджаючи до Сулеювка, Пілсудський подавав два головні аргументи, що спонукували його відсунутись від активного державного життя: один аргумент був морально-політичного характеру („дивне розпаншення бруду та безличного, лайдацького, нераз продажного елементу”), — другий

характеру військового. Цим другим аргументом був страх перед небезпекою, в якій опинилася армія, через те, що — мовляв -- армію втягають до політичної боротьби („сойм командує військом”). І від липня 1923 року Пілсудський провадив голосну у Польщі та поза нею боротьбу з Сулеювка за таку організацію армії, яка вилучила б з неї впливи політичних партій. Про ту кампанію, яка закінчилась травневим переворотом, згадували ми вже, коли казали про устрій і владу у Польщі. Пригадаємо: ціла центро-права опозиція, що боролась проти Пілсудського, хотіла бачити найвищого репрезентанта збройних сил — в особі військового міністра, відповідального перед соймом, отже залежного від політичних партій та їх „аритметичних” комбінацій. Знову Пілсудський хотів поставити організацію зверхньої військової влади так, щоб генеральний інспекторат збройних сил та сам генеральний інспектор армії, передбачений на випадок війни на начального вождя, був установою постійною, тривкою, та не підлягав змінливій конфігурації політичних партій. Ще 13 листопада 1925 Пілсудський перестерігав през. Войцеховського: „...Не годиться жадати, щоб у нашій державі військо служило політичним партіям та їх приватним супроти держави інтересам... Не слід теж думати, щоб військо, призначене на те, щоби бути воюючою репрезентацією народу на випадок потреби збройної оборони границь держави, могло бути послуш-

не та зберігати службову честь, коли воно має працювати, як об'єкт ліцитацій між різними амбіціонуючими генералами чи послами". Врешті 21. квітня 1926 Пілсудський (згідно з офіційно оголошеним протоколом) „...додав, що перестерігає пана президента, щоб уживати ген. Сікорського у праці чи то в центральних військових установах, чи то, як чував, на становищі міністра внутрішніх справ". При останній спробі погодити Пілсудського з соймом в дні 9 травня 1926, якою була конференція у Бельведері з участю през. Войцеховського, Пілсудського та кандидата на нового прем'єра Владислава Грабського, Пілсудський відмовився підтримати Грабського, подаючи як аргумент: „ситуація кожного міністра військових справ дуже важка саме тому, що він мусить переймати наслідки військової господарки після кабінету п. Владислава Грабського" (у тому кабінеті міністром військових справ був ген. Сікорський, якому Пілсудський закидав саме розполітикування армії). І нема найменшого сумніву, що саме той страх за стан і долю армії був одною із найповажніших причин збройного повстання, що його Пілсудський зробив 12. травня 1926 року, здобувши внаслідку вдруге фактичну диктаторську владу.

Але таксамо, як Пілсудський не зумів очистити морально-політичне життя у Польщі, бо змінилися тільки ролі кар'єристів, експлуататорів державного майна та деморалізаторів прилюдної атмосфери (на

Заользанська дурійка.

Ген. Бортновський, ком. „групи Шлеск“, що займав Заользя, якого ніхто не боровив.

Міністр Бек серед „тріумфальної“ подорожі 9. X. 1938 р.
по „визволеному“ Заользі.

Розполітикована армія.

*Ген. Йосиф Галлер,
командант польського легіону у Франції.*

*Ген. Станіслав Галлер,
шеф. ген. штабу за 2-го уряду Вітоса.*

Чільні представники польс. націон. правниці у війську.

*Ген. Загурський, шеф
польс. військ. летунства
в днях травн. перевор.
по стороні уряду, опісля
арештов.. таємно „щеа”.*

*Полк. Венда, посол, ост.
„шеф штабу ОЗН”, якого
ендецькі летючки називали
вбивником генерала
Загурського.*

Розполітикована армія.

Ген. Тадей Каспшицький, військовий міністр після смерті Пілсудського, голова „Звйонзку Пшыяцюл Гуцульщици”.

Ген. Вл. Сікорський, колишній прем'єр і військовий міністр. Антагоніст Пілсудського, муж довіря „Піста”.

Ген. Лук. Желіговський, колишній військовий міністр, „визвольник Вильна” з приказу Пілсудського.

Ген. Юлій Мальчевський, військ. міністр в остан. уряді Вітоса. Один із ендецьких мужів довіря в польській армії.

Розполітикована армія.

Ген. Токаржевський-Карашевіч, командант відсічі в листопадових днях боїв за Львів, основник протинукраїн. С.П.П.С.О.

Полк. Густав Пашкевіч, ком. варш. школи підхор. підчас травн. перевороту, згодом ком. див. в Тернополі. ворог українців.

Полк. Ан. Мйодонський, голова ославленої протинукраїнської організації: „Зв. Шляти Загрод.”

Ген. Юліюш Цулявф, при команді львівського корпусу, завзятий ворог українців.

місце колишніх „партійників” вступили тепер члени „І-ої бригади” та її конюнктуральні підхлібники), таксамо не вдалося Пілсудському врятувати армію від розполітикування. Вправді негайно після травневого перевороту, 22. травня 1926, Пілсудський видав приказ до армії, щоб пролита у братовбивчій боротьбі кров стала „новим засівом братерства”, але — як відомо — травневий переворот не закінчив боротьби розбитого на табори польського народу, тільки започаткував дальший період внутрішньої гризні, яка затомізувала польське політичне життя, а польську армію втягнула безпосередньо до боротьби партій, груп, клік і котерій та призначила їй відіграти неславну роль у *внутрішній* політиці держави. І тут теж тільки змінилися ролі: перед травневим переворотом використовували армію для своїх цілей (для боротьби з Пілсудським) праві політичні партії і „Пяст” Вітоса, ангажуючи до активної політики гурт своїх політичних однодумців чи прихильників - генералів, — після перевороту з головою пірнули у політиці вищі старшини - пілсудчики, для яких їхня дотеперішня військова кар’єра (марка легіоніста й титул полковника чи генерала) стала нагло засобом робити невійськову кар’єру. Адже повстали навіть у суспільно-політичному житті окремі групи „полковницькі” та „генеральські”! Парадокс полягав лиш у тім, що коли раніш вищі старшини, які співпрацювали з передтравневим режимом,

були явно і славно вірні націоналістичній (у польському розумінні націоналізму) ідеології, то старшини - пілсудчики вміли вправді деклямувати фразу про „ідеологію маршала Пілсудського”, але по суті швидко пересякли зовсім шовіністичним духом польської ендеції та у практичній своїй діяльності виконували політичну програму не Пілсудського, лише Романа Дмовського! На пальцях можна було порахувати тих пілсудчиків - старшин (із т. зв. групи „інтегральних пілсудчиків”, яка повстала у легіоновому таборі у реакції на всеохоплюючі ендецькі впливи), які напр. у ділянці меншиневої політики протиставлялися дурійці, що запанувала в польській армії, щоб вести активну протименшиневу політику. Але це торкалося вже мериторичного підходу до внутрішньо-політичних проблем держави: не торкалося воно засади, щоб активні старшини взагалі активної політики не вели: смільчаків, які пригадували б ту засаду — у Польщі не було.

Щоправда, то й сам Пілсудський, занятий боротьбою з політичними партіями та проблемами закордонної політики, не вмів чи не хотів відмежувати старшинського корпусу від свого суто-політичного конфлікту зі соймом. Яскравим прикладом на це служив наїзд ок. 100 старшин на сойм у дні 31. X. 1929: тодішній маршал сойму Дашинський відмовився через те відкрити засідання сойму, заявивши отверто Пілсудському, що „під шаблями й терором” сойм

мових нарад не вестиме. Зараз після травневого перевороту цілий адміністраційний апарат почав насякати старшинами - легіоністами, які — як мужі довіря режиму — переходили на різні цивільні становища безпосередньо з війська. Багато з них і даліше урядувало у військових одностроях (напр. сам ген. Складковський), затрачуючи почуття окремішності військових функцій та всього військового стану від справ політики адміністраційної, національної, фінансової, пресової. Військові, які не мали до того часу ніякої адміністраційної практики, ставали не тільки воеводами, старостами, але й признаними „спецами” від меншиневих справ; такий полк. Коц став головою Банку Польського, полк. Матушевський став міністром фінансів, полк. Сцежинський став головою Союзу Польських Журналістів (з пресою не мав раніше нічого спільного). Військовими обсаджували головні всі т. зв. персональні бюро по міністерствах і вони мали за завдання робити чистку персоналу та насичувати його людьми режиму. Було б це може навіть річчю зрозумілою, коли б ті військові знали, *яка ідеологія, яка конкретна програма просвічує режимові* та коли б вони були з режимом самі зіспоєні ідеологічно й програмово. Але у тих відносинах, про які ми вже писали, річ ішла тільки про *зберігання персональних привілеїв*, а не про ідейні напрямні та програмові завдання. І втягання маси старшинства до такої ся-

стеми — мусіло внести у ряди старшинства заразу політиканської манії.

Поза військовими, яких зрештою хтось може виправдувати, як таких, що змінили стан, до якого належали, і змінили професію, — існували цілі організації чи то парамілітарного характеру, чи такі, які з військовою владою втримували все найтісніший зв'язок та проте завжди займалися активною політикою і мали величезний вплив на ціле громадське й державне життя. Такими організаціями були: „Звйонзек Стшелецкі“, „Звйонзек Повстаньцув Сльонзкіх“, „Звйонзек Легіоністув“, „Звйонзек офіцерув резерви“, „Звйонзек подофіцерув резерви“, „Звйонзек Оброньцув Львова“, „Звйонзек Інвалідув“, організації членів різних колишніх військових формацій („галерчиків“, „довбурчиків“ і т. д.), колишніх „пеовяків“, „Зажеве“ і т. д., і т. д. На чолі кожної такої організації стояли вищі старшини. Коли ж навіть ті старшини були резервові, то проте постанови (резолюції) з'їздів даних організацій були устійнювані раніш з активними військовими колами та одночасно з політичною адміністраційною владою. Напр. резолюції з'їздів „Звйонзку офіцерув резерви“ у Львові були завжди редаговані і кореговані у двох рівнорядних інстанціях: у II. відділі ДОК VI. та у виділі безпеки львівського воевідства. Темою зацікавлення тих з'їздів і резолюцій були суто політичні справи, в першу чергу справи меншиневі. *Всі названі організації були голов-*

ним промотором всяких протименшиневих акцій, інспірованих безпосередньо вищими військовими колами. Військова влада не тільки не протидіяла активній політичній діяльності людей, найтісніше зв'язаних з військом, але сама чинно співдіяла, втягаючи вже безпосередньо і старшинський корпус і всю армію до суто політичної боротьби, зверненої проти українців, німців, білорусів, громадян одної держави.

Ось сам міністр військових справ ген. Каспшицький стає на чолі т. зв. „Товажества пшияцюл Гуцульщизни“, організації, якої істотною метою було відірвати гуцулів від національної спільноти з рештою українського народу. Та організація, субвенціонована з державних фондів, видавала публікації, які доказували, що гуцули походять від ...готів, що це „зрутенізовані поляки“ і т. п. Деятки тисяч пили на ширення деморалізації серед гуцулів, а перестороги української преси, що це гроші, викидані в болото, тільки скріплювали польонізаційний похід на Гуцульщину, кермований безпосередньо військовими людьми. Коли ж після мінхенського протоколу молоді гуцули масово втікали на Карпатську Україну, збен-тежені польські військові кола такою „невдячністю“ гуцулів — відповіли кровавою військовою карною експедицією.

Тим карним експедиціям, зокрема діяльності прикордонної польської армії КОП (Корпус Охорони Пограниччя) треба присвятити окремо трохи ширше місце.

Армія служила взагалі в Польщі для боротьби з власним громадянством в часі миру. Від 16-го вересня до початку листопада 1930 р. тривала перша та на найширшу міру поведена „пацифікація”, з активною участю польських військових, головнo кінних, частин. Військо перемашировувало здовж і впоперек Східню Галичину та поводитись супроти цивільного населення так, як не поводить ся ніяка армія у ворожому краю підчас війни, — хіба, що завернемо ген аж до часів татарських наїздів. Старшина, командант військової частини, заїздив перед громадський дім, та з карткою у руці, яку дістав у повітовому старостві, викликував усіх найсвідоміших селян і селянок та всіх місцевих українських інтелігентів, не зиключаючи священників. Їх провадили до якоїсь стодоли або за село і там в нелюдський спосіб били. На панічний оклик „у-ла-ни йдуть!” („татари йдуть!”) цілі села втікали до лісів. Щоб тому перешкодити — вояки широким колом окружували села та всіх утікачів переловлювали і масакрували, так, що люди тижнями лежали по шпиталях або вмирали від ганґрини, що творилась від ран. Горіли цілі села, палилися домми „Просвіти”, горіли, облиті нафтою та підпалені склади українських кооперативних крамниць.

Але за тою першою „пацифікацією” пішла довга черга дальших, які спорадично вибухали в різних частинах краю, обхоплювали поодинокі повіти та околиці. Діялось

це ніби то у відплату за українські терористичні акти чи саботажі, що сталися на тому терені. Згодом у деяких околицях запанував стан т. зв. хронічної пацифікації: це було головню у підгірських та пограничних околицях там, де був стаціонаований і всевладно володів КОП. Та частина польської армії, яка мала стояти саме на сторожі польських державних кордонів супроти зовнішніх сусідів, займалася немов з уряду активною протименшиневою політикою, включаючи до тієї „політики” й найважчі фізичні побої. Режим КОП-а полягав м. ін. на тім, що в деяких пограничних повітах (напр. Долина), керманичі українських кооперативних крамниць мусіли виказуватись перет місцевими командантами відділів КОП-а, що спроваджують крам виключно тільки з польських крамниць, бо в противному випадку військо крам нищило. Нічого не помагали відклики до адміністраційно-цивільних властей та люди швидко занехали їх, бо фактичну владу у широчезній прикордонній смузі довкола Польщі виконував фактично КОП і староста тільки тоді мав якийсь голос, коли — не оглядаючись на конституцію, закони чи зобовязання варшавського уряду — переліцитовувався з військовими чинниками у переслідуванні меншин.

За прикладом міністра військових справ ішли інші генерали й команданти. Командант львівського корпусу ген. Токаржевський оснував „Секретаріят Порозу-

міння Польських Суспільних Організацій" (СППОС), який фактично став другою та вирішною владою на терені трьох східно-галицьких воєвідств, владою, що не підлягала воєводі, тільки йому, генералові в активній службі та його старшинському корпусі. Адютант того генерала, майор Домонь, став „спецом” від меншиневих справ та виголошував у Варшаві прилюдні відчити на меншиневі теми, де ігноранція предмету суперничала з ненавистю до меншин. Дійшло до того, що в часі великих хліборобських страйків та заворушень, що ними кермувало „Стронніцтво Людове”, ген. Токкаржевський, щоб відвернути увагу польського громадянства від отих неприємних внутрішньо-польських справ, розкидав з військових літаків летючки за своїм підписом до поляків, щоб вони не спускали з очей „спільного ворога” — українців! (Було це в липні 1936 р.). Львівські військові чинники фінансували протиукраїнську газетку „Поляк-Греко-Католик”, перенесену з Кракова, де вже видно висохло джерело надхнення, — спеціально на те, щоб паплюжити єрархію греко-католицької Церкви та вести кампанію за призначення польських єпископів для вигаданих поляків греко-католицького віроісповідання. З інспірації військових кол посол Войцеховський виступив зі своєю голосною промовою у соймі проти митрополита Шептицького, в перфідно-брехливий спосіб перекручуючи становище митрополита до т. зв. йорданської спра-

Безпосередні винуватці війни.

Бек підчас відвідин у британського міністра закордонних справ
Геліфкса в Лондоні.

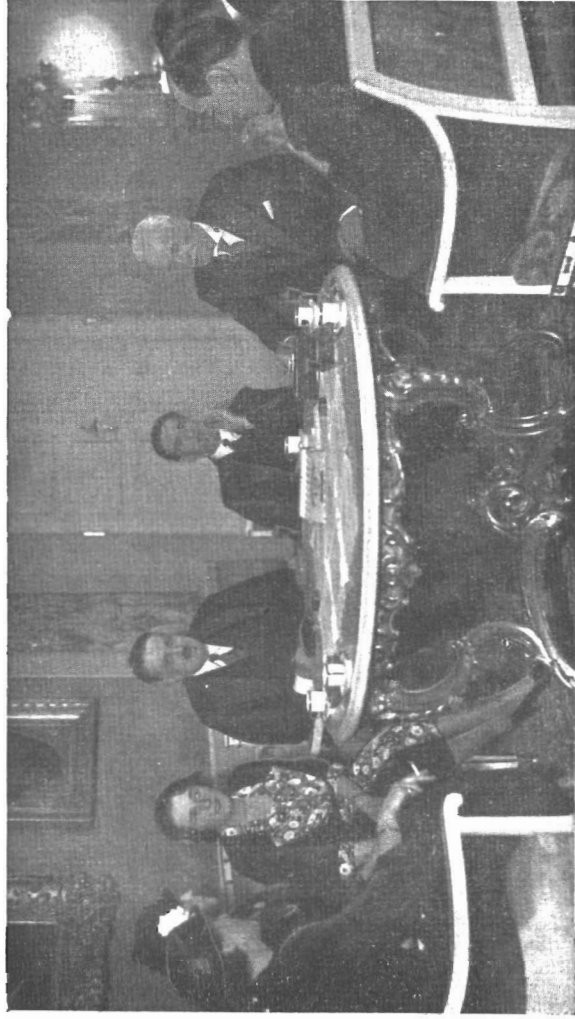

Сер Говард У. Кеннард, англ. посол у Варшаві, справжній диктатор пол. закорд. політики в останньому періоді польської політики.

Йосиф Ліський, пол. посол у Берліні з періоду пол.-нім. наближення, гол. винуватець фальшивого погляду про силу Німеччини.

Англійська політика оточення.

Англ. міністр закорд. справ Іден у през. Мосціцького 24. III. 1935.
На світлині від ліва: Бехова, Кенардова, Мосціцька, Шембек, Іден, Мосціцький, Бек.

Англійська політика оточення.

Англ. генерал Айронсайд на варшавському Замку весною 1939 р.

Польщу створили й Польщу завалили.

*Вудров Вільсон, през. Зєдин.
Держав Півн. Амер., прого-
лосив 8. І. 1918 р. своїх
„14 точок“.*

*Невіль Чемблєн,
бритїйський прем'єр*

*Едвард Даладіє,
французький прем'єр*

які підписали в Мінхені заяву (ІХ. 1938 р.), що не будуть вести війни з Німеччиною, та рік пізніше виповіли їй війну буцімто в обороні Польщі.

ви. Ген. Токаржевський, покликуючись на звичай з австрійських часів, коли то австрійська почесна чета брала участь у святі Йордану на львівському Ринку, запропонував св. Юрові, щоб об'єднати прилюдне йорданське свято для цивільних і військових, але одночасно поставив цілу низку вимог, м. ін. що військова музика гратиме польський державний гімн і т. д. Митрополит, маючи на увазі всю атмосферу, що панувала тоді саме в зв'язку з протипольською акцією війська та СППОС-у, лякався, що така несприятлива маніфестація „братерства” може довести до кровавої драми, яку можуть викликати провокатори, — і тому делікатно відмовився. До того ще й треба додати не такт генерала, який не вважав за можливе отруїти спершу самого до митрополита та безпосередньо переконатись про його погляд, лише делегував польського військового капеляна, який мав уже списаний готовий ввесь церемоніал! Пізніша поведінка польської вулиці у цій справі, підбехтаної проурядовою та ендецькою пресою, показала, що річ ішла справді про те, щоб дати вимріяне поле діяльності провокаторам, які були б перетворили церковне свято у страхітливую кроваву масакру українських вірних. Що можна було сподіватися по „делікатности” львівських військових чинників, коли вони улажували напр. у 1937-му р. на військовому грищі на Цитаделі у Львові „баталістичне видовище” — інсценізацію ненависного для всіх українців

„Огнем і Мечем” Сенкевіча, з „малорускім веселем” та Заглобою у ролі героя! Величезні афіші сповіщали про це все населення та ображували почуття співгромадян українців. У львівському СППОС-і та львівському ДОК VI зродилася теж думка відібрати українцям єдиний їх спортовий майдан у Львові, прегарну площу „Сокола-Батька”, величиною 11 моргів, яку 30 літ викуплював увесь нарід збірковими датками; воно сталося під притокою „вивласнення на військові цілі”. Був у Львові теж такий ген. Цулявф: коли тільки в якійсь польській газеті у Львові появлялася якась пристойніша згадка чи стаття з українською тематикою, нпр. дискусійна стаття у „Веку Новім” — той генерал негайно дзвонив до редакції газети з протестом та погрозами.

Таксамо діялось по інших осередках державно-адміністративного та українського життя. У Тернополі володів фактично не воевода (воеводою був там, зрештою, Малицький, старий ендек-україножер), лише дивізіонер полк Пашкевич, колишній командант школи підхорунжих у Варшаві, який активно боровся проти Пилсудського підчас травневого перевороту у 1926 р. Він зосередив у своїх руках всю протиукраїнську акцію на терені тернопільського воевідства та особисто відгрозювався всім тим полякам, які поручали толерантнішу політику супроти українців. У Перемишлі та сама місія спочивала в руках ген. Вечоркевіча та полк. Мйодонського. Той

останній, військовий капелян, стояв на чолі „Звйонзку Шляхти Загородowej”, організації, яка роками вела за державні гроші деморалізаційну роботу серед збіднілих українських селян, нащадків княжих дружинників та бояр. Та акція викликала стільки нездорового ферменту й таке озлоблення серед українських селян, що на останній зїзд управи тієї організації поїхав до Перемишля воевода Білик зі Львова, щоб вплинути на тамешні військові чинники, щоб вони надто яскраво не провокували українців, бо це небезпечно. Знову на всій Волині й Холмщині військові чинники зосередили в своїх руках акцію „навертання” православних селян на римо-католицизм. Окремі села діставали просто ультимат: до стільки і стільки днів таке то й таке число православних має перейти на римо-католицизм, в противному випадку село буде „спацифіковане”. Таку трагедію пережило м.ін. село Гриньки на Волині: події у тому селі на тлі „місійної акції” війська відбилися глосним відгомонам у соймі, ба навіть органом „Орієнс” уважав за доцільне виступити проти таких небувалих і ніким не прошених „місіонарів”. Різку статтю у цій справі о. Косібовіча передрукувала „Політика”, але промовчала — величезна більшість польської преси, що стояла муром за мундуrowаними місіонарями. Всією тією акцією, як також акцією відбирання православним та нищення православних церков, займався ген. Сморавінський, корпусний командант із

Люблина. Військо активно помагало поліції руйнувати церкви!

Так було на сході і південному сході, знову на заході, на протинімецькому відтинку, діяв ославлений „Звйонзек Заходні”, який разом зі „Звйонзком Повстаньцув Сльонзких” Гражинського був організацією напів військовою.

Які ж почування могли мати до польської армії мільйони українців і німців, коли на сам вид військових одностроїв паніка огортала населення. — коли військовий однострій ставав символом ненависті до неполяків?! Що вартні були всі оклики й деклямації про „скріплювання оборонної сили держави”. коли одночасно в практиці акція йшла в двох рівнобіжних напрямках: 1) розкладати армію, її старшинський корпус та низові ряди втягуванням їх в активну внутрішньо-польську та протименшинну політику, і 2) насторожувати ворожо до армії всі непольські меншини в Польщі.

Ціла армія була в Польщі розполітована. Беручи собі приклад з пок. Пілсудського — марш Ридз Смігли також застерігався, щоб армія не політикувала. І також з тим самим успіхом 24 травня 1936 року Ридз Смігли заявив на зїзді легіоністів буквально: „коли треба буде вести політику — я сам її вестиму”. І справді, займався цілий час не військом, а політикою, щораз більше компромітуючись в очах власного громадянства і всього закордону та доводячи

державу до повного хаосу. Ми вже згадували, як то він від невдачного кокетування людовців (маніфестація у Новосільцях) перекидався до такого самого невдачного кокетування ендеків (участь у бенкеті „Арконії” у Варшаві), після того конферував із молоденьким проводирем „оенерівців” (польської „народово-радикальної” молоді) Пясецьким, не маючи стільки авторитету, щоб не то приєднати для режиму ті групи, але бодай вплинути на них, щоб методи внутрішньо-польської боротьби не доводили держави до македонських відносин. Врешті ніхто інший, тільки Ридз Смігли, найвищий військовий достойник, покликав на становище організатора нової політичної партії „Обуз Зєдночєня Народовєго” спершу полк. Коца, потім ген. Скварчинського, відкликаного для цієї місії просто з виленського корпусу. Знаємо вже, якою компромітацією покінчилася дилетантська політична діяльність усіх тих військовиків, обтяжуючи моральну гіпотечку всієї польської армії. Об’єктивно треба признати, що армію вживали в Польщі не тільки до „пацифікації” проти національних меншин, але і самих поляків. Військова карна експедиція була польських хлопів у звязку з різними страйками. У 1923 р. за Керніка, як міністра внутрішніх справ, військо відмовилось стріляти до робітничої демонстрації і безробітних у Краківі та дозволило юрбі роззброїти його. У 1936—38 рр. висилали військо на села, узброюючи вояків у палиці.

Політикував маршал армії Ридз, політикував міністр військових справ Каспшицький і його перший заступник, завзятий шовініст ген. Глуховський, політикували старшини з військового міністерства та голсного штабу, як полк. Садовський, який виголошував прилюдні відчити протименшинного характеру, або шеф інтендантури полк. Стшелецький, права рука Ридза та його злий дух, інспіратор закорд. політ. „концепцій”. Протекціонізм та погоня за кар'єрою, що обхопила ряди легіоністів, включно до особи Ридза з його вождівськими амбіціями без ніяких даних,— міжпартійна польська боротьба з участю військових кол та активна участь військовиків у протименшиневій нагінці, — все воно мусіло внести в ряди старшинського корпусу фермент. Дійшло до того, що старшини на високих військових становищах виступали з армії виключно на те, щоб мати вільну руку та вести боротьбу з режимом (напр. полк. Гжендзельський з 36. п. п. у Варшаві, який оснував власний часопис „Чарно на бялем”). Таксамо, як теорія „усполечнення” державного службового стану затерла різниці поміж польським державним службовиком у різнонаціональній польській державі та польським партійником націоналістом і відібрала у практиці всьому державному апаратові характер надрядного чинника, — таксамо політиканство у польській армії та елітарна теорія, що з легіоністів робила упривілеєну верству, довела у практиці до

переплутання понять: політика, армія і поліція. Ніщо дивного, що розполітизовані старшини разом із польською вулицею, разом із всією вуличною пресою, перли до війни, не знаючи, що таке сучасна війна

ПРЕСОВА ПОЛІТИКА

З нагоди появи книжки д-ра ді-Преля — д-ра Дрешера «Поляки перед Берліном», присвяченої польській пресі та пропаганді, висловили ми вже окремо погляд, що пресової політики у Польщі не було взагалі ніякої. Пресова політика робилася сама, чи пак — *робила її вулиця*. Ще виразніше. тон цілій польській пресі надавала безапеляційно т. зв. червона преса (від червоних наголовків), преса, призначена для найширшого та політично найпримітивнішого читача, преса виключно лише зарібкового характеру, яка не знала іншого підходу до всієї часописної тематики, як лише підхід один: смак вуличної публіки, сензація. Брак польської пресової політики вбачаємо у тому, що не було в Польщі ніякого органу, який 1) устійнював би напрямні пресової політики відповідно до погреб державної рації та виховання польського народу і 2) стежив би за їх виконанням, протиставлючись одночасно пресовій роботі, яка тим напрямним шкодила б. Балаган у тій ділянці був тому, що *формально* такі установи, покликані для ведення пресової політики існували, але фактично своїх завдань або не розуміли, або не мали змоги їх виконувати, не вміючи створити собі відповідний авторитет у світі польської преси та запевнити собі ексекутивні прерогативи.

Такою установою був властиво пресовий відділ при президії ради міністрів. Цією самою справою міг був займатися пресовий відділ при міністерстві закордонних справ. На тон і напрямок преси могло теж впливати міністерство внутрішніх справ та підлеглі йому льокальні органи, які мали супроти преси ту страшну зброю, що нею є цензура. Тимчасом: світ преси у Польщі взагалі з пресовим відділом при президії ради міністрів майже не стрічався. Єдина річ, яку журналісти від нього вимагали, були — інформації про діяльність уряду чи про такі події, що про них уряд мав перший відомости, — єдина річ, яку той відділ виконував, було те, що він цих інформацій пресі... не давав. Варшавські журналісти та тамошні кореспонденти краюї і закордонної преси згадували як ідеал чудового функціонування того відділу часи прем.Бар-тля: тоді щоденно те бюро видавало комунікати під наголовком „день пана премієра”, де казалось, кого премієр прийняв і в кого був. Це не глум, а щира правда. Позатим бували чейже в Польщі премієри (як напр. Славек), які преси з цілого серця ненавидили, не мали для неї найменшого зрозуміння та взагалі не бажали собі ніякого з нею звязку. Це й вичерпувало проблему пресової політики. Бували на становищі начальника того відділу поважніші польські журналісти і вони почували себе на ньому досить незручно, бували й люди, які зі світом преси не мали нічого спільного, і ті дивились на цю свою посаду ли-

ше як на етап до вищої кар'єри (головно дипломатичної). В останніх роках те бюро могло знаменито одного гарного ранку щезнути, і з виїмком людей, які перестали б брати платню, ніхто його відсутності не завважив би. З пресовим відділом у міністерстві закордонних справ було вже трохи інакше. Він видавав для внутрішнього вжитку щотижневі огляди чужинецької преси, (для журналістів навіть цікаві), позатим щотижня (не завжди) уладжував сходи представників щоденної преси, окремо краювої, окремо закордонної. На тих сходинах начальник відділу відчитував чи виголошував дипломатично вистилізовані комунікати про актуальні справи закордонно— політичного життя та давав відповіді журналістам. Воно вже більше подобало на пресову політику, а проте нею безумовно не було: бо не було ніякої системи у вказівках для преси, та — що ще важніше — діяльність того відділу була теж доривочна, трохи канцелярійна, трохи від актуального випадку до випадку, без бажання визначувати пресі якусь політичну лінію в окремих закордонно-політичних проблемах. Начальник того відділу, п. Сківський, мав зрештою літературні нахили та цікавився більше конкуренційним супроти „Ведомості Літерацкіх” журналом „Піон”, ніж міжнародньою політикою та завданнями щоденної преси.

Ще більший хаос панував у ділянці цензури. На цю тему можна би і варто би

написати окрему здоровенну книгу. Розпорядки (заборони), що їх давав державний комісаріят м. Варшави столичнім газетам і те, що з пресою робили льокальні польські цензори — це належить до царини трагі-комедії. Але річ не в окремих актах безглузвих конфіскац, переслідувань, шикан. Річ у тому, що переслідування, шикани, конфіскації, кари й засуди торкалися в Польщі головно *меншиневої* преси, або тої поважної польської преси, яка займалася взагалі проблематикою польського життя та була через те неvigідна режімові, що не знав, як узагалі має поводитися, і здавався на — поліцію. Конфіскації опозиційних польських газет належали до ділянки внутрішньо-польської політ. боротьби. Проявами пресової політики були напр. такі акти варшавського державного комісаріату, як заборона варшавському журналові „Орка на угоже” приносити сторінку, присвячену українській проблемі, анкетам на тему польсько-українських справ і т.п. Те, що у Львові не вільно було писати того, що у Варшаві, а в Луцьку конфіскували речі, які перейшли цензуру у Львові, це були ноторійно відомі справи: про них навіть були соймові інтерпеляції і в відповіді міністр внутрішніх справ заявив, що різні умовини „perіонального” життя вимагають різної поведінки влади у різних частинах держави. Одним із характеристичних показчиків, за що переслідували в Польщі українську пресу, було напр. покарання адміністраційним шляхом та за-

твердження тієї кари судовим присудом — редакторів усіх трьох українських щоденників у Львові за те, що вони з власної волі не написали були славославних статей на честь Мосціцького з нагоди його іменин. Один із вищих польських державних урядовців висловлювався з цього приводу про польську цензуру так: »Наш цензор не має бути інтелігентний, — він має лише чути носом, за що його може вища його влада притягнути до відповідальности«.

Можна б, очевидно, сказати, що у демократичній республіці важко вести однакову пресову політику в розумінні напр. політики урядів преси й пропаганди в авторитарних державах, де все життя підпорядковане вимогам держави, на сторожі яких стоять покликані для цього державні установи. Демократія, мовляв, тим і визначається, що »кожний пише, як і що хоче«. Коли б хто хотів так пояснювати жахливий пресово-політичний стан у Польщі, то свідомо фальшував би правду. Передусім у Польщі демократичні свободи були фікцією і повною фікцією була свобода преси у Польщі. Уряд мав змогу впливати на всю польську пресу, навіть і партійно-опозиційну, яка чи то з лояльності чи зі страху була б його бажанням піддавалася. Але в тому напрямку не було ніколи навіть ніяких спроб! Пригадуємо собі один-одніський випадок, коли Варшава заборонила поміщувати в одній справі крім звітів ПАТ-а якінебудь інші

власні звідомлення: це було підчас варшавського процесу у справі вбивства мін. Перацького, у 1935/36 р., коли то уряд ляхався, щоб протиукраїнська нагінка польської преси, яка могла вибухнути у звязку з цим процесом, не скомпромітувала на внутрішньо-державному терені »нормалізації« в самих її початках, та щоб не відбилася небажаними відгуками й на закордонному терені у звязку з великим зацікавленням чужинецької преси тим процесом. Але брак пресової політики полягав не тільки у тому, що польські державні чиньники навіть не старалися впливати на всю польську пресу у найповажніших справах загально-державного значіння. Нечуваний і ніде у світі небувалий балаган полягав у тому, що вони не робили цього й супроти преси безпосередньо залежної від влади й режиму, себто преси або субвенційованої (чи просто таки утримуваної) з державних фондів, або преси, якої видавці та редактори були людьми режиму, послами, достойниками з ББ чи ОЗОН-у, та користали з безлічі особистих привілеїв. Воно торкалося однаково варшавської »Газети Польської«, в якій невідомо було, що є поглядом уряду а що пп. Медзінського, Шталя, Старжинського чи львівського Мейбавма, — як і »Курієра Поранного« під редакцією ославленого Клявдіюша Грабика, та як озонівського львівського »Дзенніка Польського« чи краківського »ІКЦ-а«, найголоснішого трубача влади й режиму.

»ІКЦ« (»Ілюстровани Курієр Цодзен-ни« у Кракові) — це ціла окрема сторінка польського державного життя. Колишній п'ястівсько — вітосівський, потім проурядово-санацийний орган, був він тим польським щоденником, який мав повне право казати про себе, що ніхто інший, тільки він накладав тон усій польській щоденній публіцистиці, він мав найбільші впливи у польській прилюдній opinii, він ту opinii формував, ніхто інший тільки він із своїми варшавськими червоними підголосками панував на польській вулиці — на долах і на верхах. І тому саме, що користувався таким величезним впливом, тому, що був безумовно газетою найбільш поширеною у Польщі та й із найкращим технічно-видавничим і адміністративним (кольпортажевним) апаратом — був найбільше винуватим за ту морально-політичну атмосферу, яка панувала у Польщі, за рівень політичної освіти серед польських широких мас, за підхід польського громадянства до найповажніших польських державних справ. Примітивізм, забріханість, ігноранція, демагогія, пустословіє, зарозумілість, менторське всезнайство, клеветництво та донощництво, плазунство супроти сильних, брутальність супроти слабих, розхристаність стилю, канібальська етика та дикий шовінізм — все воно знаходило свій стовідсотковий вислів на сторінках »ІКЦ«, все воно складалося на образ »ІКЦ«. Доходило до того, що час до часу й інші польські часописи подібними словами характеризую-

вали той часопис: раз зробило це навіть львівське «Слово Польське», швидко потім, як перейшло з табору ендеції до табору санації та з якоїсь причини наразилося санаційному краківському товаришеві. Ревеляції про Маріяна Домбровського, «польського Норткліфа», писав свого часу варшавський «Роботнік». Усі знали, що «курієрок» це «шмата», але купували й читали силою привычки та завдяки розмірам тої газети та її експедиційно-кольпортажевій швидкості. І вся Польща та всі поляки затроювались трійливою їдко тієї газети. Змінювала та газета свої орієнтації і погляди, як рукавички, залежно від кон'юнктури і партнера (платника). Тільки у підході до двох питань залишилась послідовна і вірна собі: до українців та німців. Люди казали, що це тому, бо німці не хочуть її купити, а українці не мають защо.

У Польщі прийнявся вже був термін «ікацова преса». Нема найменшого сумніву що «ікацова преса» з своїм проводирем на чолі, була одною з найважливіших причин упадку Польщі. Вона плекала у Польщі того духа, що був причиною її внутрішнього хаосу («декомпозиції») та підготувляз її катастрофу з 1939 року. Було річчю подивугідною, як впродовж 20-ти літ польська преса ставилась до найповажніших внутрішніх та закордонних проблем польської держави та з якою байдужністю приглядалися вакханалії задурманювання польського народу відповідальні за долю держави її керманічі. Загальний рівень поль-

ської преси був через те такий низький, що нагальне у нечисленних поважних часописах (головно консервативного напрямку) була нехить виломлюватись з тієї загальної атмосфери, щоб занадто не дразнити громадянства та «непотрібно не наражуватись громадянству» порушуванням непопулярних тем. Найбільш непопулярними були головню дві теми: проблема перебування Польщі між Німеччиною та Росією і проблема польських народів у Польщі. Можна було на пальцях одної руки порахувати людей зі світа польської преси, які напразду здавали собі справу з польського геополітичного положення, таксамо на пальцях одної руки можна було порахувати польських редакторів, які напразду знали українську проблему! Не дивно, що у 20-му році існування своєї держави, польська «сіра людина» мала про українців більше таке поняття, як про бушменів, і коли було їй казати, що українців є у світі поперх 40 мільонів, а в Польщі поперх 6 мільонів — то вона дивилась на такого інформатора, як на ворога держави, що зловними вигадками підриває віру у силу польського народу!

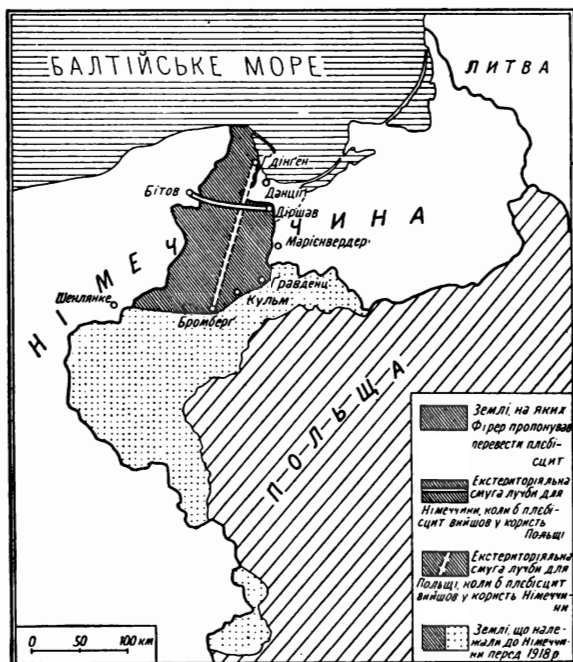
Ввесь підхід польської державної верховки до установи преси виходив із засновку, щоби створити якнайбільше правних норм для інгеренції державних чинників. Отже пресу можна було цензурувати й судити по трьох законах: пресовому, загально-карному та законі про охорону деяких інтересів держави. Але про те, щоб

Мрії, зроджені з манії великості.

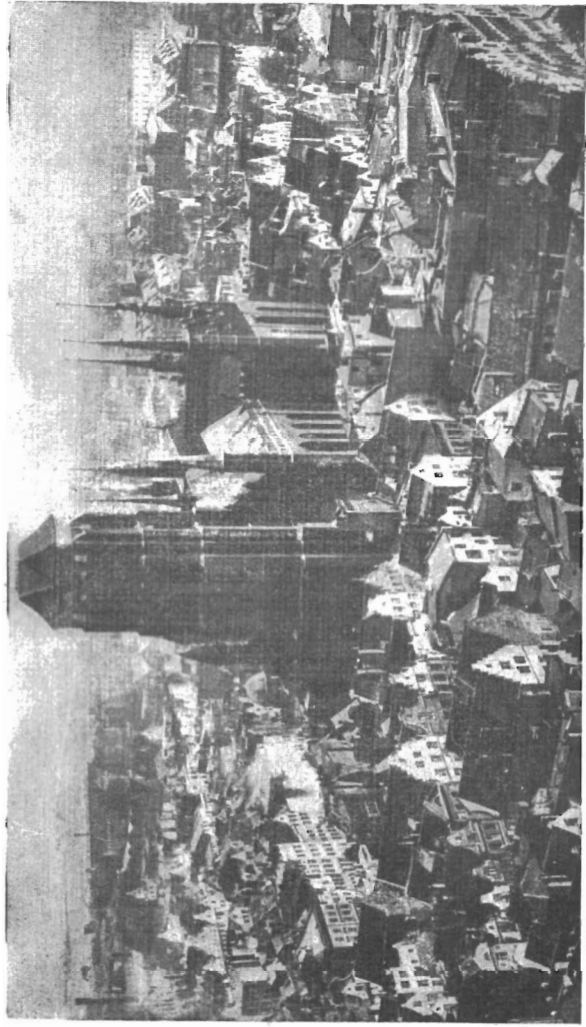
Так представлялися польські апетити.

Останній проєкт злагоди.

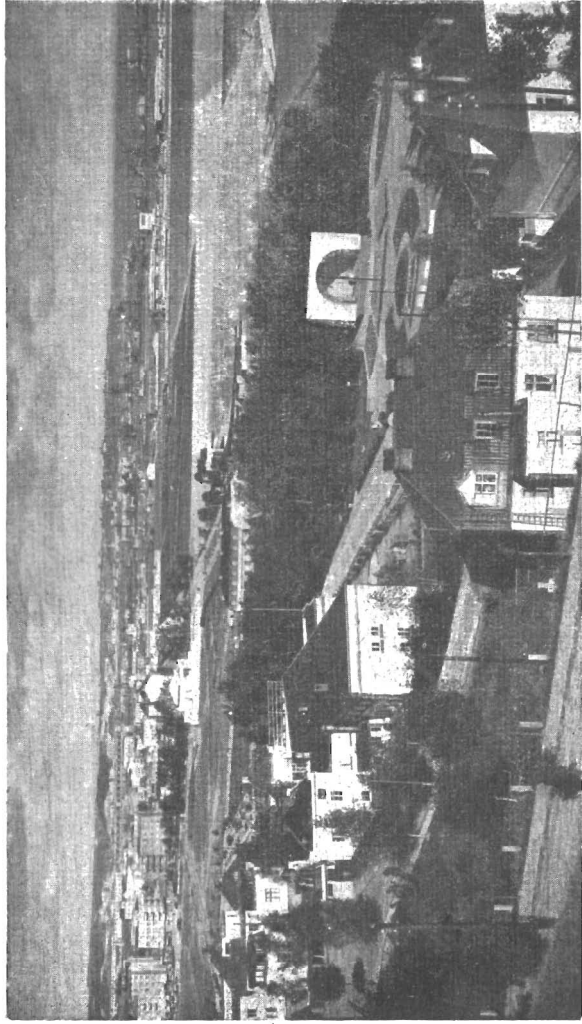
Проект Канц. Гітлера, переданий 29. серпня 1939. англ. послові в Берліні Гендерсонові, передбачав так зв. коридор крізь коридор, себто екстерит. шлях, що лучив би Зах. та Схід. Пруси крізь Поморя.

Данціг.

Німецьке домагання прилучити назад до Райху місто Данціг дало притоку пол. пресі розфрантизувати пол. громадянство та англ. політиці — підтримати польський спротив.

Готенгафен (Гдиня).

Міліарди вложили поляки в розбудову Гдині, щоб заступити нею Данціг, коли ж прийшлося віддавати Данціг — вибрали війну, в якій утратили цілу державу.

на пресу дивитися, як на інструмент політичного виховання громадянства та підготовки ґрунту під розв'язку різних ближчих і дальших проблем — про те ніхто у Польщі не думав. Той інструмент використовували лише редактори окремих «ікацових» органів виключно в одній цілі: для нагінки проти меншин, зокрема проти українців, яка була і в польському громадянстві популярна, отже для читача мила, і в очах влади приспориювала газеті опінію «паньство-творчого» органу.

Однак треба бути справедливим: як керівники згаданих пресових установ при президії ради міністрів чи міністерстві закордонних справ могли робити якусь пресову політику, коли їхні шефи, міністри, президент держави, керівники політичного життя, — не мали ніякої устійненої програми у всіх найважливіших ділянках життя держави?! Як можна було позитивно інструувати, позитивно інспірувати польську пресу, мериторично обмірковувати з її представниками на пресових конференціях різні проблеми та проводити у пресі (бодай в тій її частині, яка була від режиму залежна) одностайні нап'ямні, коли тих напрямних не було, коли не було взагалі пляну ні ясного погляду, як треба поводитись у безлічі справ!

Тому польська преса — як усе польське державне і громадське життя — пліла без керми і вітрил по хвилях або демагогії або — у найкращому випадку — імпронізації. Місяці й тижні, які попередили

війну та дні з часу війни — це ж був найбільш жалюгідний період в історії польської преси та в історії польської пресової політики. Будучий історик польського народу, який переглядатиме річники польських часописів і перевірюватиме те, що тоді польські часописи — із найповажнішими включно — писали, з тим, що в дійсності було, дійде до жахливих висновків на тему: як відповідальні за стан польської преси діячі розуміли місію преси й пропаганди та як її виконували.

ПОГОНЯ ЗА НАЖИВОЮ

Пишучи про психологічні, моральні та політичні причини упадку польської держави, ми зумисне залишили на сірий кінець згадку про ту ділянку польського життя, яка пахне скандалістикою найгіршого сорта. Бо не мали ми ніколи зрозуміння для приємности порпатися ані у чужих ані власних брудах, ані теж не є ми прихильниками методи бачити скрізь лише тільки злодіїв та скидати на них всю вину — і їхню власну і людей чесних. І коли напр. зловживання, корупція та фінансові скандали, з моментом, коли стають масові та приймають характер прилюдного явища, — безумовно підривають у корінні мораль нації і правові основи держави, то з другого боку не можна переочувати факту, що сама чесність не є ще ніяким критерієм політичної доцільности. Коли напр. хто каже на політика: „це людина чесна”, то такої характеристики взагалі не слід би вживати. Бо чесність не тільки у політика, тільки у кожної людини це щось, що само собою розуміється, щось найзвичайніше, найпримітивніше, отже згадка про чесність політика радше дискредитує його, ніж компліментує, бо піддає думку, що ніякої *іншої* позитивної риси добачити в ньому не можна. Коли при характеристиці того чи іншого польського діяча його польські земляки впевняли, що це людина „по-

рядна" і „чесна", то це тільки доказ, що Польща таки належала до Сходу, бо на Заході така політична термінологія невідома. З другого боку, дуже небезпечно теж розкидати щедро закидами злочинства, перекупства та всяких грошових зловживань, напр. при доставках прилюдних роботах, лісовій господарці і т. д., бо доказати такі закиди зправила дуже важко. Ще важче, чи просто неможливо, щоб доказав їх сторонній публіцист, коли ті закиди можна спірати тільки на поголосках, а не на прилюдних судових розправах і засудах. І ось, тут доходимо до суті справи: до нездорової атмосфери, що вічно царила у Польщі, атмосфери, насиченої поголосками про злочинства та підозрілі „інтереси" на державному майні, якої державна влада не прочищувала послідовним прилюдним демаскуванням злочинців, без огляду на їх товариську чи службову позицію. Ще більше: аж надто часті спроби затушовувати аферу, яка продіставалась до прилюдного відома, мусіли лише згущувати ту нездорову атмосферу. Масової корупції урядничого апарату рішуче у Польщі не було. Але було що інше: люди на високих становищах робили „інтереси" і якось ті інтереси їм удавались, бо чим інакше пояснити, що до виїмків належали однини на вищих посадах, які у дуже швидкому часі не доходили до поважних маєтків, коли їхня уряднича платня не стояла в ніякій пропорції до широкого способу життя?! Фактом є, що службовицький апарат

— від найнижчого до найвищого — був у Польщі платний скромно, та фактом теж є, що службовики (головно на всіх вищих ступнях) жили понад стан. Стара польська шляхотська засада „застав сен а постав сен” обов'язувала і надалі та мусіла доводити до дефіцитів приватного бюджету, покриваних з доходів „збоку”. Тільки нечисленні судові розправи кинули світло на характер таких „надзвичайних” прибутків.

Загальним явищем у Польщі були наскрізь синекуральні посади, якими наділювали виключно членів володіючої класи, при повному нехтуванні принципу фаховости. Посади директорів та членів надзірних рад різних великих промислових державних і приватних, але залежних від державного кредиту підприємств — це були лише джерела доходів для людей режиму, а не становища, потрібні для даного підприємства. Перестав напр. полк. Беліна-Пражмовський бути львівським воєводою, куди теж зовсім не годився, бо ані на державній адміністрації, ані на політиці не визнавався, — то зробили його головою надзірної ради акційної спілки Яворжно (копальні вугля). Що кавалерійський генерал розумівся на вугіллі, на геології, на вуглевому експорті і т. д. і т. д.?! Або інший рід погоні за наживою серед верхівки, яка була при владі: був напр. п. Чеслав Міхаловський три роки (від 1933 до 1936) міністром справедливости. На відхідному сам собі підписав призначення на „гіпотечного суддю” у Варшаві, знаючи, що

першою його справою буде справа варшавської газівні, яку місто переймало від французьких капіталістів; на цій „скромній” посаді з тієї лише першої трансакції недавній міністр справедливості заробив 150.000 зол.

Таких випадків було в Польщі безліч, вони належали до системи: користати з політичних впливів, щоб заробляти скрізь, де тільки вдасться. У кожному з названих випадків була збережена буква закону та з формального боку нічого не можна було таким синекуристам закинути. Але „в порядку” воно чейже не було.

Що в ділянці обороту громадським грошем та „інтересів” не було в Польщі в порядку та що одночасно можна було оперувати лише загальниковими обвинувачуваннями, це відчував уже й Пілсудський, який висловив свій загально-відомий погляд: „забагато нечесности зібралось у Польщі”. Після травневого перевороту проурядова преса гостро пятнувала грошеві махінації політичних партій, які були раніш при владі, — у відповіді лунали обурені оклики, щоб нова влада конкретизувала свої закиди та вини одиниць не скидала на невинний загал громадянства. Найбільш шуму наробила було т. зв. справа Дойлідів, здається найбільш характеристична для інтересів, що їх робили „п'ястівці”. Дойліди — це був великий земельний маєток якоїсь пані у білостоцькому воевідстві, яка буцім то під шапталем, що держава (головний земський уряд) примусово розпарцелює маєток, про-

дала його нижче справжньої вартости п'ястівцям, які з черги з величезним заробітком, замість розparcelювати його між селян, продали його в цілости князеві Єржому Любомірському з Пшеворська. Ця справа товклася довгий час по газетах і так і до кінця не діждалася прилюдного з'ясування та покарання винуватих. Дойліди стали були своєрідним символом: розумілося під ними митарства дідичів землею, призначеної для дрібної parcelяції, при чому торговцями були люди, які мали звязки з державними земельними урядами та польськими parcelяційними банками.

Із передтравневих часів голосною була справа Губерта Ліндого, міністра фінансів у другому уряді Вітоса (в 1923 р.): після травневого перевороту виточили йому у Варшаві прилюдний процес, але підчас процесу, коли обвинувачений вийшов на вулицю (відповідав з вільної стопи) — застрілив його якийсь військовик. Цією аферою займалися окремі брошури.

З грошевої скандалістики у післятравневому періоді, такої, що знайшла широкий розголос, були всякі брудні інтереси, що їх допускалися старости: староста у Косові Рибакевич, староста із Сольдау (Дзялдово) Твардовський, староста у Новому Місті Кравчик, врешті й сам воевода поморський Лямот, який дістав був телефонічно димісію з приказом негайно покинути Поморя. Довго тягнувся теж процес урядовців міністерства фінансів Любавідзкого і тов., якого хід

викликав велике невдоволення серед урядових кол: пощо, мовляв, робити такі прилюдні судові процеси, які підважують довіря сірих громадян навіть до такої установи, як міністерство фінансів?! Але найголоснішою справою була афера Парилевічової, жінки голови (презеса) апеляційного суду у Кракові, рідної сестри міністра внутрішніх справ Перацького. Вона не задовольнилася головокружною кар'єрою свого чоловіка, який зі скромного городського провінційного судді став суддею окружним, головою окружного суду у Кракові та миттю — головою суду апеляційного, — лише разом зі своєю спільничкою Фляйшеровою та при допомозі цілої ватаги посередників, голововно жидів, виробляла за гроші посади. Справу Фляйшерової виділили зі справи Парилевічової, хоч це по суті була одна й та сама історія. Проти Фляйшерової і спільників відбувся суд і засуд, проти Парилевічової відбутися не міг, бо вона „несподівано померла” у слідчій в'язниці. Її просто строїли, лякаючись скандалічних ревеляцій про участь найвищих державних достойників у тій афері. Адже годі було собі уявити, щоб Парилевічова могла роками „професійно” займатися вироблюванням протекційних посад та щоб про це не знав її рідний брат, міністр внутрішніх справ! Смерть Парилевічової приспішив факт, що Перацький згинув від кулі українського атентатчика: тому, що він мав ореол мученика, його імени не можна було втягати до такої су-

дової розправи. Хто видав приказ строїти Парилевичову та хто це перевів — про це може колись хтось схоче ревелюювати.

Позатим було безліч таких справ, про які вперто кружляли поголоски та які так і втопилися у поголосках. Що напр. було справжньою причиною пожежі недокінченого головного двірця у Варшаві? Офіційний комунікат казав про „необережну поведінку з вогнем” чи щось подібне, але звідкись мусіла народитися вперта версія, що в цій пожежі мала спопеліти фальшива конструкція будівлі. Вона мала повстати головним чому, що будівничий, близький свояк одного міністра, який мав застережений 1% від брутто коштів будови, старався ті кошти роздувати. Прокуратора, який дійшов був до суті правди, переконали, що з уваги на напружену міжнародню ситуацію, не слід хвилювати прилюдної думки справою, яка може пошкодити авторитетові влади. І дійсно: цих поголосок не спростувало слідство ніякої фахової комісії. Повінь поголосок іншого роду викликала була голосна афера з перенесенням домовини марш. Пілсудського до вежі Срібних Дзвонів. Буцім то передчасне перенесення тієї домовини з доручення арх. Сапіги викликало було гострий конфлікт між тим найстаршим польським церковним достойником та державною верхівкою, при чому навіть уряд Складковського подався був маніфестаційно до димісії, для солідарности з президентом, що його ніби то образив арх. Сапіга. Нема сумніву,

що головним аргументом для чимшвидшого перенесення домовини з головного підземелля до відокремленої вежі було бажання церковних кол, в яких віданні є вся вавельська катедра, — спекатися з катедри безлічі відвідувачів, яких вела туди лише цікавість та які не завжди відповідно поводитись і м. ін. залишали на домовині св. Станислава Щепановського (єпископа, що згинув з руки Болеслава Сміливого) карточки з образливими написами, як про „зрадника”, що повинен відступити своє місце Пілсудському. Напевне теж входив у гру страх, щоб державна влада не почала вмішуватись у справи вавельської катедри. А проте поруч із цим уперто кружляла поголоска, що поза плечима комітету будови пам'ятника Пілсудському, який займався цією справою (головою був ген Длугошевський), тихцем вплинув на приспівення переносин домовини Пілсудського інж. Шишко Богуш, який за будову саркофагу у вежі Срібних Дзвонів мав — з моментом перенесення домовини — дістати 200.000 зол. (про що зрештою сам арх. Сапіга певне і не знав). Пікантерія ситуації, (якщо вірити тим поголоскам) полягала у тому, що про ті заходи інж. Шишка Богуша, людини на краківському ґрунті надзвичайно впливової, буцім то знав його приятель, през. Мосціцький, який потім, коли комітет счинив крик, мусів вдавати „заскоченого”. Звідси й бажання польських офіц. кол мерщій справу мирно поладнати, не розмазувати її, що й частинно

вдалося завдяки посередництву папського нунція.

Повторяємо: можливо, що з поведінки таких поголосок чимало їх не мало річевих підстав. Але в самому засновку нездорові відносини потягали у тому, що могла витворитись атмосфера, пригожа для таких поголосок, що підривали прилюдну мораль. Це факт, що поруч із страшною нуждою нижчих верств — нижчого урядництва, робітництва й селянства, — із постійною павперизацією села, — зростали ряди „нуворішів”, які рекрутувались зпосеред державно-політичної верхівки. Знаємо, як виглядали дороги в Польщі та як виглядала в ній моторизація. Але одночасно зростала кількість *люксових* лімузин. Цвило у Варшаві розгульне життя по нічних льокалях, росли, як гриби на дощі, люксові вілли над берегами моря, та одночасно було щораз важче жити сірій людині.

Нема ніякого сумніву, що та *організація життя* заважила чимало на шляхах, що нами йшла політична польська думка. Наставлена на рівень „понад стан” у приватному житті — польська політична думка мусіла приймати критерій „понад стан” і щодо екзистенції держави.

ТРИ ОСТАННІ ТИЖНІ

ЛИСКАВОЧНА ВІЙНА ТА ЛИСКАВОЧНИЙ ХАОС.

Ген. див. Владислав Сікорський, колишній польський прем'єр і кількакратний міністр військових справ, стягнув був вправді на себе неласку Пілсудського та його наступника за свою „невтральність”, яку зберігав підчас травневого перевороту на становищі команданта ДОК VI. у Львові, та був відсунений від активної служби в армії, а проте (а може саме тому!) мав загальну опінію одного з найбільших польських військових фахівців. У тому характері був теж постійним співробітником старого помірквано-ендецького „Кур'єра Варшавського”, де що-неділі правильно появлялась його стаття на військову, чи військово-політичну тему. Автор цих рядків, колишній фронтовий вояк ще зі світової війни, не має даних оцінювати військові здібності генералів. Але тямить, як нині, як з великим зацікавленням читав у читальні одного з живців у Польщі у липні 1939 року статтю ген. В. Сікорського у „Кур'єрі Варшавському” про „лискавовчу війну”. Автор з іронією та сарказмом висловлювався про тих, які казали чи писали про можливості лискавовчої війни та ставився до теорії такої війни, як до неповажної байки. Лискавовча війна, писав він, вза-

галі неможлива, бо техніка новочасної армії настільки складна, що треба добрих 6 місяців, щоб її щойно розгорнути. Підчас 3-тижневої польсько-німецької війни нераз згадував я ті фахові міркування визначного польського генерала, але ще сьогодні думаю, що його стаття виявилась геніяльною у порівнанні з гаслом, що його кинув був антагоніст ген. Сікорського, марш. Ридз Сьмігли: „сильні, суцільні, готові”. Бо німецький наступ при всьому своєму лискавочному ході всетаки залишився був позаду хаосу, який його випереджував. І характеричною рисою катастрофи Польщі у вересні 1939 року не були воєнні поразки, тільки *наглий, з години на годину щораз більший розклад всього державного апарату*. Що діялось від першого дня війни в Польщі, того не могли докладно знати ні німецькі, ні польські вояки на фронті. Перші з них бачили, що все розлітається під їх ударами, останні — що не мають що їсти, що ані одного дня не діє полева пошта, що залишають їх на ласці Божій їхні команданти та що мають до діла з противником, про силу і вартість якого систематично їх, польських вояків, їхні начальники обріхували. Але цілої скандалістики запілля не знали і з неї не здавали собі справи. Такого наглого заломання держави *внутрі* під першим ударом ззовні — історія світа не знає.

Зараз у першому дні війни, 1. вересня 1939, міністерство справедливости видало такий комунікат, оголошений у пресі й ра-

діо: „До всіх апеляційних та окружних прокураторів і до всіх городських судів в апеляційних південних і західних округах. Наказую негайно приступити до виконання мого обіжника з дня 24. серпня ц. р. ч. судового надзору 5658/39у та ч. прокураторського надзору 1938/9, в порозумінні з владами загальної адміністрації. Міністр справедливости Грабовський”. На той таємничий приказ розпочались масові арештування серед усіх національних меншин; арештували теж масово чужих громадян, власників нansenівських пашпортів та взагалі всіх „підозрілих”, яких були десятки тисяч. Арештували людей, що знайшлися на списках, що їх виготовляли й доповнювали впродовж повних 20-ти літ: хто лише колинебудь був арештований як запідозрілий у якомунебудь політичному проступку, хто відсидів свою кару, хто сидів лише у слідчій в’язниці та вийшов на волю, як нічому неповинна людина, того тепер замкнули. Автор цих рядків знаходився у делегації, яка ходила інтервеніювати до львівського воеводи у справі арештованих. Ми наводили м. ін. безліч конкретних прикладів на доказ, які безглузді ті арештування, роблені по старих списках, коли чейже люди з року 1920-го не мусіли бути тими самими людьми у році 1939-му! Начальник суспільно-політичного віділу (безпеки) Харевіч признав правду, але з довжезного списку осіб, що його предложила делегація, обіцяв звільнити лише одиниці, бо решта вже „виїхала в неві-

домому напрямку". Тим невідомим напрямком була Береза Картузька, де в перших днях вересня 1939 року зібралось ок. 7.000 осіб, мужчин і жінок, які переживали пекло, що його Данте у своїй фантазії не уявляв собі. Інші були заслані до різних місцевостей у поліському та білостоцькому воевідстві під поліційний надзір, решта сиділа по переповнених в'язницях Польщі, сподіваючись кожної хвилини лінчу юрби або самих в'язничних сторожів.

Одночасно, також у першому дні війни, появився декрет президента „про зверхництво над збройними силами, про начальну військову владу та цивільних комісарів”, за підписом І. Мосціцького, прем. Складковського і міністра військових справ ген. Каспицького. Той декрет встановлював м. ін. установу „головного цивільного комісара”, що його широкі прерогативи переймали частину прав міністра військових справ, частину міністра внутрішніх, ба навіть міністра справедливости. Вони охоплювали теж „поборювання протидержавної акції”. Тим головним комісарем став полк. Костек-Бернацький, ославлений перший командант берестейської твердині-в'язниці у 1930-му р., потім організатор карно-ізоляційного табору у Березі, й поліський воевода, людина відома зо своїх патологічно-садистичних інстинктів. Перший його приказ про практичне виконання акції „боротьби з протидержавниками”, оголошений крізь радіо та у варшавських і львівських часописах (інших

уже не було) з дати 5-го та 6-го вересня, приказував кожному полякові-патріотові в ім'я любови батьківщини стріляти на місці кожного, хто тільки видався би *підозрілий* у протидержавній акції, при чому головний комісар виразно впокоював, що не треба боятися, щоб хтось за такий патріотичний вчинок притягав до відповідальності!

Таким то робом розв'язано у хвилині вибуху збройного конфлікту проблему національних меншин у Польщі і так — у передбачуванні того конфлікту — приготувалися польські державні діячі зеднати собі ок. 40% польських громадян непольської національності, від яких держава вимагала жертви майна і крові. Коли на яких 5 літ перед війною один із відомих варшавських журналістів звернув увагу тодішньому міністрові внутрішніх справ Перацькому на шораз гірші польсько-українські відносини той останній відповів із пинічною усмішкою: „На проголошення маніфесту Миколи Миколаєвича маємо завжди час”. Коли проте царська Росія здобулася супроти поляків бодай на плятонічний маніфест Миколи Миколаєвича у 1914 році, то Польща у 1939-му році залишилася вірна традиції своєї історичної держави та власній 20-літній традиції. Ця вірність собі була у своїй тупій послідовності гідна подиву. В моменті вибуху війни переміг остаточно погляд того самого кол. міністра Перацького, що національна проблема у Польщі є проблемою преч-

„Сильні, суцільні, готові...”

Едвард Сміглий-Ридз, вихованець Академії Мистецтв у Кракові, по смерті Й. Пілсудського генеральний інспектор армії, другий маршал Польщі, один із найголовніших безпосередніх винуватців війни й атакстрофи Польщі.

Внизу:

Остання дефіляда пол. армії, що її приймав Ридз-Сміглий, ще 9. VIII. 1939 р. в Кракові. В місяць опісля один із перших утік закордон.

Дурійка самообману.

Opłata pocztowa znaczkami polskimi.

We Francji Fr. 2.00

PRINTED
IN POLAND

W Litwie 30 ml

Wydanie pierwsze

Cena numeru
w Krakowie
w kraju: **25 gr.**

ILUSTROWANY

KURIER CODZIENNY

Założyciel i Wydawca: Marjan Ogórnicki.			
Kraj P.E.O. 400.300		Kraków, Wesoła 1.	
ODDZIAŁY:		KARTY STROJÓW	
WARSZAWA, Świat Przemysłu 3, tel. 33 05, 33 06, 33 07, 33 08 LÓDŹ, ul. Teatralna 14, telefon 17 00 STANISŁÓW, ul. Długosza 30, telefon 12 12 TORUŃ, ul. Świeżakowa 10, telefon 10 10 WROCŁAW, ul. Piłsudskiego 12, telefon 17 00		LWÓW, ul. Ścieśniewa 11, tel. redakcyjny 300-00 KRAKÓW, ul. Wesoła 1, tel. redakcyjny 300-00 KATOWICE, ul. Piłsudskiego 3, tel. 55 55 GDAŃSK, ul. Wesoła 12, tel. 55 55 i 55 56	
PODZIAŁ, ul. Marjańska 17 00 PODZIAŁ, ul. Wesoła 12, tel. 55 55 PODZIAŁ, ul. Wesoła 12, tel. 55 55 PODZIAŁ, ul. Wesoła 12, tel. 55 55		KARTY STROJÓW KARTY STROJÓW KARTY STROJÓW KARTY STROJÓW	

Rok XXX.

Kraków, poniedziałek 4 września 1939

Nr 244.

Wspaniały sukces Armji polskiej w pierwszym dniu wojny stwierdza rozkaz Naczelnego Wodza. 100 nieprzyjacielskich czołgów i 34 samolotów zniszczonych.

Polskie radio na rozkaz Naczelnego Wodza ogłosiło w sobotę o godz. 1.15 następujący komunikat:
„Rozkazem Naczelnego Wodza w dniu 1 września, w pierwszym dniu wojny, zniszczono 100 nieprzyjacielskich czołgów i 34 samoloty w rejonie

Wielkopolski i 30 na Śląsku. Artylerja przeciwlotnicza i czołgi polskie podjęły skuteczne strzelanie do samolotów nieprzyjacielskich. Lotnictwo polskie walczyło w powietrzu nad Wielkopolską i Śląskiem, zniszczając 34 samoloty nieprzyjacielskie. Lotnictwo polskie walczyło w powietrzu nad Wielkopolską i Śląskiem, zniszczając 34 samoloty nieprzyjacielskie.

2,000.000 polskich żołnierzy stoi nad granicą.

(P) „Goniec Warszawski” donosi:
Według wiarygodnych informacji kanclerz Hitler w swym oświadczeniu skierowanemu do rządu W. Brytanji zaproponował ni mniej ni więcej jak tylko, by pełnomocnicy polscy przejechali **we czwartek do Berlina**. Kanclerz Hitler oświadcza w swym 9-stronicowym elaboracie, że do czwartku rano przygotowuje warunki niemieckie (!!) dla delegacji polskiej.

W związku z tą propozycją, która niema nic wspólnego z realizmem politycznym, angielska opinia publiczna stwierdza, że Berlinowi musi być wiadomem podobnie jak jest to wiadomem Anglii, iż u granic

Rzeczypospolitej Polskiej stoi 2 miliony wybranego żołnierza, najeźbierającego na świat. Berlin również musi sobie zdać sprawę, że za armją polską stoi cały naród i że Polska zachowuje spokój i dyscyplinę wewnętrzną.

Skoło porówna się siłę moralną Polaków z nastrojami niemieckimi, przejawiającymi się w całym Niemczech, propozycja kanclerza Hitlera, by delegacja polska jechała do Berlina... po warunki, przedstawia się we właściwym świetle bezczelności i prowokującej śmiałości.

Tak też została przyjęta przez Londyn i Paryż.

Польська пресо-інформаційна політика залишилась вірною собі до останнього кінця

WYDANIE WIECZORNE

KURJER

CODZIENNY

PP ADRES REDAKCJI I ADMINISTRACJI: WARSZAWA, KRZYSZTOFA 8
KONTA P. K. O. 2062 PRZEMISŁOWA, MIESIĘCZNA TL. 1,26

5 GROSZY

TELEFONY: RED. 264-61, 264-66
ADM. 206-09, 264-61, DRUK. 206-19

ROK VII

CZWARTEK, 21 WRZEŚNIA 1939 R.

Mr. 261 A

Nasz Wódz jest w Polsce i walczy

LONDYN. — 21.9. — Radio Am-
ery. Bydło wyjechał z Polski.
dyktat ogłosił, że wyjechał z Polski.
Zaprzeczanie wywołane soziah
przez wyjazd polskiej w
wiadomościom podawanyim przez
Londynie, jakoby Marszałek Smig-
i inne radiostacje i obca prasa.

Komunikat wojenny Dowództwa Obrony Warszawy

Dnia 20 września

Na wyucystym zachodnim
nasza szarżowała, niszcząc i rozpa-
dzając większe oddziały zmotory-
zowane nieprzyjaciela.

Na Utracie oddziały nasze
walczy na bagnety odrzućmy nabo-
cie nieprzyjaciela, zadając mu do-
je straty i zdobywając 3 cekiery ko-

Самогубство Варшави й брехні преси.

Стефан Старжинський,
президент м. Варшави,
який разом із ген. Чу-
мою відкинув усі про-
позиції проголосити Вар-
шаву отвертим містом.

Ген. Чума, команд. усієї
варшавської залоги.

Такими вістками одурманю-
вала преса своїх громадян
у трагічних для них днях!

„Геройство” вождя з закордону та брехливість преси.

Express Poranny

№ 258 40K XVIII

Wydawca: STANISŁAW CZERWIŃSKI, ul. 14-go Stycznia 14, m. 1008, Warszawa. Ceny: za 3 tygodnie 1200, za 1 miesiąc 2400, za 3 miesiące 7200, za 6 miesięcy 12000, za 1 rok 24000. Prenumerata: 111.000.000.

Wódz Naczelný do dowódcy armii w Warszawie Należy bronić stolicy

Działać i nie tracić ducha!

Wódz Naczelný Marszałek Polski Smigły-Rydz, kierujący bezpośrednio grupą państw wojsk na północnym wschodzie, nadał do dowódcy armii gen. Bormla następujący rozkaz:

Należy bronić stolicy, albowiem z jej posiadaniem łączą się honor Narodu. W ciężkich chwilach, które przetrwała Armia, należy pamiętać, że zwycięży w końcu miasto i porażczywa walka, połączone z duchem ofensywy.

Walkę tę należy prowadzić na wszystkich odcinkach bez wytchnienia i z wiarą w końcowe zwycięstwo.

Szas prasy dla nas.

Środki wroga topnieją.

A więc — działać i nie tracić ducha!

14-9-39

Naczelný Wódz

(-) Edward Smigły-Rydz

„Начальний вождь” сам утік на чужину, але міліонів дивільних мешканців столиці Польщі казав кривавитись у безвиглядній боротьбі. — Газета з 16.IX, коли Ридз-Сміглого не було вже в Польщі.

людної безпеки та тому з „запевненням спокою” — проблема розвязана. І в тій історичній хвилині віддали розвязувати ту проблему востаннє — поліції. Негацію всіх непольських народів у Польщі підкреслив демонстраційно мобілізаційний декрет, оголошений тільки по польськи, таксамо маніфест президента держави, зрадагований тільки у польській мові.

Той декрет про загальну мобілізацію був властиво тільки формальністю, бо суття мобілізація йшла у Польщі вже від березня. Від березня вже приготувлялась Польща до війни, але не вважаючи на ті приготування та божевільну воєнну кампанію польської преси — від першого дня війни запанувала у Польщі *атмосфера розкладу*. В „ІКІ” з датою 4-го вересня 1939 читаємо у реляціях з Кракова, Варшави і Вільна про зразковий порядок у тих містах, про спокій населення, зайнятого своєю щоденною працею, про перебування всіх органів влади і громадян при своїх варстатах праці. Було це такою самою правдою, як оголошений на першому місці того числа грубезними черенками комунікат „начального вождя” про знищення 100 німецьких повзів та 30-ти літаків. У моменті, коли редакція „ІКІ” писала про зовсім нормальне життя, тривання на місцях і т. п., вона сама пакувала манаття: це ж було останнє число того щоденника перед появою німецьких військ у Кракові! Тоді теж польські поліціянти ходили напр. по т. зв. старшинській оселі у Кракові від дому до

дому, взиваючи всіх — втікати з Кракова. Саме *паніка влади* та панічні розпорядки *влади* й брехливі звістки преси, друковані на приказ *влади* — спричинили ту безглузду й нікому непотрібну втечу десятків і сотень тисяч людей — на схід. Замість залишати установи й урядовців на місцях, евакували їх, не знаючи куди та не маючи комунікаційних можливостей. З приказу та за спонукою польської державної влади розпочалася та жахлива мандрівка народів, яка спричинила злидні і трагедії сотень тисяч поляків. Епільо́гом тієї мандрівки була ведена ще на весну 1940-го року репатріаційна акція польських втікачів, які не знаючи пощо і нащо опинилися на чужому собі терені, що його зайняли совітські війська. А скільки їх не змогло вернутися, скільки їх загинуло скитаючись серед лютої зими 1939/40 р. по тому боці прикордонної смуги, скільки родин розлетілось, ніколи вже не віднайшовши себе?!

В тому самому часі на сході, куди линула хвиля втікачів з заходу, зорко скривали перед польським громадянством військові поразки та головокружне темпо німецького наступу. В тому самому часі, як у Кракові польські патріоти раділи, що знищено сотні німецьких повзів, польські газети подали про перервання лінії Зигфріда у 14-ти місцях! Господь відає, чому геніяльний автор тої звістки вибрав був акуратно цифру 14, а не заокруглив її до 20, 50 чи 100! У ділянці пресової політики запанував повний

хаос. Проголошено декрет про введення
воєнної цензури, але не було виконного
розпорядку, хто і як має ту цензуру пере-
водити. Отже залишилось по старому, цензу-
ру вели ті самі люди у городському старо-
стві, з тим, що вони повинні були догадува-
тися, чого не бажає собі мати у газеті вій-
ськова влада. У практиці виходило воно
напр. так, що про німецькі летунські налети
не вільно було писати у Львові під загрозою
найбільших кар, хоч у Кракові та у Варша-
ві писали про них зовсім вільно. Після
перериву телеграфічних та телефонічних
сполук із Варшавою, Львів, Станиславів,
Тернопіль та всі інші воєвідські столиці у
східніх воєвідствах не мали ніякого зв'язку
з центральною владою, воєводи не знали,
де перебуває уряд і чого вимагає від них,
не знав цього також і львівський відділ
ПАТ-а (Польської Телеграфічної Агенції).
Той останній на власну руку впровадив та-
ку новину: видавали для преси подвійні ко-
мунікати, на білому та на зеленому папері,
при чому при примусовому друкуванні зе-
лених бюлетинів не вільно було подавати
джерела інформацій. Таким хитрим робом
офіційна пресова агенція скинула на від-
повідальність редакцій найбільш фантастич-
ні відомости про воєнні перемоги!

Під кінець першого тижня війни хвилі
втікачів залили міста і містечка у східніх та
особливо південно-східніх (напрямок на Ру-
мунію і Угорщину) воєвідствах. Збентежені
громадяни побачили величезні автобуси з

глиною помазаними та галуззям прикритими дахами, вщерть виповнені — малими дітьми! Видно з якихось літніх кольоній на заході везли їх невідомо пощо на безпритульну скитальщину. Лімузинами були переповнені міста і містечка. З достойників приїхав до Львова м. ін. шлезький воєвода Гражинський, іменований — після втрати посади воєводи — міністром преси і пропаганди. У воевідському будинку відбувалися наради зі світом місцевої преси. Міркою забрихання чи повної дезорієнтації влади, яка не знала, що довкола діється, може послужити факт, що тоді на тих нарадах під проводом проф. Здзіслава Шталя поважно дебатували, скільки вагонів паперу треба спровадити з Фінляндії, щоб забезпечити всі львівські щоденники! Діялося це в умовах, коли оголошений у першому дні війни „воєнний розклад їзди“ насправді не обов'язував ні одного дня, бо німецькі летунські налети зараз таки першого дня ввели у комунікаційні відносини повний хаос.

У поведінці цивільної та військової влади видно було ту саму внутрішню суперечність, що була для неї прикметна і за минулі мирові роки. З одного боку фанфаронували до кінця та приготувляли різні організації і комітети, немов війна велась на Марсі, з другого боку потратили зовсім голови та журилися лише бензиною для авт. У п'ятому дні війни, коли Краків був уже у німецьких руках, коли воздушна фльота Польщі вже не існувала, коли вся комунікація була спа-

раліжована і варшавські міністерства спяковані, командант м. Львова завізвав до салі польського Т-ва Школи Людової поіменно кількадесять осіб з усіх національностей, м. ін. із світа преси, яким відчитав програму та устійнені вже назвища проводу окремої громадянської організації, яка мала вести пропагандистичну й освітню працю серед цивільних і війська, згідно з вказівками військової влади. Існувала на папері окрема секція для уладжування концертів та театральних вистав для вояків, казали про те, як треба маніфестаційно відпроваджувати вояків на залізничий дворець (війна у 1939 році по зразку 1914-го року!), про збірку датків для вояків на фронті та про оснування цілої сітки підвідділів тієї організації по всьому краю, немов державне й громадське життя не зазнало ніякої зміни. Діялося це тоді, коли змобілізовані старшини не могли у тій самій команді міста (змобілізовані рядовики у ПКУ) дістати інформацій, як і куди мають дістатися до своїх військових частин, про які ніхто з військовиків не знав, де вони, коли не було — як згадано — взагалі полевої пошти та коли цивільне населення жило під знаком шаленої харчевої паніки. Плянували робити паради для війська тоді, коли вояки днями цілими не діставали харчу і жебрали по селах і містечках, крізь які проходили, та коли сам начальний вожд армії утік уже з Варшави і не мав звязку ні з головою уряду, ні з власним штабом!

БЛЕФ ЗАМІСТЬ ПІДГОТОВИ.

19. липня 1939 р. появилось в льондонському „Нюз Кронікл” інтерв'ю з марш. Ридзом Сміглім у справі польсько-німецького конфлікту; текст був оголошений у всій польській пресі й у польському радіо, і він справді такий цікавий, для тодішніх польських настроїв характеристичний, що як історичний документ ввійшов також до II. тому „Білої Книги” (стор. 400). Ридз заявив тоді буквально: „...Коли б німці дальше стояли при своїх вимогах (себто: прилуки Данцігу до Райху та переведення „коридору крізь коридор” — прим. авт.), то Польща підійме боротьбу, навіть, коли б прийшлось битися самій та без союзників. Ми готові боротися за самостійність до останнього мужчини й останньої жінки... Тому, коли пан Гітлер знову зголосив претенсії щодо Данцігу та Поморя, я наказав 4 місяці тому мобілізацію. Прошу мені вірити, що та мобілізація не була лише пустою демонстрацією. Ми були готові до війни, коли б вона показалася конечною. Польська армія не така численна, як німецька, а проте це так добра армія. На випадок війни кожний польський мужчина і кожна жінка стають без огляду на вік вояками”. Таким робом ми довідалися в липні, що Польща була „готова до війни” вже у березні. Найвищий польський військовий чинник підкреслив з цілою рішучістю боеву вартість польської армії та воєнне захоплення всього поль-

ського громадянства. Тим самим опрокинув пізніші аргументи, що — мовляв — польська держава була до війни непідготована, що заскочив її нежданний німецький наступ, но й — очевидно — що Польща війни не хотіла...

Не знаємо, яке було темпо польських воєнних приготувань у розумінні технічно-військовому, не знаємо, хто що в якому часі в ділянці організації армії та військової підготовки до війни вдіяв. Знаємо тільки, що тих останніх шість місяців перед вибухом війни — від початку березня до кінця серпня — падав у Польщі безупинний град слів про найвищі боеві здібности польської армії та найвищий моральний стан польського народу — поруч із таким самим густим градом легковажних, погірдливих та образливих слів про німецьку армію і вартість німецького народу з погляду воєнних вимог. Про стан німецької армії, про її чисельність, вивінування, вишкіл резерв, про німецький старшинський корпус, німецьку морську й воздушну флоту, про психіку німецького вояка — про все те *всі* польські часописи, з найбільш „авторитетними” органами на чолі, виписували найжахливіші нісенітниці. що їх польське громадянство приймало з найбільшою повагою. І той тон зберігся до самого кінця. 3-го вересня, отже у третьому дні війни, полк. Умястовський казав у польському радіо буквально: „Нині, коли Польща розпочинає свою другу війну, яка має на меті зберегти те, що було здобуте, та

відзискати те, що наше, чисто польське (!), Польща має начального вождя, випробованого у битвах, якого не має ніодна інша європейська армія, та має двоміліонову армію під зброєю, а мобілізація щоденно побільшує її сили...”

З отим „начальним вождом”, якого „не має ніодна європейська армія”, вдалося красномовному полковникові на прочуд: з історичної перспективи можна вже нині признати йому на 100 відсотків правду! Але з тієї самої перспективи не можна ніяк зрозуміти: навіщо всі ті трагі-комічні речі говорив Ридз, Умястовський, навіщо писала їх вся польська преса, оголошувало державне радіо?! Відповідь: це була *система блефу*, яка — накинена згори політичною та військовою верхівкою — так увійшла в кров і кости польського громадянства, що воно до самого трагічного кінця переплутувало блеф із правдою та орудувало блефом, гадаючи, що в ньому спасення нації і держави. Під кінець першого тижня війни у зареквірованій кімнаті в помешканні автора цих рядків у Львові замешкав один майор польського міністерства військових справ. Спершу пробував він запевнювати, що ніякої програної нема, бо польська армія ненарушена, що вона тільки весь час відступає, що це плянова тактика, щоб дати час західнім союзникам зібрати сили для протиудару, та що вислід тієї калькуляції залежить лиш від того, чи Совіти рушаться, чи ні, але — очевидно — вони „напевно” будуть неутральні. Однак за

день - два, коли розвал вже був очевидний, майор, який від ранка до вечора перебував у будинках львівського воєвідства та корпусної команди, перестав блахманити дороблюваними „пост фестум” теоріями та заявив раз зовсім щиро: „Знаєте, у чому тайна цього розвалу? Ми поляки ввесь час блефували, думаючи, що німці блефують; тимчасом тепер показується, що німці справді поважно приготувалися до війни, а ми залишились зі своїм блефом...” Той майор був інтелігентною людиною: він зовсім влучно підхопив цілу *методику політики* тої польської кліки, яка кричала про війну. Помилявся він тільки в одному: камариля Ридза, яка стероризувала Бека та опанувала осередки пропаганди, не лише користала з блефу, щоб застрашити ним німців за мирового часу та спонукати їх до дипломатичного відвороту, отже, щоб *врятувати блефом мир*. Вона, та камариля, вірила, що блефом удасться теж *виграти війну*. І те, що ми бачили у трьох тижнях війни у Польщі, було одним безупинним ланцюгом доказів, як неповажно ставились поляки до війни, яка дизгармонія була поміж їхніми словами про повагу хвилини та свідомістю, що треба направду розуміти під тією повагою.

3-го вересня 1939 р. зійшовся сойм та сечат на маніфестаційне засідання – останнє в історії нової Польщі. Серед бурі оплесків прийняли сенатори внесок, що „члени сенату Річипосполитої ставляться до розпорядження армії”. Знайшовся *один* такий сена-

тор, який взяв ту постанову поважно і — зголосився до війська. Це був Кшиштоф Радзівіл. Вістка про його пристойний жест миттю розійшлася поміж його товаришами. Одному з них він показав своє писемне зголошення: той узяв папір у руку та передер його, визвірившись на смішаку-сенатора, який хоче йти на війну, забувши, що чейже сенатори призначені „до вищих завдань”.— Оголосили у Львові (як в усіх містах і містечках у Польщі), що будуть копати рови для охорони перед летунськими налетами та що громадяни повинні самі добровільно масово голоситися до роботи, щоб не треба стягати їх примусово. І ходили люди копати рови: зі сміхами, жартами, немов це забава у війну, а не направду війна. — Напередодні загальної мобілізації їхав автор цих рядків з гуцульських гір до Львова. На станції у Надвірній стояв на сусідніх рейках довжелезний військовий поїзд. Одним вагоном нашого поїзду верталась у свояси вакаційна дівоча кольонія. Перекликування з військовиками, сміхи, жарти та на прашання хоровий оклик з обох сторін: „До відзенья в Берліне”...

Очевидно, можна сказати: не слід підходу й настрою одного тумана, який відмовляє свого товариша від військової служби, ні гуртка міщухів, ні неповажних дівчаток — узагальнювати та шукати в ньому відзеркалення настроїв народу. Ба, але річ саме у тому, що такий самий був настрій найширших кол польського громадянства! Річ

у тому, що польські патріоти саме й думали, що війна минеться незамітно, що вона буде вестися мабуть виключно на території Німеччини, що вона „сама зробиться”, та що перемога впаде з неба, як печені голуби в рот. Брак розуміння, що таке війна, та ще й модерна війна та війна *Польщі з Німеччиною*, що це таке військова потуга Німеччини — брак свідомості тих усіх речей саме й був головною причиною, що взагалі прийшло до війни та — потім — що у конфронтації з фактами, що їх принесла війна — у польському народі запанувала така шалена розтіч, спантеличення, розпука.

Здається, що єдиними, які здавали собі справу з поваги хвилини, були вояки на прикордонних позиціях, на яких опинилися весною - літом 1939. року. Ті, які врятувалися звідтіль, оповідали, що вони вже давно були приготовані на смерть: вони бачили, як виглядають їхні позиції та порівнювали їх з німецькими, що їх іноді можна було оглядати голим оком по другому боці, вони порівнювали вигляд власний і німецьких вояків — і знали та відчували, що коли німці рушаться, то з них не стане сліду. Але командний склад польської армії — здається — цього не знав, ні не відчував, бо чи при його свідомості була б можлива та дальша божевільна забава з вогнем?!

Сам чисельний стан польської армії не був блефом. „Два мільйони найкращого вояка у світі стоїть на сторожі наших кордонів” писала напередодні війни польська пре-

са. Цифра подана правдиво. Адже просимо зважити, що до німецького полону дісталось ок. 800.000 вояків, схоплених зі зброєю у руці! А скільки залишилось на території, де захопили їх большевики?! А ті десятки й сотні тисяч, які вже в другому тижні війни фактично ввійшли у стан дикої демобілізації, коли багатотисячні військові відділи манджали на схід, здебільша без ніодного вищого старшини, без ніякого звязку з якимось штабом, без харчів та без санітарної помочі. Важко означити день, коли польська армія почала розлітатися, але це ще було тоді, коли і Варшава гинула повільною самовбивчою смертю і під Кутном ішов бій. І держава і решта армії вже тоді знаходились у стані анархії.

У промові, що її виголосив Гітлер після завершення воєнних операцій у Польщі, підкреслив він боеву вартість простого польського вояка, нахил до ініціативи у підстаршин та повну нездарність вищого проводу армії. Не знаємо, чи схоче колись хтось із компетентних поляків, колишніх вищих штабовців польської армії, оголосити бодай приблизні дані про те, як представлявся старшинський склад напередодні війни та як напр. в її п'ятому дні у таких-то кількох різних військових формаціях. Однак кожний об'єктивний глядач міг спостерегти загальне явище: 1) у частинах польської армії, які знаходились у відвороті, кількість вищих старшин була мінімальна, і 2) всі шляхи, які вели на південний схід,

були переповнені автами, якими їхали вищі старшини в одностроях зі своїми жінками, дітьми, подушками, клунками. Родини старшин їхали критими військовими автами та амбулянсами Червоного Хреста, їх перепачковували старшини всіма засобами льокомоції, які повинні були стояти у воєнному часі до виключного розпорядження війська, виключно для цілей, звязаних з військовими завданнями. Всі ті старшини, які перед війною грали величезну роль у Польщі у цивільних одягах, займаючи найвищі становища у державному, громадянському та господарському житті, будучи високими урядовцями, послами, сенаторами, членами дирекцій і надзірних рад та „сірими еміненціями” у столиці держави, столицях воевідств та по всіх закутках краю, — всі вони з моментом вибуху війни зодяглись у старшинські однострої, здебільша полковницькі та майорські. Але тільки мінімальний їх відсоток зголосився до своїх формацій та виконував активну військову службу. У Львові та по всіх містах і містечках Східньої Галичини заройлося від старшин, які втікали з заходу. По всіх тих одностроях знати було, що вони не нюхали пороху. У полковницьких одностроях парадували по вулицях Львова м. ін. колишній прем'єр Януш Єнджеевіч та його брат, колишній міністр освіти Вацлав, і багато інших. *Старшинський однострій служив підчас війни аж надто часто на те, щоб легше здобути бензину для авта. Це було таке несмачне видовище, що про тих висо-*

ких старшин резерви, які не вбрали військового однострою, казалось, що вони „мають характер!” (м. ін. — казали — кол. посол і начальник східнього відділу у мін. зак. справ, полк. Щецель). Підчас війни, підчас смертельної і безпосередньої небезпеки для батьківщини! Коли 12. вересня 1939. р. у пополудневих годинах появились на горішній Городецькій вулиці перші змоторизовані німецькі стежі, вибухла така паника, що впродовж години з десятків тисяч авт, які стояли здовж всіх вулиць і вуличок, не стало ніодного. Десять днів тривала облога Львова. Але за тих десять днів люди не бачили на вулицях міста вищого ступнем старшини, по якому пізнати було б, що перебуває у підльвівських окопах. Зате зправила залишалися при своїх частинах поручники і підпоручники. Пізніше вже показалося, що загальним явищем у польській армії була втеча вищих старшин під покришкою, що вони їдуть до вищої військової одиниці (штабу бригади, дивізії, корпусу) „за диспозиціями”, або що їдуть особисто „навязувати порваний звязок”: виїздили і тільки їх їхні підкомандні й бачили! Ще й до того забирали з собою військові мапи, так, що частини залишалися на ласку нижчого військового проводу, без вказівок, без орієнтаційних даних.

В тому самому часі кривавилась Варшава. 13-го вересня вона була вже окружена з усіх сторін, всі шляхи в усі сторони світа були відрізані. В тому самому часі йшло вже

окружування Львова і німецькі війська машерували на Бересте над Бугом. Словом: стратегічно польська ситуація була вже безвиглядна. Ще гірше вона виглядала політично: голова держави, уряд, вся державна верхівка, всі політично відповідальні діячі вже щезли. Або вже знаходились за кордонами держави, прямуючи на чужину. Отже і стратегічно і політично боронити столицю держави було нісенітницею: воно не могло принести найменшої, але то справді найменшої користі польській державі, воно не могло *нічим* допомогти польській справі. Не вважаючи на те Ридз Смігли — сам утікаючи на чужину — приказав боронити Варшаву „до останнього вояка, до останнього чоловіка, до останньої жінки”. Садизм чи безглуздя? Здається, що одно і друге, але ще більше: те саме *запаморочення фразою та закохання у жесті, яке панувало у Польщі історичній та новітній*.

Оборона Варшави була безглузда з військового та політичного погляду, була злочинна з погляду чисто людського. Робити твердиню з міліонового міста, перебудовувати на лоб-на-шию старі російські форти зперед світової війни, які вже потім були перетворені у прилюдний парк, та фортами робити мешкальні доми всередині міста — це щось, що не вміщається не тільки у сутовійськових міркуваннях, але й у т. зв. здоровому розумі. Але воно манило своєю *романтикою*. Воно мало свій чар, як *жест героїства*. І тому воно знайшло такий легкий до-

ступ і до голови Ридза і до почувань мільйонів поляків. Бо завжди рішальним для них не було те, що мало здоровий сенс, лише те, що пахло жестом, фразою, романтикою, хоч би воно у практиці мало навіть найстрашніші наслідки.

Жест Смігло, який з безпечного закордону казав керуватись варшавській залозі та ще більше — мільйонові невійськових мешканців столиці, знайшов слухняного виконавця не так у генералах Чумі та Румелю, як у президенті Варшави, Стефані Старжинському. Це була людина тілом і душею віддана післятравневому режимові, яка теж мала всі його добрі і злі прикметні риси: впертість, розмах і енергію, поверховність, дилетанцтво та фразерство. Про „родину Старжинських” казалося у Польщі, як про приклад на те, як пілсудчики доходять до найкращих становищ (один брат, який на рік-два перед війною помер, був головним директором Польського Радія, другий начальником львівського віділу безпеки, потім станиславівським воеводою, поморським віцевоеводою, врешті редактором „Газети Польскої”, третій брат комісаричним, потім „виборним” президентом Варшави). Безумовно на добро Старжинському треба вписати, що він залишився у Варшаві, замість — як інші — втікати за кордон. Але цього ще не досить, щоб Старжинського можна називати „єдиним польським національним героєм”, як називають його сучасні поляки. Перш за все вражає річ надзвичайно харак-

Польський погром німців у Бромбергу.

Звірський вбиті німці.

Польський погром німців у Бромбергу.

Жерти звірського погрому: жінки і діти...

Польський погром німців у Бромбергу.

Одна із жертв: скільки разів убивник пробив свою жертву
багнетом у голову та спину?!...

Польська „солдатека” у Східній Галичині.

Українські жертви польського погрому у вересні 1939 р.
на передмісті Стрия.

теристична: за його впертість боронити Варшаву славлять Старжинського ті поляки, які самі *не пережили* облоги Варшави! Зате найбільше *проклинали* його самі варшавяни! Пробуйте говорити з кимнебудь із тих, які пережили пекло, викликане тим героїським жестом людей, які поза жестом не знали іншого критерія поведінки! Адже тисячі людей божеволіло, тисячі гинуло, сотні тисяч мучилось без води, світла, газу, харчів — у міліоновому місті, — сотні тисяч вічно перескакувало з одної пивниці до другої, з одного розваленого чи горючого дому до другого, де знову чигала смерть. Не всі теж мешканці Варшави знали, що генераліція, дипломатичний корпус та найзнатніші достойники, які ще залишились, перебували весь час у чудових пивницях-скарбниці Банку Господарства Краєвого (кілька поверхів під землею). Кажуть, що відбувались там найбільш драматичні сцени з тими, які прибігали домагатися здачі Варшави та тими, які цієї здачі відмовляли. (Одним із тих, які настоювали на здачу, був кн. Здзіслав Любомірський, колишній член Ради Регенційної). Сам Старжинський підчас найгарячіших хвилин перебував у бетонних сховках - пивницях варшавського льомбарду. Фактично теж героїство заломилося дуже швидко, бо перших 11 днів облоги (від 13. до 24. 9. 1939.) люди не здавали собі ще справи, що це значить „боронити” міліонове місто: німці задовольнялись самим оточенням Варшави та терпеливо чекали,

поки — з упадком усіх інших стратегічно важних точок у Польщі — Варшава піддається у зрозумінні безвиглядности ситуації. Коли ж того зрозуміння не було — щойно 25. і 26. вересня було бомбардування, яке надзвичайно швидко поклато край героїському жестові. Чи піддатися після загину тисячів невинного населення, яке гинуло тому, бо ніхто його не питався, чи гинути хоче, та гинуло, не знаючи, чому саме воно має гинути, коли більшість старшинського корпусу втекла і поверх пів мільона вояків уже знайшлось у полоні, — чи піддатися у таких умовах це героїство?! Чи можна називати національним героєм діяча, якого обов'язком було піклуватися містом і його мешканцями та який місто перетворив в одно велике румовище і викреслив його з ряду столиць краю, а вулиці й сади міста засіяв трупами довірених йому мешканців, на те, щоб остаточно таки піддатися воєнному противникові?! Чи це героїство кричати крізь радіо „не боїмося ваших паршивих летючок”, „не боїмося ваших розбишацьких гармат”, та після дводневого бомбардування з літаків і гармат — піддатися?! Ті, які славлять Старжинського, не знають, що кожна така радієва промова Старжинського піднімала волосся на голові варшавських слухачів, які знали, що у відповіді прийде скріплений наступ німців. Кажуть, що Старжинський створив „легенду Варшави”. Чи справді легендою має бути нещастя і руїна людей, які потім че-

кали полегчі і рятунку від своїх ворогів? Можливо, що Старжинський хотів був творити легенду, але її не створив. Коли хотів „радше згинуті, ніж піддатися німцям”, то проте не згинув, лиш піддався. Але він не казав, що треба всім гинути, бо цього вимагає потреба творити для грядучих польських поколінь легенду: він впевняв, що Варшава така твердиня, що її німці ніяк не зможуть взяти та що об Варшаву розібеться весь німецький наступ. Автор цих рядків чув запевнення від людини з тодішнього найближчого оточення Старжинського, що Старжинський не казав цього з тактичних мотивів, щоб підбодрити варшавян, лиш справді із найглибшого свого переконання, що воно дійсно так є і буде! Чи національним героєм є людина, яка у ході подій виявляється наївною дитиною, що підпалила власну хату, гадаючи, що сірнички, якими бавилася, це невинні світельця?!

ЛЕГЕНДА ПРО „УКРАЇНСЬКУ ЗРАДУ”

Очевидно, було б невірно і несправедливо твердити, що думка про рятування лише власної шкіри і своїх родин обхопила всіх без виїмку польських старшин. Це не відповідає правді, що зрештою стверджує поважна кількість старшин, які були присутні у битві під Кутном; вони були вже раніш змобілізовані, частинно були активними старшинами. Але з другого боку незavidна була доля тих резервових і рядовиків і старшин, які послухали приказу загальної мобілізації та позголошувалися до війська. Вже й супроти рядовиків така львівська команда доповнення (ПКУ) не знала, що з ними робити, бо згідно з засадою, щоб „мішати” мешканців різних частин держави у спільних військових частинах (зі страху перед однородно-меншиневими частинами, які мусіли б повстати у висліді засади територіяльного формування війська), змобілізовані мали картки з визначенням їм місцевостей, куди повині були зголоситися та куди вже не можна було передістатися. Отже юрби змобілізованих облягали канцелярії ПКУ та залізничні двірці, де знову перебувати не було надто приємно з уваги на летунські налети. Те саме діялось у командах міст, де зголошувались старшини резерви: там не знали, що з ними діяти, куди їх вислати, та казали „чекати”. Один знайомий польський урядовець у Львові, майор резерви, зголошувався щоденно, вічно слухав: „чекати”,

а коли заявив, що хоче йти на фронт, почув характеристичну відповідь: „чого ви так спішитеся до смерті?!” Врешті того майора резерви приділили до — поліції та вислали з карною експедицією проти українських селян, які реагували на польську солдатеску. Була це порядна людина; стрівшись випадково в дні свого виїзду з автором цих рядків на вулиці Львова, казав з огірченням: „не можу вам сказати, куди їду, бо це тайна, але кажу вам, що я волів би сьогодні лежати трупом на побоевищі бою із німцями, ніж їхати з тою місією, з якою мене висилають”. Були, зрештою, і такі, які гинули самогубством, накладаючи в розпуці на себе руку. Отже не втікали всі, не всіх огорнула зараз у першому дні війни психоза шукати собі безпечного місця, з виправданням, що „без мене обійдеться”, та що — очевидно — „і без мене” польська армія вмащерує до Кенігсбергу і Берліна. Але цих останніх було так багато, що їх утеча набрала характеру аж загального явища, яке здеморалізувало та дезорганізувало армію.

Сьогодні існує вже ціла німецька література про війну у Польщі. Червоною ниткою вється у ній те саме признание хоробрости польського вояка, про яке ми вже згадували, як про ствердження з уст німецького начального вождя. Читаємо напр. в одній такій публікації (v. Oven: „Schluss mit Polen”), що єдиний і останній старшина, який залишився у колишній берестейській твердині, котрий ще не втік, дав добру раду своїм во-

якам, щоб кожний рятувався, як міг; але що вояки не мали до свого розпорядження ніких інших комунікаційних засобів, крім власних ніг, та не знали, куди б їм утікати, „більша частина їх рішила продати як мога найдорожче своє життя у цитаделі: вони обсадили кулемети й гармати та пробували навіть пробитися панцирними автами”. У тій самій книжечці читаємо про загибель різних полків польської кінноти, м. ін. про випадки, коли кіннота атакувала німецькі танки, вірючи, що це вози з дикти і тектури: адже так писали польські газети й оповідали старшини, які хотіли воювати блефом!..

Співвина польського старшинського корпусу у *такій* катастрофі польської армії не підлягає найменшому сумніву. І чим вищі польські чинники — тим більша їхня вина. Найбільша вина найвищих достойників, які розпутали війну та потім втекли, затрачуючи почуття гідності. Здається, 5-го чи 6-го вересня у Чемеринках пов. Любартів на північний схід від Люблина з'явився Ридз Смігли з Костеком Бернацьким. Утікав звідтам так швидко, що у місцевій лісничівці залишив свою маршалківську булаву та своє срібло. В тому самому часі „штаб начальника вождя” польської армії заїхав аж до Берестя та примістився в ославлених історичних „Бугшопак”, які колись були місцем мартирології тисячів інтернованих українців. Знову през. Мосціцький, заки перейшов міст на Черемоші у Кутах, серед численних своїх етапів заїхав був з цілим двором до

маєтку дідича Богдановича, до Джурова. Пані Мосціцька везла військовими автами навіть свою спальню, бо — мовляв — вона не може спати в інших ліжках. Панство Мосціцькі збиралися зимувати у Джурові і тому рішили негайно у дворі загосподаруватись. Зараз другого дня спровадили військовим літаком із Коломиї кафлі на нові печі: це був мабуть єдиний випадок, коли адміністрація підчас війни функціонувала, як у годиннику! А знову за день чи за два президент, його дружина та все оточення втекли просто з богослуження, яке польський капелян правив у гр.-кат. церковці, бо над селом появилася німецький літак. Оповідач цієї неімовірної, але правдивої історії, людина безумовно достовірна, не вмів уже сказати, яка доля постигла кафлі і ліжко пані президентової: чи вони поїхали далі, чи залишилися на пам'ятку історичної гостини...

Знову інший військовий достойник, військовий міністр ген. див. Каспшицький, зупинився був 17. вересня у селі Незвиська над Дністром, теж без ніякого зв'язку з армією. З місцевої станиці поліції дзвонив до старости в Городенці, запитуючи його, чи свободна дорога до румунської границі, віддаленої від Городенки на кілька кілометрів. „Як то, то пан міністр не знає, що совітські війська переступили границю та відрізують всі переходи до Румунії?” Пан міністр справді про це не знав, не хотів у це вірити та поводився, немов такої можливо-

сти він ніколи не допускав. Очевидно: такої можливості дійсно не допускав ніхто із тих польських державних діячів, які бачили світ у Польщі і поза нею не таким, яким він був, тільки таким, яким вони хотіли мати його. Прихід червоних військ був для поляків такою несподіванкою, що вони довгий час вірили, що ті війська всетаки йдуть Польщу „на поміч”. Були випадки переговорів польських військових частин з червоними, причому першим питанням з польського боку було завжди: „в якому характері приходить червона армія?” Так, неначе воно все ще річ сумнівна! Що ж і казати про військово-політичне освідмлення молодих польських підпоручників та поручників, які стояли довкола Львова підчас його облоги. Ще підчас тієї облоги чимало громадян намагалося видістатись з львівського мішка. Польські стійки їх здебільша переловлювали та переслухували, вбачаючи в них „шпигунів”, бо психоза бачити скрізь і всюди шпигунів дійшла була в Польщі до неймовірних розмірів. Коли ті втікачі казали, що Львів уже відусіль оточений та що від сходу стоять червоні війська — польські старшини вважали такі звістки злобною провокацією ворогів держави. Польська пресова політика залишилась вірною собі до самого кінця.

Разом з анархією у державі поступала теж вперед польська солдатеска. У Львові всі українці жили під вічним маревом масового погрому по бромбергському зразку. Раз-ураз провокатори поширювали пого-

лоски, що „українці стріляють на польських вояків із вікон”. Ніби то у пошуканці за дезертирами, які переодягаються та скриваються в українських установах, 16-го вересня 1939 р. впало до будинку „Просвіти” у Львові кількадесят польських поліціантів, з агентами, під проводом військового поручника (казали, що з II. відділу) та здемолювали м. ін. домівку редакції і друкарні „Діла” та переплетню „Просвіти” під притокою, що мовляв впали стріли до польського війська з дому „Просвіти”. Єдиним гамульцем, який стримував польську юрбу перед тим, щоб іти за провокаторськими закликами, був страх перед реакцією українського села, щоб воно у відплату не вирізало кольоністів та розсіяну по містечках польську інтелігенцію. Чи свідомість тієї небезпеки для поляків у краю, коли б у Львові польська вулиця почала гуляти, чи рештки політичного розуму казали вистерігатися дальших масових протиукраїнських виступів, досить, що і воевода Білик, як довго був у Львові, і в останніх десяти днях — ген. Лянґнер, ішли на руку українським інтервенційним заходам; вони казали м. ін. оголосити кількакратно у львівському радіо та тамошніх двох польських газетах, які ще появлялися, останню заяву за підписами митроп. Шептицького та голови УПР Василя Мудрого, що зверталася проти таких невідповідальних поголосок, яких метою було лише викликати ще в отій останній істо-

ричній хвилині взаємну різницю польського й українського народу.

У краю діялось гірше. Де староста зорієнтувався у безнадійній ситуації та запросив сам українців, щоб вони помагали пильнувати порядку в повіті, як напр. у рогатинському повіті, там минулося без проливу крови. Зате в цілому ряді інших повітів, де місцевий „Стшелець” лучився з військовими мародерами і поліцією для „пацифікування” українців, користаючи з атмосфери повної безвідповідальщини, там з обох сторін лилася кров. У такому Завалові підгаєцького пов. якийсь старшина, який зупинився там підчас своєї втечі, уладжував собі просто лови на селян, так, як за часів історичного Потоцького, що казав лізти селянам на дерево та стріляв до них і тішився, як пострілені падали на землю: тут той герой зачаювався за кутом хат, вигуками виманював селян на вулицю та стріляв до них з рушниць. Найстрашніші події відбулися у Стрийщині. 11-го вересня 1939. втекли зі Стрия всі польські державні установи, військо і поліція. По полях і садах у Стрию і околиці військові масово кидали зброю. Місцеві люди ту зброю визбиравали та озброювали нею громадських вартівників. Тимчасом почало гуляти шумовиння. Підпалили село Дуліби, яке згоріло у двох третинах; згоріло 21 господарств у Конюхах. Між вартівниками і паліями прийшло до перестрілки. Чергового дня у переході на схід і південний схід зайшла до Стрийщини якась сильніша

військова частина. Місцеві поляки обвинувачували перед військовою старшиною українців, що вони — мовляв — зробили повстання. У Завадові військові застрілили учителя Харкова та сина о. Охримовича. У Дулібах розстріляли 6-ох селян. У самому Стрию розстріляли без переслухання ок. 40 українців. У Синевідську розстріляли 46 осіб, тих, яких поліція привела з Грабовець, Лубінця та Синевідська Вижнього. Біля Роздолу розстріляли о. Божейка, зв'язаного дротом з трьома його парохіянами. Львові Лосейкові з Конюхова видовбали очі. Трапились випадки жакливого знущання: ловили людей на дорозі, обливали бензиною і підпалювали, прибивали цвяхами до дерев. Причиною знущань був здебільша український привіт „Слава Ісусу Христу”, або відповідь „українець” на питання „хто ти?”.

Вістки про ті знущання поширювалися лисавкою по довкільних повітах та викликували реакцію українських селян у формі нападів навіть на цілі відділи поліції та подекуди й на достойників-втікачів, які поводитися на шляху своєї втечі супроти зустрічних селян так, немов ті селяни все ще зобов'язані до панщизняної служби. Ясна річ, що у тих селах, які були предметом постійних „пацифікацій” у минулих роках, селяни ждали тільки нагоди, щоб тим-чим відплатитися, і та нагода прийшла для них з моментом наближення німецьких військ. Горіли дерев'яні мости, щезали кладки, на-

стрій супроти польського війська, яке відходило на схід, був настроєм наскрізь ворожим, зате німецькі військові частини зустрічали скрізь і всюди ентузіястичне, стихійне привітання. Чи могло бути інакше?! Чи можна таким настроєм дивуватися?! Чи не треба було б дивуватися, коли б було інакше?! Найкращим доказом, що українське селянство не було кровожадне, не мстилося за кривди загалу на невинних одиницях та мало почуття справедливості, може послужити факт, що українські селяни навіть пальцем не рушили проти тих польських дідичів, які протестували підчас „пацифікацій” проти поведінки командантів карних експедицій та на власну руку парцелювали землю між місцевих селян. По цьому боці Сяну й Буга опинилося кількох таких польських колишніх дідичів зі Східньої Галичини. Вони отверто оповідали, що своє життя і свій рятунок завдячують виключно українським селянам. Але очевидно, що таких польських дідичів у Галичині було мало та що загальну атмосферу витворювала політика влади, СППОС і КОП-у. І село на ту політику, завершену солдатескою у вересні 1939 року, реагувало.

Тимчасом польське громадянство у центральній і західній частині Польщі немов „забуло” або „не знало” про методи 20-літнього правління на етнічно непольських землях у Польщі та не хотіло нічого знати про останні кроваві вибрики польської солдатески. У виступах українського села,

в нетаєних симпатіях української інтелігенції до німецького наступу, в українських надіях, що ось врешті приходить край 20-літній мартирольогії — польські патріоти вбачали „українську зраду”. Таким робом появилася ціла легенда, що це українці головною завинили у польській військовій програній, бо „зрадили”, „застромили ніж у спину” і т. п. У своїй наївності та свому жалю до всіх і вся, ті польські патріоти забували, що коли німецькі війська дійшли до української національної смуги, то польська армія, як організована суцільна одиниця, вже взагалі не існувала, члени польського уряду були частинно розбиті, частинно вже за кордоном, та ціла воєнна кампанія властиво вже була закінчена.

Замість мати жаль до німців, українців, росіян, треба було мати його до єдиного і правдивого винуватця — до себе самих...

ПІДСУМКИ І ВИСНОВКИ

Коли пишемо ці рядки — літом 1940-го року — польське громадянство не є ще здібне вглиблюватись у причини катастрофи з вересня 1939-го року. Безпосередньо після тієї катастрофи, у перших днях, тижнях і місяцях, чули ми скрізь голосне нарікання поляків на „кепський уряд” та „кепське правління”. Военна катастрофа Бельгії, Голандії і Франції припинила і ті позначки самокритицизму. В очах польських земляків відзискав дещо з свого попереднього ореолу навіть і Ридз Смігли, як начальний вожд польської армії. „Бо які претенсії можна мати до польської армії та її командантів, коли навіть французька армія з цілою лінією Мажінота не ставили довше спротиву, ніж поляки?!” Таким запитом польські громадяни виправдують всі помилки: свого проводу і свої власні. Коли говорити з ними про польське правління перед війною, вони признають, що „правління було зле”, але у чому те „зле” полягало, вони й нині ані не вміють, ані не хочуть бачити. Що більше, маємо вражіння, що загальні польські настрої обвинувачують нині своїх колишніх правителів у тому, що вони не робили таких річей, які були б Польщу штовхнули ще швидше у ще більшу катастрофу. Тому, що останніх 13 літ були при владі пілсудчики,

після катастрофи запанувала у польських настроях всевладно колишня польська опозиція. Що ж вона справді політично означає? І протинімецький фронт і непримирність супроти національних меншин може у це більшому ступні, ніж вони були у т. зв. санаційному таборі. Таким робом, коли й чуємо сьогодні з польських уст нарікання на колишніх польських правителів, то конкретно вони закидають їм хіба те, що польська закордонна політика була замало протинімецька та що внутрішня політика була замало протименшинева, себто, що у польській політиці діялось замало тих речей, які були б штовхнули Польшу ще швидше у неменшу катастрофу. Не бачимо у польському громадянстві — поскільки можна орієнтуватись у польських настроях — ніякої призадуми над історичною аксіомою, що чейже було абсолютно виключене, щоб яканебудь *інша* польська політика могла була зупинити відродження німецької державницької потуги та щоб якінебудь репресії могли були перекреслити потенціал 10-ти мільйонів меншин!

Які політичні напрямні могли були врятувати польську державність?

Відповідь: 1) узгіднити свою закордонну політику з розвоєвими тенденціями Великої Німеччини, 2) у внутрішній політиці призна-ти різнонаціональний характер Польщі та прийняти засаду устроєвого автономізму й федералізму. Очевидно, що для того, щоб так провадити польську закордонну і внут-

рішню політику, треба було зґрунту перевиховати все польське громадянство. Не треба було безупинно впоювати в нього, що державною зрадою, запроданством і злочином є така програма, яка по суті була *спасенням польської державности!...*

Ми свідомі того, що й нині, читаючи ті наші міркування, польські патріоти будуть здебільша обурені. „Як то: у закордонній політиці йти з німцями та у внутрішній відмовитись від централізму, законодавчої уніфікації, допустити меншини до голосу? Адже це значило у практиці відмовитись від ідеалу великої та могутньої Польщі, це значило мовчки погодитись з німецькими претенсіями до Данціґу й Поморя, це значило зректися добровільно амбіції бути направду великою нацією, яка здібна у швидкому часі частину податливіших меншин засимілювати, частину бунтарських — винищити! Погодитися на таку програму, це значило самого себе свідомо поменшувати. На це не можна було в ніякому разі погодитися. Краще вже було вибрати війну та у війні полягти!”

Здається нам, що такий хід думок питоменний для величезної більшости, для 99.9% польського громадянства. І в цьому його трагедія. *Трагедією польського народу було і надалі є те, що він не вмів і все ще не вміє відділити справ політики від чисто чуттєвого підходу та утотожнював і утотожнює політичний реалізм з поняттям національно-гґ зрадництва.* Тому, що думка про велико-

Хотів злагоди з Польщею, коли ж вона не вдалася —
розбив Польщу.

Адольф Гітлер, канцлер і Фірер німецького народу, творець
Великонімецької Держави, головнокомандуючий німецьких
збройних сил.

Головнокомандуючі німецької збройної сили.

Великий адмірал *Редер*,
головнокомандуючий ні-
мецької морської фльоти.

Державний маршал *Герман
Герінг*, творець та голов-
нокомандуючий німецько-
го летунства.

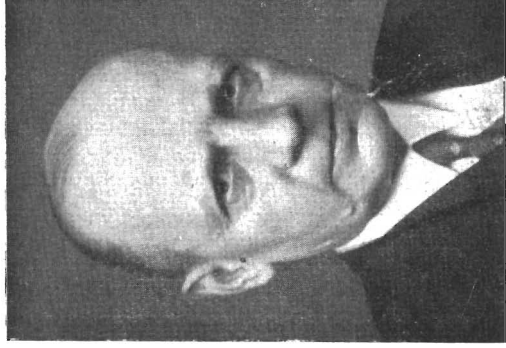

Полевий маршал *фон Брав-
хін*, головнокомандуючий
німецького війська.

Німецька дипломатія.

Йоахім фон Ріббентроп, кол. нім. посол у Лондоні від лютого 1938 року міністр закордонних справ.

Ганс Адольф фон Мольке, останній німецький посол у Варшаві, даремне передавав поти капіт. Гітлера.

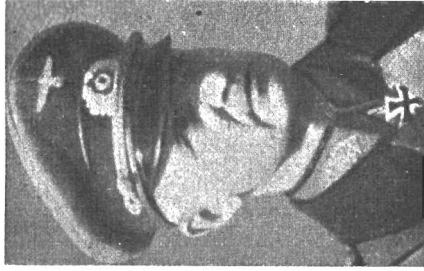
Переможні полководці.

Полевий маршал *Кайгел*,
шеф головної команди збр.
німецьких сил.

Полевий маршал *Лісс*,
головнокомандуючий 5-ої
Армії в поході проти Поль-
щі.

Ген. полк. *фон Блясківіч*,
головнокомандуючий 3-ої
нім. Армії проти Польщі.

державницьку потугу та про кількадесяти-мільоновий моноліт дуже приємна — поляки приймали її вже, як щось, чого треба конвульсійно триматися і в щоденній політиці. Тому, що з німцями поляки мали історичний спір за території та ненавиділи їх так, як слабший сусід ненавидить сильнішого, вони поклали цю ненависть у підстави державної закордонної політики і кожний відхил від отих підвалин готові були вважати національною зрадою. *Почування заступало в цілості і без решти політичний розум, бажання не рахувалося зовсім з реальними можливостями.* „Краще згинуті, змагаючи до великого, ніж жити малим” — та максима, прегарна у поезії, ставала й політичною максимою, форсованою в усіх ділянках національного-державного життя. Очевидно, що загин прийшов тим швидше, чим форсовніше було те змагання...

Що Польщі грозило, коли б вона прийняла ті тези, що ми їх поставили, як передумови її існування? Передусім безумовно відмова від якихнебудь аспірацій грати „язичок у вазі” при всяких міжнародніх комбінаціях, проводити у міждержавних бльоках, леліяти мрії про власні кольонії та про панування над Балтиком, відмовитись від престижевої вимоги, щоб підходили до Польщі так, як до всіх великодержав (конкретно — Німеччини) при розв'язці міжнародніх проблем. Це довело б до того, що польська закордонна політика і політика закордонної торгівлі знайшлись би цілком

у сфері німецьких впливів. Ми готові піти ще далше у тому розумуванні та признати польським патріотам правду, що на той випадок треба було рахуватися з відступленням деяких територій Німеччині. Приймім, що німецький ревізіонізм був би не зупинився лише на Данцігу та на „коридорі крізь коридор”, тільки вимагав би коректури границь і в Познанщині і Шлеську. Приймім таксамо, що надача територіяльної автономії українцям створила б у Польщі „державу в державі” та казала би польським національним амбіціям обмежитись насправду до територій з польською етнічною більшістю. Приймім, що „швайцаризація” польського державного устрою та правління було б Польщі відібрало і назверх і внутрі характер однородно-національної мілітарної держави. *То всетаки Польща була б залишилася державою, польський нарід був би мав необмежені можливости плекати свою національну культуру, життєва стопа польського народу, звільненого від шалених тягарів на зброєневі цілі (поверх 40% щорічного бюджету) була б безумовно піднеслася. Гарантом польської державности була б Німеччина, в якій інтересі лежало б тоді ту державність зберегти, бо Польща була б ішла разом з Німеччиною при розв'язці інших великих міжнародніх проблем. Але підім ще далше і допустім, що з ходом подій українська автономічна територія скорше чи пізніше відірвалась би від Польщі. То й тоді польська національна земля залиши-*

лась би державною, а культурно-польський національний потенціал був би ненарушений.

На тему „щоби було, як би було” можна б говорити без кінця і міри. Одно не підлягає найменшому сумнівові: кожний інший вихід був ліпший, бо той, що його вибрала Польща, був найгірший з усіх поганих! Адже гірше бути не могло: втрата у користь Німеччини і Росії земель і на заході і на сході, втрата своєї державности, з усіми її внутрішніми та назверхніми познаками, перехід до чужої політичної та господарської системи, повне винищення армії, руїна польської інтелігенції, трагедія сотень тисяч родин. Кожна інша розв'язка мусіла бути ліпша.

Політика є на те, щоб знаходити розв'язки проблем можливо найліпші, а не найгірші. Політика є на те, щоб взагалі розв'язувати проблеми. Коли польські патріоти кажуть нині „інакше бути не могло”, то перестають думати категоріями політичними та переходять на площину фаталізму східних філософів. Така філософія фаталізму у політиці є примітивізмом та виправдуванням власної безрадности: „якось то буде”, „не журімся”, „так видно мусіло бути”. Це безвольне шкутильгання за подіями, без відваги аналізувати їх, іти разом із ними, кермувати ними. Польська енергія виснажувалась на те, щоб іти проти подій, — коли ж ці події стали таки сильніші — польські політики взагалі піддалися чужому диктатові. Амбіція не

шкодила полякам піддатися англійському диктатові, який штовхнув їх у найбільше нещастя, що його можна було собі уявити, але амбіція не дозволяла полякам узгодити різні справи з німцями, хоч воно могло врятувати їх з отого нещастя розмірно невеликими жертвами. Амбіція не дозволяла полякам навіть говорити з українцями про автономію та з білорусами і німцями про школи й самоуправу, але та сама амбіція не перешкодила ген. Лянґнерові підписати здачу Львова совітській армії — символічний акт відмови поляків від тих територій, із яких „ані пяди землі” не хотіли відступати своїм власним співгромадянам - неполякам!

Завданням політики не є виховувати нарід на мучеників, ані вчити його гинути. Завданням політики є давати народові можливо найкращі умовини розвитку й екзистенції. Політична мудрість не полягає у тому, щоб робити раз гістеричні вибрики, то знову геройські жести. Одно і друге робить вражіння на сцені штучного театру, але не на тій сцені, де актором є народи, автором пєси — закони націо- і соціольогії, а режисером — історія. Завданням виховників народу є безумовно підтягати нарід на щораз вищий ступінь — не тільки у ділянці культури, але й політичних амбіцій. А проте — як у житті щоденному, так і в житті народів і в політиці — мусить бути *міра*. Ідеали, які багатократно перевищують реальні сили і змоги нації, мусять стати загибіллю, якщо нація так ними перейметься, що вірить в їх

реальність та насилу намагається переводити їх в життя. Чи може бути кращий приклад, як польський ідеал — стати 30-мільйонною нацією та мати великодержаву, рівну іншим великодержавам світа?! Трагедія польського народу і польської державности виказала теж яскраво, як різним може бути зміст патріотизму, як різною може бути вартість ідеї націоналізму. Польський патріотизм і польський націоналізм став загином для поляків тому, що він був пройнятий ексклюзивізмом та не признавав поруч себе рівних собі інших націй. Загином стала для поляків така їхня любов батьківщини, яка була одночасно ненавистю супроти всіх не-поляків!

Таким робом 20-літня історія Польщі та її катастрофа з вересня 1939 р. спонукують до глибокої призадуми над двома найбільш кардинальними ідеями: державности та націоналізму. Державність державності нерівна, таксамо, як націоналізм націоналізмові нерівний. Одно і друге може бути спасенням нації, одно і друге може носити у собі зародки нещастя. Вибуялий націоналізм та вибуяла державність стали нещастям польського народу. Не є правдою, що „не було іншого виходу”, що „так мусіло бути”, що „війна з німцями була неминуча, бо національна честь не дозволяє добровільно віддавати своїх державних земель”. Всі поляки ставили так і надалі ставлять так справу тому, бо вони розуміли націоналізм і державництво тільки у максималістичному дусі,

тільки у такому дусі були виховані та інакше націоналізму й іншого характеру державности взагалі не розуміли і нині ще не розуміють. Так, як вони розуміли своє історичне післанництво, так, як вони вірили у своє місце серед народів світа, так, як вони були виховані в дусі націоналістичного і державницького максималізму — вони дійсно „не могли” погодитись на німецькі пропозиції щодо Данціґу й „коридору в коридорі”, не кажучи вже про евент. вимоги перевести ревізію границь Шлеька й Познанщини. Вони не могли цього зробити, бо це в їхньому розумінні рівнялося їхньому самогубству та в їхньому розумінні нарушувало основи національної чести!

Національна честь! Що вартна нація, яка не має почуття чести та зрозуміння для вартости тієї чести, нація, яка не вміє стояти на сторожі своєї чести! Але неправдою є, що „честь нації є одна”. Наприклад: Ще рік тому румуни вважали „нижче своєї чести” навіть говорити про можливість якоїнебудь ревізії їх територіяльного стану. Повсталала ціла школа „державних істориків”, які доказували, що всі землі „Великої Румунії” є і споконвіку були національно-румунськими, м. ін., що й українці у Румунії нема, є лише „зрутенізовані румуни”, яких треба тільки „відрутенізувати”. Але та сама національна честь не перешкодила згодитись трохи згодом на вмарш совітських військ до північної Буковини і цілої Бесарабії та переговорювати з мадярами і болгарями

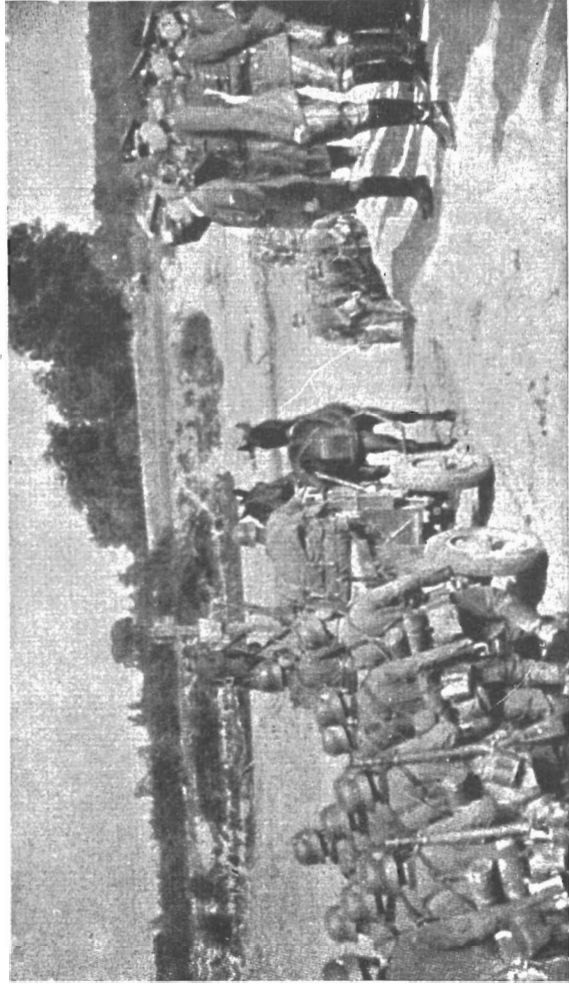
про ревізію границь, згори признаючи засаду, що одним і другим треба деякі землі назад звернути. Коли хто скаже, що „румуни мусіли покоритися силі, бо не могли чейже провадити війни проти Росії, Болгарії та Мадярщини” — то такий аргумент звертався би теж проти Польщі та проти польського розуміння національної чести. *Національна честь ніколи не терпить на тому, коли нація рахується з реальним відношенням сил та замість кидатися у пропасть — старається зберегти для себе і своїх грядучих поколінь максимум того, що зберегти можна.* Таксамо, як кожна окрема людина, що — не вмючи достосуватися до твердих законів життя — вибірає радше смерть, як така людина не має для себе місця серед живих, сама позбавляє себе права до життя, таксамо нація, яка кермується ірраціональними категоріями і відкидає рямці, в яких їй приходить жити, — наражує себе на те, що її будуть викреслювати зпоміж живих і життєздатних, творчих, корисних для себе і світової культури націй. Національна честь зовсім не є „врятована” тим, що нація тратить свою державність, іде в повну політичну й господарську залежність з дуже обмеженими можливостями культурного вияву та сотні тисяч своїх членів наражує на особисті трагедії, лише тому, що її впертість та *перечуленість* на пункті чести казала їй радше вибирати самогубство, ніж дискутувати над можливостями скромнішого життя, ніж вона ~~його~~ ~~сама~~ ~~вибрала~~ собі! Ні, полі-

тичний реалізм ніколи чести нації не нарушує, таксамо, як політичне мрійництво не приносить нації ніякої чести!

Дуже можливо, що коли б польські державні керманичі думали більш реальними політичними категоріями та коли б були прийняли, як річ єдино для Польщі спасенну, концепцію опертись на Німеччину з усіма послідовними наслідками, що тоді для нас, українців, було б — в історичній перспективі — далеко гірше. Бо свої втрати на заході Польща намагалась би рекомпенсувати собі на сході і стара засаднича українська дилема: „Польща чи Росія?” — існувала б ще дого-довго, втримуючи український нарід у безупинній напрузі проти заходу й півночі та вічно ослаблюючи його. Але з польського становища це була єдина і на правду велика шанса. Ту шансу польський нарід змарнував.

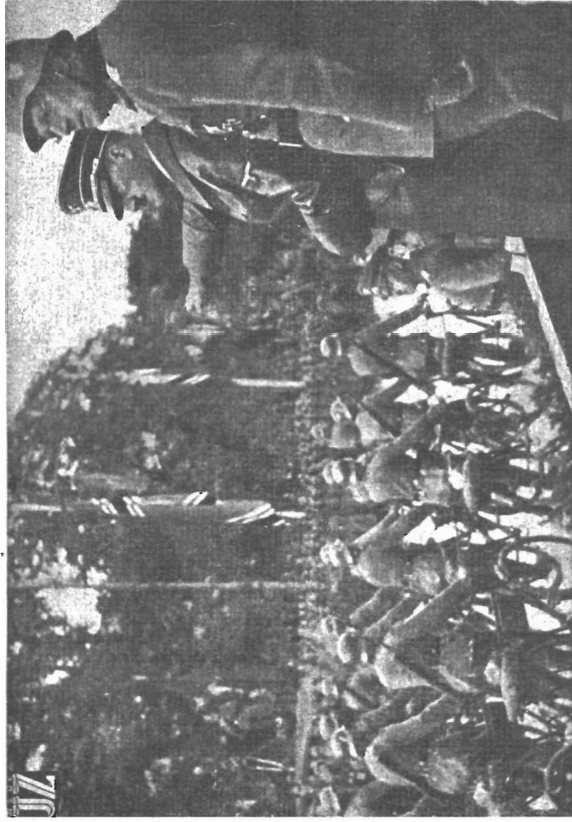
Здаємо собі справу, що психологічно може ще невідповідний момент для того, щоб пропагувати серед польського громадянства ревізіоністичні теорії, такі, які досі були викляті. Польські рани ще надто свіжі і надто болючі. Таксамо, як ми, українці, ще надто виразно памятаємо все те, що зазнали були за польського панування, таксамо і поляки стоять ще під надто безпосереднім вражінням вересневої катастрофи і всіх її наслідків. До того ще й європейська війна незакінчена. І поки якась мирова конференція чи якийнебудь інший акт не закінчить формально всієї хуртовини, що розпу-

Переможний похід у Польщі.

Канцлер А. Гітлер при переході німецьких сил через Сян.

Після упадку Варшави.

Канцл. А. Гітлер приймає дефіляду переможних німецьких сил у Варшаві.

талась 1. вересня 1939 р., так довго поляки завсіди потішають себе формальним аргументом, що „це ще не кінець”. Через те вони вважають, що й справа їх власної 20-ти літньої держави з її усіми трагічними промахами — не відійшла ще до історії та що **ще не можна розглядати тих помилок з історичної перспективи**. І тому й наші міркування, ведені саме під кутом історичної перспективи, ледви чи знайдуть доступ до польських думок, не маючи ніякого доступу до польських почувань. Але це ще один доказ на те, що завданням цих міркувань однаково не є вести серед поляків пропаганди ревізіонізму, як і не є заміром їх дразнити чи образувати.

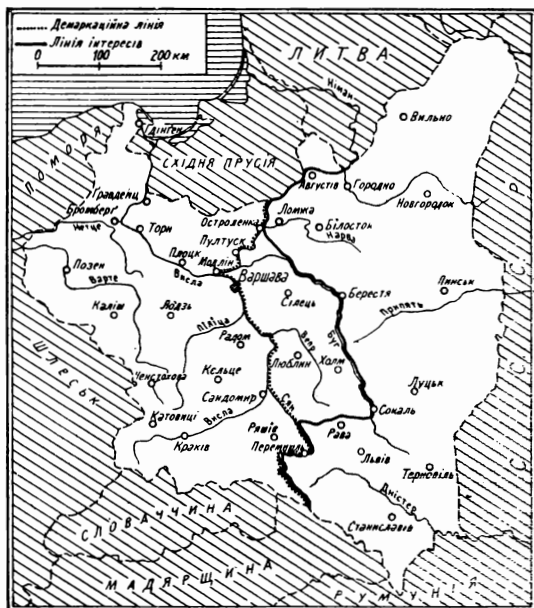
Кінчаємо свою книжечку тим самим запевненням, яким її розпочинали. Ми старалися *виловити правду* з отих усіх фактів, що їх мали ще у свіжій пам’яті з того часу, коли впродовж кільканацяти літ переконувалися про те, *як не треба правити державою*. Нікого не хочемо повчати, супроти нікого не хочемо менторувати. Щонайвище — можемо служити *субстратом для дискусії*. Однаково полякам, як і нам самим, українцям. Бо і для нас, українців, можна неодну науку виловити з польських помилок. Мудрі римляни казали, що історія є вчителькою життя. Чи і наскільки поляки та й ми українці навчимося чогось з історії трагічних помилок Польщі 1919—39 рр. — це вже окрема справа поляків, окрема українців.

■ ■ ■ ■ ■

З М І С Т :

	стор.
* * *	3
БЕЗ ПРЕЦЕДЕНСУ (Замість вступу) . . .	5
ПРОКЛІН МИНУЛОГО (ВДАЧА І НАСТРОЇ)	14
УСТРОЄВІ ПІДВАЛИНИ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ	
Устрій і влада	25
Програма, провід, організація	37
Хто правив Польщею?	45
Партії, групи, кліки, котерії, мафії . .	54
Боротьба за Вітоса та за виборчу ординацію	68
Мосціцький — Ридз — Бартель — Сла- век	74
Демократія чи тоталізм, національна держава чи держава національностей?	83
НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА	
Глум над політикою	92
Нічого не дати, все відібрати	108
Спроби порозуміння та їх невдача . .	119
Політика супроти німецької меншини .	138
Білоруси, литовці, жиди, росіяни . .	144
СТАТИСТИЧНА ПОЛІТИКА	155
ЗАКОРДОННА ПОЛІТИКА	
Легковаження географії та брак по- чуття міри	168
Між Німеччиною та Росією	177
Між Німеччиною та Англією	186
Під натиском ззовні та зсередини . .	197
Свверєнність під диктатом	206
ВІЙСЬКОВА ПОЛІТИКА	214
ПРЕСОВА ПОЛІТИКА	232
ПОГОНЯ ЗА НАЖИВОЮ	243
ТРИ ОСТАННІ ТИЖНІ	
Лискавочна війна та лискавочний хаос .	252
Блеф замість підготовки	262
Легенда про українську зраду	276
ПІДСУМКИ І ВИСНОВКИ	286

Реальна дійсність.

Вислід польсько-німецької війни: втрата державності
й поділ на „области інтересів”.

Плян німецьких воєнних операцій у Польщі.

